

İSTANBUL PEYZAJ KÜLTÜRÜNDE SERVİ AĞACININ YERİ

Mehlika Afra CEBECİ

Lisansüstü Programlar Enstitüsü
Mimarlık Tarihi, Teorisi ve Eleştirisi
Yüksek Lisans Programı

İstanbul Bilgi Üniversitesi

2019

İSTANBUL PEYZAJ KÜLTÜRÜNDE SERVİ AĞACININ YERİ

Mehlika Afra CEBECİ
115823006

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Bahar Deniz Çalış Kural
İstanbul Bilgi Üniversitesi

Jüri Üyeleri: Prof.Dr. Abdullah Uğur Tanyeli
İstanbul Şehir Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi Yavuz Sezer
İstanbul Bilgi Üniversitesi

Tezin Onaylandığı Tarih:

Toplam Sayfa Sayısı:

Anahtar Kelimeler (Türkçe)

- 1) Servi Ağacı
- 2) İstanbul
- 3) Peyzaj Kültürü
- 4) Kent Kültürü
- 5) Sanat

Anahtar Kelimeler (İngilizce)

- 1) Cypress Tree
- 2) Istanbul
- 3) Landscape Culture
- 4) Urban Culture
- 5) Art

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın temelinde tarih, peyzaj ve İstanbul'a duyduğum ilgi yatmaktadır. Çalışmayı mümkün kılan ise akademiye bakışımı tamamiyle değiştiren, düşünme mefhumuna duydukları saygıları ve teşvik edici üsluplarıyla Prof. Dr. Uğur Tanyeli ve Prof. Dr. Bülent Tanju'dur. Tez çalışması süreci boyunca zihnimde olan fikir tohumlarını büyük bir sabır ve geliştirici bir tavır ile destekleyen ve her anlamda gelişim göstermeme vesile olan danışmanım Dr. Deniz Çalış Kural'a sonsuz teşekkür ederim.

Sürecin başlangıcında fikirlerimi dinleyip yol göstericiliklerini esirgemeyen sevgili Fatma Kuş'a ve özne seçimi hususunda kaldığım ikilemi çözmemde yardımcı olan Dr. Hayri Baraçlı'ya teşekkür ederim.

Hayatımın her evresinde teşvik edici tavırlarıyla yanımda olan ve süreç içerisinde desteklerini ve sevgilerini hiç esirgemeyen aileme sonsuz teşekkür ederim.

ÖZET

Bu tez, servi ağacının İstanbul peyzaj kültürü bağlamında yerini anlamlandırmayı amaçlamaktadır. Araştırma, sırası ile servi ağacının türüne dair fiziksel özelliklerini; hem Osmanlı ve Türk, hem de farklı kültürlerde taşıdığı anlamları, hem de Orta Doğu ve İslam coğrafyası başta olmak üzere ilişkili diğer medeniyetlerde servinin önemini; İstanbul kenti ve kent tarihi özelinde de kent kültüründe, görsel ve yazınsal sanatlarda, bahçeler ve farklı peyzajlardaki yerini ve kullanımlarını araştırdıktan sonra bir ağaç türünün motif olarak İstanbul kenti ile ne şekilde özdeşleştiğini ele almaktır.

Anahtar kelimeler: Servi ağacı, İstanbul, peyzaj kültürü, kent kültürü, sanat

ABSTRACT

This thesis aims to study of the place of cypress tree in the context of Istanbul landscape culture. The research is carried out to first to determine the physical properties of the cypress tree. It studies the diverse meanings that the cypress tree carries in both the Ottoman and the Turkish cultures, as well as the importance of the cypress in related civilizations - especially of the Middle East and the Islamic geographies among others. The study then focuses on the manifestations of the cypress tree its diverse representations in the visual and literary arts, gardens and different landscapes in the urban culture of Istanbul and its history. Finally the study discusses how a tree species is identified with the city of Istanbul, its landscape and urban culture as an important motif.

Keywords: Cypress tree, Istanbul, landscape culture, urban culture, arts

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
ŞEKİL LİSTESİ.....	viii
1. GİRİŞ	1
2. SERVİYE GENEL BAKIŞ	6
3. SERVİNİN FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ.....	10
3.1. Servi Türleri	10
3.2. Doğal Yayılışı.....	11
3.3. Yaşam Süresi	12
3.4. Fiziki Özellikleri	13
3.5. Toprak ve Besin İsteği	14
3.6. Sıcaklık ve Nem İsteği.....	14
3.7. Üretim Şekli	15
3.8. Tohum, Çiçek ve Meyve Özellikleri	15
3.9. Ekolojik Özellikleri	16
3.10. Tıbbi ve Aromatik Özellikler	17
4. ANLAMSAL ÖZELLİKLERİ VE BİR SEMBOL OLARAK SERVİ	19
4.1. Dünyada ve Dinlerde Servi Ağacı.....	19
4.1.1. Dünyada Serviler	20
4.1.2. Dinlerde Serviler	25
4.2. Türk ve İslam Tarihinde Serviler	27
4.2.1. İslam Bahçelerinde Servi.....	27
4.2.2. Türk Bahçelerinde Servi	28
5. İSTANBUL ÖZELİNDE SERVİNİN SANATTAKİ YERİ.....	30
5.1. Şiir.....	30
5.2. Şiir Dışı Edebiyat.....	38
5.3. Minyatür	45
5.4. Motif Olarak Kullanımı.....	55
6. İSTANBUL KENT TARİHİNDE SERVİNİN YERİ	62
6.1. İstanbul Tarihinde Serviler	62

6.1.1.	Bizans	62
6.1.2.	Osmanlı	65
6.1.3.	Cumhuriyet Dönemi	66
6.2.	İstanbul'un Anıt Servileri.....	67
6.2.1.	Yaş Haddinden Anıtlaşan Serviler	68
6.2.2.	Hikayesi Olan Anıt Serviler	71
6.2.3.	Gövdesinde Ağaç Konuk Eden Anıt Serviler	74
6.3.	Servilerin İstanbul'da Kullanım Alanları.....	76
6.3.1.	Mezarlıklar	76
6.3.2.	Saray Bahçeleri	80
6.3.3.	İstanbul Bahçeleri	83
6.3.4.	Mesireler, Korular ve Servilikler	88
6.3.5.	Servi ile Anılan Mekanlar	91
6.4.	İstanbul'un Servilerinin Seyyahların Gözünden Anlatımı	92
6.4.1.	Yazımsal Anlatım ile Öne Çıkan Seyahatnameler	92
6.4.2.	Görsel Anlatım ile Öne Çıkan Resim ve Gravürler.....	97
7.	SONUÇ	106
8.	KAYNAKLAR	109

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 3.1. Cupressus Sempervirens, Akdeniz servisi.....	10.
Şekil 3.2. Cupressus Sempervirens Piramidal.....	10.
Şekil 3.3. Gianni D. R., Caudullo, G., “Akdeniz Servisi Dağılım Haritası”.....	11.
Şekil 3.4. İran’ın Yezd Şehrinde Yaşayan <i>Abarkuh Servisi</i>	12.
Şekil 3.5. Şekil 3.6. ve Şekil 3.7. Fenerbahçe Parkı’nda Servi Ağaçları.....	13.
Şekil 3.8. Şekil 3.9. Şekil 3.10. ve Şekil 3.11. Servi Kozalağı, Servi Dişi Çiçeği, Servi Erkek Çiçeği, Servi Gövdesi.....	16.
Şekil 4.1. ve Şekil 4.2. İran Persepolis Antik Şehrinde Servi Motifleri.....	21.
Şekil 4.3. Cennetül Arif’in Servili Yolu, El Hamra Sarayı İspanya.....	24.
Şekil 4.4. İran İsfahan Cuma Camii’nde Servi Motifi.....	24.
Şekil 4.5. Hint minyatürü <i>The Khamsa Of Nizami</i>	24.
Şekil 4.6. İbrahim Mirzaya ait 16. Yüzyıl İran Minyatürü.....	24.
Şekil 5.1. Eski Saray Matrakçı Nasuh.....	46.
Şekil 5.2. Topkapı Sarayı Matrakçı Nasuh.....	46.

Şekil 5.3. ve Şekil 5.4. Kağıthane Deresi Matrakçı Nasuh.....	47.
Şekil 5.5. Beyan-ı menazil-i sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman. Matrakçı Nasuh.....	47.
Şekil 5.6. Manzilnamesi, Galata'nın Zengin Bitki Örtüsü Matrakçı Nasuh.....	48.
Resim 5.7. ve Resim 5.8. 1582 Surname-i Hümayun	48.
Şekil 5.9. ve Şekil 5.10. Mısırlı Baharat Satıcıların Cennet Bahçesi Tasviri Ve Bahçe Köşkünde Servi Tasvirleri.....	49.
Şekil 5.11. Topkapı Sarayı İkinci Avlu, Hünername.....	49.
Şekil 5.12. Topkapı Sarayı İkinci Avlu, Hünername.....	50.
Şekil 5.13. Topkapı Sarayı İkinci Avlu, Şehinşahname.....	50.
Şekil 5.14. ve Şekil 5.15. Topkapı Sarayı İkinci Avlu, Hürname II.....	51.
Şekil 5.16. ve Şekil 5.17. Topkapı Sarayı, Hünername I.....	51.
Şekil 5.18. Nakkaş Levni'den Nahıl Tasvirleri ve Eski Saray Avlusu.....	52.
Şekil 5.19. Nakkaş Levni'den Tesane Bahçesi önünde gece eğlenceleri.....	53.
Şekil 5.20. Nakkaş Levni'den Okmeydanı'nda gece eğlenceleri.....	53.
Şekil 5.21. ve Şekil 5.22. Nakkaş Levni'den Tersane Bölüğü Nahılları.....	54.
Şekil 5.23. Nakkaş Levni'den Sultan III. Ahmed'in Okmeydanı'na Gelişi.....	54.

Şekil 5.24. Kat-1 Örneği Bahçe Köşkü.....	56.
Şekil 5.25. Kat'ı Bahçe, Efşancı Mehmed.....	57.
Şekil 5.26. 1624 Yapımı Servi Formlu Buhurdan.....	57.
Şekil 5.27. İçinde Bahçe Köşkü Olan Manzaralı İşleme Makreme	58.
Şekil 5.28. Topkapı Sarayı Harem Girişinde Yer Alan Servili Çiniler.....	59.
Şekil 5.29. Topkapı Sarayı Haremin'de Iıı.Ahmed'in Hasodası Tavan Servi Motifleri.....	59.
Şekil 5.30. Ve Şekil 5.31. Servi Motifli Çini Tabak ve Servi Motifli Şehzade Kaftanı.....	60.
Şekil 5.32. Servi Motifli Tezhip Örneği.....	60.
Şekil 5.33. Şekil 5.34. Şekil 5.35. Ve Şekil 5.36. Osmanlı Dönemi Servi Motifli Mezar Taşı Örnekleri.....	61
.	
Şekil 6.1. Şekil 6.2. ve Şekil 6.3. Fenerbahçe Parkı Anıt Servi, Kadıköy Irmak Koleji Anıt Servi, Süleymaniye Camii Anıt Servi.....	70.
Şekil 6.4. ve Şekil 6.5. Küçükçekmece Sabahattin Zaim Üniversitesi yerleşkesi Anıt Servi, Sarıyer Boğaziçi Üniversitesi Yerleşkesi Anıt Servi	70.
Şekil 6.6. Sümül Efendi Camii Zincirli Servi	74.
Şekil 6.7. ve Şekil 6.8. Topkapı Sarayı Sakızlı Servi.....	75.
Şekil 6.9. ve Şekil 6.10. Üsküdar'da Gövdesinde Sakız Ağacıyla Yaşayan Servi ve Fenerbahçe Parkında Gövdesinde İncir Ağacıyla Yaşayan Servi.....	76.

Şekil 6.11. Tepebaşı'ndan Galata ve İstanbul, <i>İvan Ayvazovski</i>	98.
Şekil 6.12. Tepebaşı'ndan İstanbul'un Gece Görünüşü, <i>İvan Ayvazovski</i>	99.
Şekil 6.13. 1800'lü Yıllarda Taksim., <i>Melling</i>	100.
Şekil 6.14. ve Şekil 6.15. Beşiktaş Sahil Sarayı ve Topkapı Sarayı, <i>Melling</i>	100.
Şekil 6.16. İsveç Elçiliğinin Üst Katından Topkapı Sarayının Görünüşü, <i>Carl Gustaf Löwenhielm</i>	101.
Şekil 6.17. Eyüp Sırtlarından İstanbul Görünüşü, <i>Carl Gustaf Löwenhielm</i>	101.
Şekil 6.18. Fenerbahçe Görünüşü Sulu Boya, <i>Carl Gustaf Löwenhielm</i>	102.
Şekil 6.19. Topkapı Sarayı, <i>Jean- Antoine Guer</i>	102.
Şekil 6.20. İdris Köşkü Tepesi'nden Eyüp Sultan ve Suriçi İstanbul, <i>Hubert Sattler</i>	103.
Şekil 6.21. Beşiktaş iskelesi, <i>Egene Napoleon Flandin</i>	104.
Şekil 6.22. Üsküdar Karacaahmet Mezarlığı, <i>Thomas Allom</i>	104.
Şekil 6.23. Tophane Meydanı Çeşme, <i>William Henry Bartlett</i>	105.

1. GİRİŞ

İstanbul tarihindeki yerini ve önemini araştırmaya başlamadan önce, servi, 21. yüzyılda İstanbul’da yaşayan bir insan olarak tıpkı diğer pek çoklarına olduğu gibi bana da mezarlıkları çağrıştırmaktaydı. İstanbul’da en yaygın olarak gözlemlediğimiz servi türü olan *Cupressus Sempervirens*’in Türkçe literatürdeki isimlendirilmesi *Mezarlık Servisi* olarak geçmektedir. Bu isimlendirme servi ağacını mezarlıklarla ilişkilendirmemizi de desteklemektedir. Servinin fiziksel özellikleri, dinlerde ve dünya tarihinde beraber anıldığı anlamlar, geçmişte ve günümüzdeki kullanım alanlarının bazıları servinin mezarlık ağacı olarak anılması manasının altını dolduruyor olsa da - İstanbul kenti ve kent tarihi ile özdeşleşmiş peyzaj ve kent kültürleri, sanatsal anlatılar mevzu bahis olduğunda - servi ağacının yeri ve öneminin bu tekil okumayla sınırlı kalıyor olması bu tezin sorguladığı öncelikli bir olgu olmuştur.

Bu araştırmada taranan çeşitli belgeler, araştırılan kaynaklar, okunan makaleler ve incelenen sanat eserlerinde İstanbul servilerinin mezarlıklarla ilişkilendirilmesinin ötesindeki anlamlarını ortaya koyan bilgiler elde edilmiştir. Çoğunlukla bir mezarlık bitkisi olarak anılmakta iken, bu tez araştırma göstermiştir ki, hem fiziksel özellikleri, hem de farklı kullanım alanları ve sembolize ettiği değerler açısından servi ağacı, kentin peyzajında, kent kültüründe farklı tezahürleri ile farklı sanat dallarında, farklı ölçeklerdeki peyzaj donatılarında, peyzaj ve kent anlatılarında, anlatı ve hatıralarda karşımıza çıkmaktadır. Bu bilgiler bir ağacın bir kentin karakteristik bir ögesi haline gelirken, kentin kimliğinin inşasında da önemli bir yer tuttuğunu gözler önüne sermiştir. Araştırmanın sonuçları servinin İstanbul kentinde özellikle peyzaj kültürü açısından çok önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

İngiliz sanat tarihçisi Godfrey Goodwin 1988 tarihli makalesinde “Gardens of the Dead in Ottoman Times” (Osmanlı Döneminde Ölülerin Bahçeleri) başlıklı makalesinde servinin mezarlıklardaki en öne çıkan ağaç türü olduğunu söylemektedir: “Ölülerin mekanı bir bahçedir, baskın özelliği ise servi ağacıdır.”¹ Candan Kuş Şahin ve Ulvi Erhan Erol ise Türk

¹ Godfrey Goodwin, “Gardens of The Dead in Ottoman Times”, *Muqarnas* 5, s.s. 61-69, 1988.

bahçelerinin tasarım özelliklerini ele aldıkları 2009 tarihli makalelerinde servilere değindikleri nokta yine mezarlıklar üzerinden olmuştur: “Türklerde servi de yaygın olarak kullanılmaktadır. Özellikle Bursa ve İstanbul çevresinde mezarlıkların uhrevi havasının oluşumunda önemli bir peyzaj elemanı olarak dikilmişlerdir.”²

Özellikle İstanbul’da yer alan tarihi Osmanlı bahçelerini inceleyen Nurhan Atasoy, 2005 tarihli “15.Yüzyıldan 20.Yüzyıla Osmanlı bahçeleri ve Hasbahçeler” ve 2011 tarihli “Hasbahçe Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek” kitaplarında Osmanlı dönemi bahçelerini servili ve servisiz bahçeler olarak ikiye ayırır. Atasoy, 18. yüzyıla kadar varolan Osmanlı bahçe tasarımlarında mutlaka servi ağacının yer aldığını; ancak, 18. yüzyılın devamında batılılaşma etkisinde şekillenen Osmanlı bahçelerinde ise servinin arka plana itildiğini ve önemini yitirdiğini ve neredeyse hiç kullanılmadığına değinir. Servi ağacına servi ağacı kültürüne değinen diğer önemli çalışmalar ise 1961 tarihli Cevdet Çulpan tarafından geniş çaplı bir araştırmayla servilerin tarihinin ele alındığı “Antik Devirden Zamanımıza Kadar İlahiyat-Edebiyat-Tıp ve Sanat Tarihinde Serviler I ve II” ile 1997 tarihli Faik Yaltırık, Asuman Efe ve Adnan Uzun’un “Tarih Boyunca İstanbul’un Park Bahçe ve Koruları Egzotik Ağaç ve Çalıları” eserleridir.³ Nurhan Atasoy’un tarihi İstanbul bahçeleri hakkındaki çalışmalarına ek olarak, bu tezin ana kaynakları arasında Sedad Hakkı Eldem’in 1976 tarihli *Türk Bahçeleri* Gönül Evyapan’ın 1972 tarihli *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri* kitapları yer almaktadır.⁴

Servinin, insanoğlunun yaşamının sonunda mezarlıklarda dini sembolizm ile anılan bir bitki olmasının ötesinde, yaşamın tüm evrelerinde ve yaşayan kent kültüründe aktif bir aktör olduğunu görmekteyiz. Bu kapsamda yürütülen çalışmada da yabancı kaynaklarda ve yerli literatürde yukarıdaki örneklerde de gördüğümüz gibi mezarlıkların en önemli ve baskın unsurlarından biri olarak anılan servinin, dünya tarihinde ve bilhassa İstanbul’un tarihinde kullanım yerleri, kullanım amaçları, taşıdığı anlamlar ve kendine yer edindiği sanat eserlerine değineceğiz.

² Candan Kuş Şahin ve Ulvi Erhan Erol, “Türk Bahçelerinin Tasarım Özellikleri“, *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi* Seri: A, Sayı: 2, ss. 176-178, 2009.

³ Cevdet Çulpan, *Antik Devirden Zamanımıza Kadar İlahiyat- Edebiyat-Tıp ve Sanat Tarihinde Serviler I ve II*, 1961; Faik Yaltırık, Adnan Uzun, Asuman Efe, *Tarih Boyunca İstanbul’un Park Bahçe ve Koruları Egzotik Ağaç ve Çalıları*, 1997.

⁴ Sedad Hakkı Eldem, *Türk Bahçeleri*, Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1976; Gönül Evyapan, *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*, Başnur Matbaası, Ankara, 1972.

Servi ağacı tarih boyunca farklı medeniyetlerin sanat ve mimarlık kültüründe sıkça karşımıza çıkan bir ağaçtır. Bu bağlamda İstanbul kenti tarihi ve kültürü ile ilgili olarak da önem taşıyan bir ağaçtır. Hem fiziksel varlığı hem de sembolize ettiği farklı kavramlar göz önüne alındığında iki farklı önemi vardır.

İstanbul kent tarihine baktığımızda, kentin Bizans, Osmanlı ve hatta günümüz tarihini ele alan çalışmalarda, peyzaj ve peyzaj ilişkili çalışmalar kapsam dışında kalmaktadır. Bu durum, sanat tarihi çalışmalarında da çokça karşımıza çıkmaktadır. Örneğin 1997 tarihli olan Jonathan Bloom ve Sheila Blair'ın İslam sanatlarını kapsamlı bir şekilde değerlendirdikleri *İslamic Arts* eserinde bile peyzaj ve bahçeler çalışmanın dışında bırakılmıştır. Farklı dönemlerde, birbirini etkileyen coğrafyalarda İslam sanatının gelişim evrelerini inceleyen bu önemli eser İslam sanatlarında ve mimarlıkta tekrar eden motiflere değinmesine rağmen, peyzaj ve bahçe mimarisine değinilmemiştir. Bu kitapta⁵ ele alındığı şekli ile İslam sanatının gelişiminin üç evresini oluşturan doğuşu, yerel merkezlerdeki lokal güçlerin ortaya çıkışı, imparatorluklar döneminde İslam sanatı farklı dört ana mecrada gelişmiştir; mimarlık, kitap sanatları, tekstil, dekoratif sanatlar. Bu gelişim mimarlıkta, tekil yapılardan komplekslere ve nihayetinde de kentlere; yazı ve kitap sanatları kapsamında ise Kuran şerhlerinden, edebi hikayelerin anlatıldığı antolojilere, derlemelere, divanlara, metinden görsellerle beslenmiş yazılara ve resimli minyatür kitaplarına evrilmiş; tekstil sanatında günlük hayatın tüm evrelerine ve saraylı hayata kadar farklı sosyal ve ekonomik düzeylerde farklı kalite ve şekillerde gelişmiş; dekoratif sanatlarda da basit kullanım objelerinden mücevherlerle bezenmiş özel tasarımlara kadar çok çeşitli malzemelerin kullanıldığı zengin ve kompleks tasarımlara dönüşmüştür. Bu bağlamda, Blair ve Bloom tüm farklı üretim alanlarında ve farklı ölçeklerde gelişen sanat eserlerinde aynı motiflerin tekrar ettiğini vurgulamışlardır. Ancak, bu gelişim süreçlerinde özel olarak bahçe veya peyzaj alanlarına veya peyzaj elemanlarına özel bir vurgu yapılmamıştır. Blair ve Bloom'un İslam sanatı ile ilgili çalışmasında peyzaj çalışmanın dışında tutulmuştur. Kitapta, yapı sanatları başlığı varken, peyzaj veya bahçe sanatları ile ilişkilendirilebilecek bir başlık yoktur. Bahçe ve ağaçların önemi ve anlamı yapılar ve yapı kompleksleri ile ilişkilendirilmiştir.

⁵ Jonathan Bloom ve Sheila Blair, *İslamic Arts*, Phaidon Press Limited, London, 1997.

Bu çalışma ise servi ağacını, İstanbul kent kültüründe tekrar eden bir peyzaj motifi olarak ele almakta; ancak, serviyi sadece yazınsal ve görsel sanatların kullandığı bir motif olarak değil, bir peyzaj elemanı olarak da incelemeyi amaçlamaktadır. Böylece servi İstanbul kentine dair olan peyzaj kültüründe farklı ortamlarda, farklı sanat mecralarında ve farklı ölçeklerde karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda da, önerdiği örüntülerle, servi ağacı kent kültürünü ve ona dair peyzajı yapılandırmaktadır. Bir yandan kentin görsel imgesini fiziksel olarak kurgulayan servi, bir yandan kent kültüründe vazgeçilemez bir yere oturmuştur. İstanbul kent tarihine baktığımız zaman, Sarayburnu, Haliç, Eyüp ve Boğaziçi bölgelerinde yer alan bahçeler ve peyzaj alanlarında oldukça öne çıkan bir ağaç türüdür. Böylece özellikle Osmanlı dönemi kentini oluşturan coğrafyanın hakim ağacıdır ve kent silüetini oluşturmaktadır. Aynı zamanda da incelenen örneklerde görülmüştür ki servi ağacının hem fiziksel, hem de sembolik anlamlarının kentli ile iletişim kurmakta ve kent hayatının ve kent kültürünün bir parçası olmaktadır.

Bu noktada, çalışma konusu serviler olunca, kente, kentin tarihine, kent kültürüne veya bir kentin sahip olduğu, kurguladığı ve yaşattığı kültüre, kültürlere, sanatlara farklı bir perspektiften, peyzaj üzerinden baktığımızda neler karşımıza çıkabilir sorusunu sormak oldukça yerindedir. Bahar Deniz Çalış Kural Osmanlı kültüründeki peyzaj metaforlarını ele aldığı 2008 tarihli ve “Şehr-engiz-i Hayal 1: Bahçeler ve Kentler Osmanlı Kültüründe Peyzaj Meteforları” makalesinde peyzajın “kültürel bir imge” olduğunu savunur. Bu imgenin sadece doğal ve insan yapısı mekanlarla sınırlı kalmayan, yazılı, görsel ve mekânsal olarak da kültür tarafından içselleştirilen bir olgu olduğuna değinir.⁶ Bu bağlamda peyzaj kültüründen söz ederken yapılan çalışmada ele alınan görsel ve yazınsal sanatların mekanlar kadar önemli olduğu söylenebilir. Aynı makalede Cosgrove ve Stephen Daniels’den yapılan alıntı bu durumu net bir şekilde ifade etmektedir:⁷

Farklı peyzajların maddeden bağımsız olduğu anlamına gelmez. Onlar çeşitli malzemelerle ve bir çok yüzeyde –tual üzerinde boya, kağıt üzerinde yazı, yer üzerinde ise toprak, taş, su ve bitkilerle temsil edilebilirler. Bir park daha elle tutulabilir bir nesne olmasına rağmen, bir peyzaj resminden ya da şiirinden daha gerçek ya da daha az düşsel değildir.

⁶ Bahar Deniz Çalış Kural, “Şehr-engiz-i Hayal 1: Bahçeler ve Kentler Osmanlı Kültüründe Peyzaj Meteforları,” s.s. 95-96, 2008.

⁷ Bahar Deniz Çalış Kural, “Şehr-engiz-i Hayal 1: Bahçeler ve Kentler Osmanlı Kültüründe Peyzaj Meteforları,” s.s. 95-96 (Cosgrove ve Stephen Daniels, 1988), 2008.

Bahar Deniz Çalış Kural'ın "Peyzaj yalnızca bir alana indirgenemez, bir başka değişle çevresi değişirken sürekli aynı kalan bir toprak parçası değildir." sözleriyle peyzaj kültürünü tanımlamasına paralel olarak bu tez çalışmasında da servi ağacını ele alarak, serviyi yalnızca bir ağaç türüne ve bahçelerde kullanılan bir peyzaj tasarımı ürününe indirgeyemeyeceğimizi; İstanbul peyzaj kültüründe sürekli değişen anlam ve kullanımlarını ele alarak konumlandırmamız gerektiğini söyleyebiliriz.

Bu çalışmada da servi ağacının bir motif olarak farklı üretim alanlarındaki tezahürlerini bir araya getirirken, anlamsal benzerlikler ve zenginlikleri de göz önünde bulundurulmuştur. Bu anlamda, servi de tarihten gelen bir motif gibi edebiyatın şiir, roman, deneme gibi çeşitli alanlarında; resim, gravür, minyatür, tezhip gibi görsel sanatların çeşitli uygulamalarında; halı, tabak, kumaş gibi kullanıma yönelik ürünlere entegre edilen sanat olarak farklı mecralarda karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde servi ağacını genel ve geniş bir çerçeveden değerlendirdim. İkinci bölümde fiziksel özelliklerinden söz ettim. Daha sonra anlamsal olarak değerlendirmeye başladığım servinin üçüncü bölümde önce dünyada ve dinlerde ardından Türkler'de ve İslam'daki yerini ele aldım. Servinin, İstanbul tarihindeki yeri ve öneminin altını çizmek istediğim çalışmamda servinin yazınsal ve görsel sanatlardaki varlığını değerlendirdim. Son olarak İstanbul kent tarihinde servinin yerini anlattım, bunun için önce tarihsel anlatımı, ardından bu anlatımın canlı tanıkları anıt servileri ardından dün ve bugün için fiziksel kullanım alanlarını son olarak da yabancıların İstanbul servilerine bakışını değerlendirdim. Bu araştırma, servinin fiziksel özellikleri ve farklı mecralardaki anlamsal sembolizmi arasında bir ilişki var mı, ve aynı zamanda da bu kadar çok tekrar eden bir figürün İstanbul kent kültürü ve kent peyzajını nasıl şekillendirdiğini göstermektedir.

2. SERVİYE GENEL BAKIŞ

Avusturyalı doğa bilimci Alexander von Humboldt'a göre servi Afganistan'ın Herat şehri batısındaki dağlardan gelmektedir ve İndus vadisinin batı bölgesindeki boyları kayda değer derecede uzundur.⁸ Bütün Akdeniz havzasına yayılmış olan servi ağacının İstanbul'daki varlığına dair en eski bilgi Baltalimanı ile İstinye Koyu arasında uzanan *Kyparades* adıyla anılan servili ormandır.⁹ Aslında İstanbul'un doğal ağacı sayılmayan servi ağacı bu şehirde bin yıldan fazla gösterdiği varlığıyla sembollerinden biri haline bile gelmiştir.

Servi sağladığı adaptasyon ile Akdeniz ikliminin sahil ağacı olmuştur. Uzun yazlara ve mülayim geçen kışlara alışıktır. Kurak denebilecek topraklarda dahi yetişebilen ve çok şedit olmadığı sürece kışlara dayanabilen servi kanaatkar bir ağaçtır. Sonbahar ve kış aylarını, yapraklarını dökmeden atlatan servi, elden bırakmadığı yeşilliğini, her yıl ilkbaharda yeni sürgünlerle tekrar zenginleştirmektedir.¹⁰ Herdem yeşil¹¹ diye tabir ettiğimiz ibreli ağaçlar sınıfında yer alan servi, ihtiva ettiği zengin reçine ve bazı diğer kimyasallar sayesinde güzel bir kokuya sahiptir. Fiziki kabiliyetleriyle topraktaki azotu temizleyebilir. Yavaş büyüyen yapısıyla uzun yıllar yaşayabilir. Düzgün yapısı ve uzun gövde boyu sayesinde hatırda kalan ve tercih edilen bir peyzaj elemanıdır. Fiziki görünüşünün yanı sıra hem Akdeniz peyzajını anımsatması hem de çağrıştırdığı mistik ve uhrevi anlamlar sebebiyle de anılmaktadır.

Cevdet Çulpan servilerin genel özelliklerini anlattığı *Serviler I* adlı eserinde alttan dallı ve konik bir yapıya sahip olan servi ağacının gençken yere yakın olan yeşil kısımlarının yaşı

⁸ Cevdet Çulpan, *Antik Devirden Zamanımıza Kadar İlahiyat-Edebiyat-Tıp ve Sanat Tarihinde Serviler I*, 1961,s.12

⁹ Adnan Uzun, Asuman Efe ve Faik Yaltırık, *Tarih Boyunca İstanbul'un Park Bahçe ve Koruları Egzotik Ağaç ve Çalıları*, 1997,s.15

¹⁰ Cevdet Çulpan, *Serviler I*, 1961,s.19

¹¹ Herdem yeşil yapraklarının en az iki yıl boyunca ağacın üzerinde kalması dolayısıyla bütün yıl boyunca yapraklı ve yeşil görünen bitkiler için kullanılan tanımlamadır.

ilerledikçe ‘tabii budama’¹² doğrultusunda yükselirken adeta “ gözle fark edilmeksizin çok uzun yıllar süresince havalanan yeşil bir balon gibi” görüldüğünden söz etmektedir.¹³

Başka ağaçların arasında sıkışıp karanlıkta kalmaya tahammül edemeyen servi, tepe sürgünleriyle hemen diğer ağaçlarla yarışa girer ve diğer ağaçların boylarını aşar.¹⁴ Bu durum diğer bütün ağaçlar içinde servinin uzun gövde boyuyla hemen fark edilmesine neden olur. Tarihin birbirini izleyen evrelerinde, farklı medeniyetler tarafından bir peyzaj elemanı olarak kullanılmıştır. Bizans’ta bahçelerin önemli bir ögesi¹⁵ olmuş, İran’da Pers Medeniyeti’nin tapınaklarının önüne dikilmiş¹⁶, Osmanlı’da kent peyzajının ve saltanat bahçelerini vazgeçilmez unsuru olmuştur.¹⁷ Ömrünün uzunluğu, herdem yeşil olması, sürgün vermediği için asli formunun hiçbir zaman bozulmaması sebebiyle ve gövdesine paralel uzanan dallarıyla yeşil bir sütunu andırması, servinin Türk-İslam inanisinde özel bir yere sahip olmasını sağlamıştır.¹⁸ Türk bahçe sanatında güzelliği sembolize eden şekliyle sarayları süsleyip şiirlere konu olurken, ölümü hatırlatan ve hüznün veren¹⁹ uhrevi yanıyla mezarlıkları mesken edinmiştir. Dalları başka ağaçlar gibi rüzgarda kolay kolay sallanmadığından servi aynı zamanda sabrın da temsilcisidir.²⁰

Emma Clark’ın İslam medeniyetinde bahçe sanatı üzerinde yazdığı eserinde servi bahsinden söz ederken “servi, baharda çiçek açan ağaçlarla birlikte dikilirse, sırasıyla hem sonsuzluğu ve faniliği sembolize eder, hem de erkeklik ve dişilik özelliklerini temsil eder.” diye anlatır ve Henry Villier-Stuart’a referans verir. Villier-Stuart, servinin çiçek açan ağaçlarla bu şekilde birlikte dikilmesini Babür bahçelerine bağlar: “ hepsi içinde en iyi bilineni ve en güzeli, birbirine dolanarak yükselen servi ile meyve ağacıdır. Bütün halı, çini, boyama ve nakış süslemelerinde ısrarla işlenen bu motif, doğrudan hayat ölüm ve sonsuzluğu sembolize

¹² Tabii Budama dalları yanlara doğru gelişim gösteren ağaçlarda alt dalların gölgede kalarak ışıksızlıktan kuruyup dökülmesidir.

¹³ Cevdet Çulpan, *Serviler I*, 1961,s.20

¹⁴ Cevdet Çulpan, *Serviler I*, 1961,s.20

¹⁵ Turkishculture.org internet sitesinde yer alan *Tersane Bahçesi* görselinin altında açıklama olarak eklenmiştir. Turkishculture.org/Picture_show.php?ImageID=2791si

¹⁶ Cevdet Çulpan, *Serviler I*, 1961,s.25

¹⁷ Adnan Uzun, Asuman Efe, Fail Yaltrık; *İstanbul’un Ağaç ve Çalıları*, 1997,s.16

¹⁸ Uğur Aktaş, *İstanbul’un Yüz ağacı*, 2011, s.122

¹⁹ Yücel Dağlı, *Historical Dictionary of Ottoman Turkish Terms for Gardens and Gardening*, 2014,s.674

²⁰ Cevdet Çulpan, *Serviler I*, 1961,s.15

eden servi ile meyve ağaçlarının değişimli olarak sıra sıra dikildiği bahçe caddelerinden alınmıştır. Bir yanda derin sessizliğiyle ölüm ve sonsuzluğu sembolize eden servi, diğer yanda hayatı ve umudu temsil eden, el sallayan gül renkli filizleriyle badem ya da kurşun renkli çiçekleriyle erik, muhteşem bir manzara oluşturmaktadır. ”²¹

İstanbul’a gelen bütün seyyahlar ağaçların güzelliğinden bahsetmiş ve neredeyse hiçbiri serviye değinmeden geçmemiştir. Bizans döneminde Boğaziçi’ni süslediğini bildiğimiz servilikler, Osmanlı döneminde de hayatiyetini sürdürmüş hatta uzun ömürlü olması dolayısıyla çınar ile birlikte imparatorluğun temsili olarak görülmüştür.²² Cumhuriyet döneminde de önemini yitirmeyen serviler güzelliğin sembolü olmaya devam etmişler ancak son dönemlerde daha ziyade mezarlık ağacı olarak anılmışlardır.

Servi, bahçelerin yanı sıra, farklı endüstrilerde de kullanılmıştır. Mukavemetli oluşu ve kokusu dolayısıyla servi odunu pek çok alanda kullanılmıştır. Mukavemetli oluşu ve kokusu dolayısıyla servi odunu pek çok alanda kullanılmıştır. Rutubetle çürümeyen yapısı gemi yapımı için kıymetli bir materyal olmasını sağlamıştır. Ticaretle uğraşan en eski kavim olan Finikeliler tarafından gemi inşaatında kullanılmıştır.²³ Aynı zamanda haşeratin türemesini mani olan kokusu dolayısıyla da sandık²⁴ yapımında da kullanılmıştır. *Konstantin* zamanında yapılan Saint Pierre kilisesinin kapıları 1100 yıl dayanmış olması mukavemetli yapısına bir başka delildir.²⁵ Uzmanlarının daha içli bir ses sağladığı iddiası ile kemençenin göğüs kısmında servi ağacı kullanılmaktadır.²⁶ Sanatın pek çok alanında motif olarak kullanılan serviler “ölüm ve faniliğin bir remzi” olarak mezar taşlarında, hayatiyetin bir sembolü olarak da çeşmelerde sıkça kullanılmaktadır.²⁷

²¹ Emma Clark, *İslam Medeniyetinde Bahçe Sanatı*, 2017, s.133

²² İskender Pala, *Serviler ve Çınarlar*,1997,41

²³ Adnan Uzun, Asuman Efe, Fail Yaltırık; *İstanbul’un Egzotik Ağaç ve Çalıları*, 1997, s.16.

²⁴ Yücel dağlı, *Historical Dictionary of Ottoman Turkish Terms for Gardens and Gardening*,2014, s.597

²⁵ Cevdet Çulpan, *Serviler I*, 1961,s.14

²⁶ Cevdet Çulpan, *Serviler II*, 1961,s.99.

²⁷ Yücel Dağlı, *Historical Dictionary of Ottoman Turkish Terms for Gardens and Gardening*,2014, s.597

Mitlerden masallara, dinlerden tasavvufa, kabartmalardan resimlere, türkülerden Şiirlere saraylardan mezarlıklara, binlerce yıl öncesinden günümüze servi; farklı mekanlarda farklı zamanlarda farklı anlamlarla başrol oynamıŐtır. Servinin dünya tarihinde oynadıŐı rollere de deŐinilecek olan bu çalışmada bilhassa İstanbul'da oynadıŐı rollerden bahsedilecektir.

3. SERVİNİN FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ

Serviyi farklı yönleriyle ele alacağımız çalışmanın bu bölümünde öncelikle fiziki yapısını değerlendireceğiz.

3.1. Servi Türleri

Serviler, ince yapıları ve yeşil, sarı, mavi sade ya da alacalı renkleri ile dikey olarak yükselir.²⁸ Çok sayıda farklı cinsleri olan servilerin, *Arizonica* (mavi servi) , *Macrocarpa* (limoni servi) ve *Sempervirens* (adi servi) türleri Türkiye’de doğal olarak yetişmektedir.²⁹ Tez içerisinde ele alacağımız türler ise Türkçe’de adi Servi, akdeniz servisi, sivri servi ve mezarlık servisi³⁰ olarak anılan *Cupressus Sempervirens* ve varyetesi *Cupressus Sempervirens “pyramidalis”* türleridir.

Şekil 3.1 ve Şekil 3.2. Solda, Akdeniz Servisi (*Cupressus Sempervirens*), sağda ise bir varyetesi olan Piramidal, yer almaktadır. Kaynak: Necati Güvenç Namıkoğlu, *Türkiye'nin Bütün Ağaçları*, 2008, s. 116.

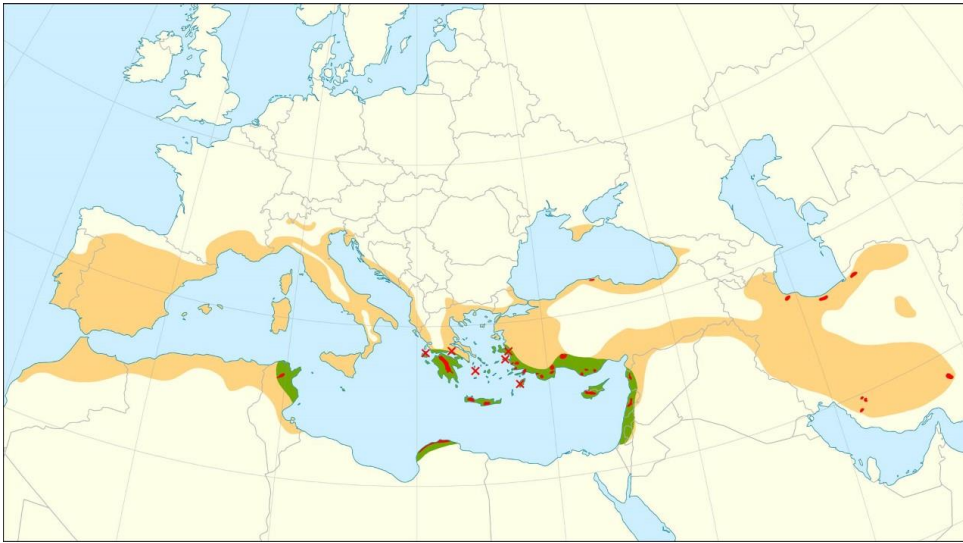
²⁸ Arrigo Bettini, *Il Millepiante*, 2000, s. 94

²⁹ Besalet Pamay, *Park ve bahçelerimiz İçin Bitki Materyali 1 Ağaçlar ve Ağaççıklar Bölümü*, 1992, s.57

³⁰ Ünal Akkemik, “*Dendroloji Kitaplarında Orman Ağaçlarına Verilen Türkçe Adlara İlişkin Bir Değerlendirme- Açık Tohumlular (Gymnospermler)*”, 2017,s.28

3.2. Doğal Yayılışı

Doğal bir Akdeniz ağacı olan servi yayılışını bu iklime sahip bölgelerde gerçekleştirmektedir.³¹ Doğal olarak dünyada Kuzey Irak, İran, Anadolu, Suriye, Lübnan, Ürdün, Filistin, Kıbrıs, Girit, Rodos, ve bazı Ege adaları³², Fransa, İspanya ve İtalya'da³³ yetişmektedir.

Şekil 3.3: Gianni D. R., Caudullo, G., “Akdeniz servisi dağılım haritası”, <https://www.researchgate.net/>, 2016.

Eski zamanlarda İtalya'ya götürülmüş ve buradan Akdeniz çevrelerine dağılmıştır.³⁴ Türkiye'de ise doğal yayılışını Akdeniz, Ege, Marmara, hatta Karadeniz kıyılarında³⁵ yer yer gerçekleştirmektedir. Toplu olarak servi ormanlarıyla yayılışını Manavgat çayı yukarılarında (Zerk Köyü yukarılarında ve kuzeyi yüksek dağlarla çevrili) kuytu bir vadiden başlayarak yapar; dağınık olarak Silifke'den Antalya'ya³⁶ kadar uzanır.

Servilerin yetiştiği bölgeler harita bazında değerlendirildiğinde, bunların genel olarak 20-45 enlemler arasındaki kuşakta yer aldığı; bu kuşağın altında kalan fazla sıcak ve üst tarafında olan fazla soğuk bölgelerde tutunamadığını görmekteyiz.³⁷

³¹ Besalet Pamay, *Park ve bahçelerimiz İçin Bitki Materyali 1 Ağaçlar ve Ağaççıklar Bölümü*, 1992, s.57

³² Necati Güven Mamikoğlu, *Türkiye'nin Ağaçları ve Çalıkları*,2007,s.114

³³ Gülcan Nair, *İstanbul'un Tarihi Korularının Değerlendirilmesi*, 2006, s.87

³⁴ Cevdet Çulpan, *Serviler I*, 1961,s.13

³⁵ Necati Güven Mamikoğlu, *Türkiye'nin Ağaçları ve Çalıkları*,2007,s.114

³⁶ Besalet Pamay, *Park ve bahçelerimiz İçin Bitki Materyali 1 Ağaçlar ve Ağaççıklar Bölümü*, 1992, s.57

³⁷ Cevdet Çulpan, *Serviler I*, 1961,s.25.

3.3. Yaşam Süresi

Serviler binlerce yıl yaşayabilen nadir ağaçlardan olmakla birlikte ortalama yaşam süreleri 600-700 yıl civarındadır.³⁸ Günümüzde yaşayan en yaşlı ağaçlar listesinde yer alan *Sarv-e Abarkuh* yani *Abarkuh Servisi* İran'ın Yezd şehri yakınlarında hayatını idame ettirmektedir. 4500 yaşında olduğu tahmin edilen bu ağacın 5-8 bin yaşında olduğunu ileri süren Rus ve Japon bilim insanları da vardır.³⁹ Türkiye'de günümüzde hayatını idame ettiren en yaşlı servilerinse İstanbul Fenerbahçe Burnu'nda Kanuni Sultan Süleyman zamanında dikilmiş olan 450 yaşını aşmış olan örnekleridir.⁴⁰

Şekil 3.4. İran'ın Yezd şehrinde yaşayan 4000 yaşının üzerinde olduğu bilenen *Abarkuh* isimli servi 25 metre boyunda, çevresi 11,5 metre ve gövde çapı 3,5 metredir. Kaynak: Yezd Çevre Ofisi, Fotoğraf Eylül 2018'de Aydan Özkan tarafından çekilmiştir.

³⁸ Necati Güven Mamikoğlu, *Türkiye'nin Ağaçları ve Çaluları*,2007,s.114.

³⁹ İran'a yaptığım seyahat sırasında edindiğim bir bilgi olup; Yezd Çevre Ofisinin verdiği bilgilere dayanmaktadır. Fotoğraf Aydan Özkan tarafından çekilmiştir.

⁴⁰ Necati Güven Mamikoğlu, *Türkiye'nin Ağaçları ve Çaluları*,2007,s.116.

Şekil 3.5. Şekil 3.6. ve Şekil 3.7. Kasım 2018 tarihinde Fenerbahçe Parkı'nda servi ağaçları. Fotoğraflar yazara aittir.

3.4. Fiziki Özellikleri

Servi; başka ağaçlar arasında sıkışıp karanlıkta kalmaya tahammül etmez. Tepe sürgünleri hemen yarıya girişerek diğer ağaçların boylarını aşar ve ışığa kavuşur. Bunun neticesi olarak, bir orman içindeki servi ağaçları, uzun boylarını göstererek hemen göze çarparlar.⁴¹ Cevdet Çulpan, *Serviler I* eserinde servilerin kimyasına şu şeklide izahat getirmektedir:

Servinin bünyesinde şu kimya maddeleri saklıdır; alkol, terebintin, ruhu, camphre, cedrol, silvestrene, furfurol, pinene, vsr..) bunlar da yandığı zaman enerji veren birer ısı maddesidirler. Ayrıca Furfurol ve terebintin – pinene'den yapılan (terpin) bugün plastik sanayinde önemli bir yer tutmaktadırlar. Bu keyfiyet de bize servideki dayanıklılığın hikmetini daha iyi bir surette açıklamaktadır.⁴²

Cupressaceae (*Servigiller*) ailesine mensup *cupressus sempervirens* cinsi dağınık veya dar konik, piramidal bir tepe yapar.⁴³ Diğer türleri hakkında fikri ayrılığa düşülebilse de *cupressus sempervirensin* doğal güzelliği ve bir çit bitkisi olmaktan çok daha fazlası

⁴¹ Cevdet Çulpan, *Serviler I*, 1961,s.15.

⁴² Cevdet Çulpan, *Serviler I*, 1961,s.17.

⁴³ Besalet Pamay, *Park ve bahçelerimiz İçin Bitki Materyali 1 Ağaçlar ve Ağaççıklar Bölümü*, 1992, s.57.

oldukları⁴⁴ herkes tarafından kabul görmektedir. Tepe çapı genel itibari ile 2 ila 6 metre uzunluğundadır.⁴⁵ Hızlı büyüyen servi 20-30 metre boylanabilir⁴⁶, gövde çapı ise bir metreyi aşabilir.⁴⁷ Kuruyan alt dalların uzaklaştırılması için budama ihtiyacı hasıl olur zira konik yapısı dolayısıyla alt dallarda üst dallar gibi güneş ışığından faydalanmayı sürdürür ve güneş alan dalları kurumadığından tabii budama⁴⁸ uzun süre gerçekleşmez.⁴⁹ Pul yaprakları koyu yeşil renginde ve sırtları çıkıntılı olup ortasında uzun biçimli çukur bir yağ bezesi vardır. Pulları 4 köşeli, haç görünümünde ve sürgünlere karşılıklı olarak birbirini öretecek şekilde yerleşmiştir.⁵⁰ İnce, uzun ve düzgün⁵¹ kabukları çok dayanıklı, sert ve güzel kokuludur.⁵²

3.5. Toprak ve Besin İsteği

Cupressaceae (*Servigiller*) ailesine mensup ağaçların özel bir toprak isteği genel olarak azdır.⁵³ *Cupressus Sempervirens* cinsinin toprak isteği ise daha spesifik ölçüde değerlendirildiğinde; kireçli ve taşlı toprakları sever.⁵⁴ Diğer bütün serviler gibi hiçbir ağaç türünün yetişemedi⁵⁵ fakir, kireçli, taşlı, kuru, kurak ve kumlu topraklar üzerinde de yetişebilen kanaatkar bir ağaçtır.⁵⁶ Tuzlu topraklarda ve sahil arazilerinde de yetişmeye uygundur.⁵⁷

3.6. Sıcaklık ve Nem İsteği

Genel olarak yetiştiği kuşak itibariyle Akdeniz iklimine uyumlu ağaçlardır. Kuraklığa dayanırlar ancak şiddetli kış soğuklarına ve kar baskınına duyarlıdırlar.⁵⁸ Soğuk iklim

⁴⁴ Arrigo Bettini, *IL Millepiante*, 2000, s.93.

⁴⁵ Besalet Pamay, *Park ve bahçelerimiz İçin Bitki Materyali 1 Ağaçlar ve Ağaççıklar Bölümü*, 1992, s.57.

⁴⁶ Yücel Dağlı, *Historical Dictionary of Ottoman Turkish Terms for Gardens and Gardening*, 2014, s.13.

⁴⁷ Necati Güven Mamıkoğlu, *Türkiye'nin Ağaçları ve Çaluları*, 2007, s.116.

⁴⁸ Tabii Budama dalları yanlara doğru gelişim gösteren ağaçlarda alt dalların gölgede kalarak ışsızlıktan kuruyup dökülmesidir.

⁴⁹ Cevdet Çulpan, *Serviler I*, 1961, s.20.

⁵⁰ Besalet Pamay, *Park ve bahçelerimiz İçin Bitki Materyali 1 Ağaçlar ve Ağaççıklar Bölümü*, 1992, s.57.

⁵¹ Yücel Dağlı, *Historical Dictionary of Ottoman Turkish Terms for Gardens and Gardening*, 2014, s.600

⁵² Necati Güven Mamıkoğlu, *Türkiye'nin Ağaçları ve Çaluları*, 2007, s.114.

⁵³ Besalet Pamay, *Park ve bahçelerimiz İçin Bitki Materyali 1 Ağaçlar ve Ağaççıklar Bölümü*, 1992, s.57.

⁵⁴ Gülcan Nar, *İstanbul'un Tarihi Korularının Değerlendirilmesi*, 2006, s.87.

⁵⁵ Necati Güven Mamıkoğlu, *Türkiye'nin Ağaçları ve Çaluları*, 2007, s.114.

⁵⁶ Cevdet Çulpan, *Serviler I*, 1961, s.19.

⁵⁷ İlhan Güngör, Adnan Atatoprak, Fatma Özer, Nihan Akdağ, İlksen Kandemir, *Bitkilerin Dünyası Bitki Tanıtımı Detayları İle Fidan Yetiştirme Sanatı*, 2007, s.120.

⁵⁸ Besalet Pamay, *Park ve bahçelerimiz İçin Bitki Materyali 1 Ağaçlar ve Ağaççıklar Bölümü*, 1992, s.57.

şartlarına mukavemet göstermekle birlikte -18 dereceden daha düşük sıcaklıklarda kışın himayeye ihtiyaç duyarlar⁵⁹. Işık alan yahut yarı gölgeli alanlarda iyi gelişim gösterirler.

3.7. Üretim Şekli

Tohum ve çelik yöntemiyle üretilirler.⁶⁰ Tohum ekim zamanı erken ilkbahardır. Olgun odun çelikleri ile Eylül ayında üretilebilir.⁶¹

3.8. Tohum, Çiçek ve Meyve Özellikleri

Selvi gibi ibreli ağaçların meyvesi kozalaklarıdır.⁶²Kozalaklar içerisinde yer alan tohumları⁶³ kanatlıdır⁶⁴.

Ocak şubat aylarında açan çiçekleri kokulu ve monoiktir.⁶⁵ Erkek ve dişi çiçekler aynı ağaç üzerinde yer alırlar. Erkek çiçekler sonbaharda oluşmaya başlar, nisan ayında olgunlaşırlar. Kahverengi yeşil renkte ve 7-8 mm boyundadırlar. Dişi çiçekler açık kahverengidir, kısa sürgün uçlarında nisan ayında ortaya çıkarlar, 2-3 mm boyundadırlar.⁶⁶ 2.5-3 cm çapındaki küre biçimindeki kozalaklar 8-14 puldan oluşur.⁶⁷ Pulların birleştiği yerdeki çizgilerle bir futbol topunu andırır. Önceleri yeşil, olgunlaşınca kahverengidir. İki yılda olgunlaşır. Olgunlaştığında pullar açılır, tohumlar dökülür, kozalak parçalanmaz.⁶⁸

⁵⁹ Cevdet Çulpan, *Serviler I*, 1961, s.15

⁶⁰ Besalet Pamay, *Park ve bahçelerimiz İçin Bitki Materyali 1 Ağaçlar ve Ağaççıklar Bölümü*, 1992, s.57,

⁶¹ İlhan Güngör, Adnan Atatoprak, Fatma Özer, Nihan Akdağ, İlksen Kandemir, *Bitkilerin Dünyası Bitki Tanıtımı Detayları İle Fidan Yetiştirme Sanatı*, 2007, s.120

⁶² Yücel Dağlı, *Historical Dictionary of Ottoman Turkish Terms for Gardens and Gardening*, 2014, s.444

⁶³ Yücel Dağlı, *Historical Dictionary of Ottoman Turkish Terms for Gardens and Gardening*, 2014, s.13

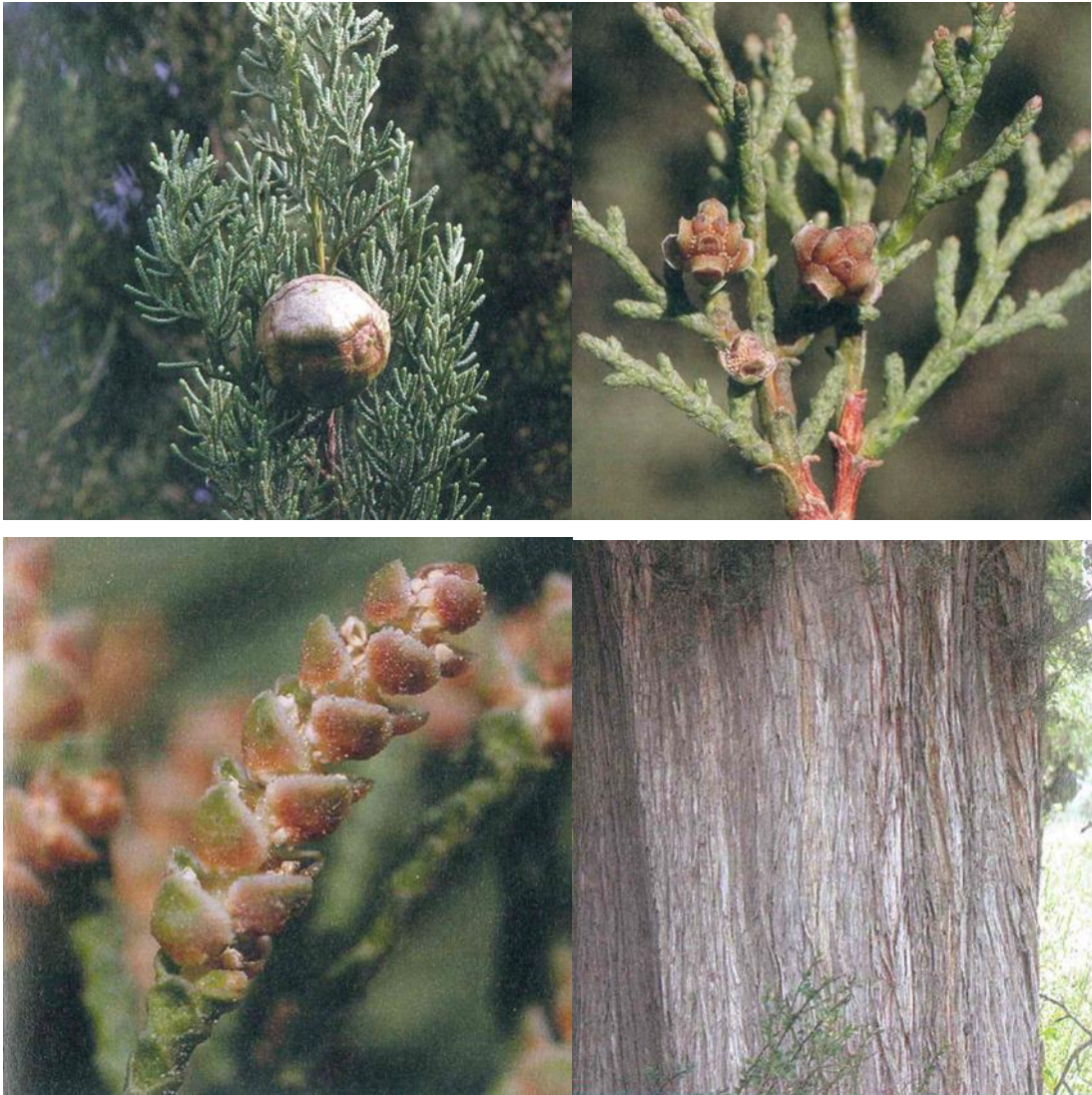
⁶⁴ Necati Güven Mamıkoğlu, *Türkiye'nin Ağaçları ve Çalıkları*, 2007, s.115

⁶⁵ İlhan Güngör, Adnan Atatoprak, Fatma Özer, Nihan Akdağ, İlksen Kandemir, *Bitkilerin Dünyası Bitki Tanıtımı Detayları İle Fidan Yetiştirme Sanatı*, 2007, s.120

⁶⁶ Necati Güven Mamıkoğlu, *Türkiye'nin Ağaçları ve Çalıkları*, 2007, s.117

⁶⁷ Besalet Pamay, *Park ve bahçelerimiz İçin Bitki Materyali 1 Ağaçlar ve Ağaççıklar Bölümü*, 1992, s.57,

⁶⁸ Necati Güven Mamıkoğlu, *Türkiye'nin Ağaçları ve Çalıkları*, 2007, s.117

Şekil 3.8. Şekil 3.9. Şekil 3.10. ve Şekil 3.11. Sırasıyla soldan Kozalak, dişi çiçek, erkek çiçek, gövde Kaynak: Necati Güvenç Namıkoğlu, *Türkiye'nin Bütün Ağaçları*, s.s. 116-117.

3.9. Ekolojik Özellikleri

Servi ağacı etrafa hoş koku yayan reçinesi, güzel kokulu odunu ve fotosentez yaparak atmosfere verdiği oksijenin yanı sıra yaptığı kimyasal etkileşimlerle toprağı da temizleyen çevresine son derece yararlı kıymetli bir ağaçtır. Fizyolojik güzelliğıyle bütün peyzaj kompozisyonlarında, mukavemetli odunu sebebiyle üretimde kullanılmakla birlikte Servi bilhassa sahip olduğı ekolojik özellikler dolayısıyla mezarlıklar için vazgeçilmez olan bir ağaçtır. Edebiyatçı İskender Pala'nın söylemiyle servi ağacı "Anatomik olarak ölüm

kokusunu alıp mezarlıkları tabiri caizse dezenfekte etmektedir.”⁶⁹ Güzel kokulu reçinesi sayesinde kendisini türlü etkilere karşı korurken⁷⁰ mezarlıklarda toprakta cereyan eden biyolojik faaliyetler sebebiyle meydana gelen ölü beden kokusunu da bastırmaktadır. Ancak reçineden daha önemli olan etkisi; çürümekte olan cesetlerin meydana getirdiği amonyağı henüz toprakta iken temizleyip havaya karışmasını önlemesidir.⁷¹

3.10. Tıbbi ve Aromatik Özellikler

Antik devirlerden beri servi ağacının dalları, yaprakları ve kozalakları çeşitli hastalıklar tedavisinde kullanılmıştır. Bugün de Anadolu’da ‘halk tıbbı’ tabir edebileceğimiz alternatif tedavi yöntemleri olarak kullanılmaktadır. Antik devirlerde de günümüzde de bilhassa mide bağırsak rahatsızlıkları olmak üzere çok çeşitli hastalıklara iyi geldiği belirtilmektedir. Antik devirlerdeki kullanımına Cevdet Çulpan’ın *Serviler I* eserinde geniş yer vermiştir. Serviden, merhem, şarap, sirke, sıvı veya toz formunda, hap şeklinde tıbbi amaçlı üretilmiş çok farklı preparatlar, çeşitli mide, bağırsak, kadın hastalıkları, kanama, nefes darlığı, öksürük yılan ve böcek sokmaları başta olmak üzere farklı türden zehirlere karşı panzehir olarak da kullanılmıştır. Serviden üretilen tıbbi kaynaklar ayrıca veterinerler tarafından da kullanılmıştır.⁷²

Bahçeler ve bahçecilik için Osmanlı Türkçesi Terimlerinin Tarihi Sözlüğünde ‘servi’ bahsinde yukarıdaki kaynaklarda bahsi geçen faydalarının yanı sıra şeker hastalığında da faydalı olduğundan, saçları kuvvetlendirmekte ve diş ağrılarını dindirmekte kullanıldığından bahsedilmektedir.⁷³ Geçmişten günümüze servi ağacı doğada ve mitlerde olduğu kadar tıp alanında da çok kıymetli bir ağaç olduğunu verilen örneklerde de ortaya koymuştur.⁷⁴

⁶⁹ İskender Pala, *Ormanın Kara Kitabı*, 1998, s.16

⁷⁰ Cevdet Çulpan, *Serviler I*, 1961, s.15

⁷¹ İsmail Kocaçalışkan, *İstanbul Büyükşehir Belediyesi Çevre Koruma ve Kontrol Daire Başkanlığı Mezarlıklar Müdürlüğü; Hüvelbaki*, 2008, s.23

⁷² Cevdet Çulpan, *Serviler I*, 1961, s.42

⁷³ Yücel Dağlı, *Historical Dictionary of Ottoman Turkish Terms for Gardens and Gardening*, 2014, s.601

⁷⁴ Hasan Torlak Bilim ve Gelecek dergisi için yazdığı ‘Anadolu Kültüründe Ağaçlar: Ölümün ve karanlıkların ağacı servi’ makalesinde servinin bugün hala Anadolu’da nerede, ne şekillerle ve neyi tedavi etmek için kullanıldığını kapsamlı bir araştırma sonucu özetlemiştir: “Servinin kozalakları ateş düşürücü, terletici ve idrar artırıcıdır. Ayrıca haricen ayak kokularını önlemek için kullanılır. Akdeniz servisi kozalaklarında tanen ve uçucu yağ taşır. Kozalaklarının dekoksasyonu kabız edici, ateş düşürücü, terletici, idrar artırıcı ve kan kesicidir. Haricen basura ve kokulu ayak terlemelerine karşı kullanılır. Servi eskiden beri, çocukların gece işemelerine karşı kullanılır. On yaşından büyük çocukların gece işemelerini kesmek için, altı gün süreyle öğle ve akşam yemeklerinde çocuğa 30-40 damla servi kozalağı tentürü, bir fincan suya

damlatılarak içirilir. Yeni araştırmalar da bu etkinin varlığını doğrulamıştır. Basura karşı servi kozalağı özü ile hazırlanmış merhem kullanılır veya servi kozalağı dekoksasyonu ile basur memelerine pansuman yapılır. Kokulu ayak terlemelerine karşı, ayaklar servi kozalağı dekoksasyonu ile yıkanır ve ayaklar bir müddet bu dekoksasyon içinde tutulur. Servinin meyvelerinden elde edilen dekoksasyon Sakarya dolayında soğuk algınlığı ve öksürüğe karşı kullanılır. Konya dolayındaki aktarlarda servinin kozalak ve meyveleri tıbbi amaçlarla satılır. Hatay'ın Yayladağı İlçesinin Kışlak Beldesinde "andız" olarak adlandırılan akdeniz servisi göz hastalıklarının tedavisinde kullanılır.

Antalya, Mersin ve Muğla'da andız olarak adlandırılan akdeniz servisiden hem insanlar hem de hayvanlar için ilaç yapır. Bu bitki kalp-damar hastalıkları, körpe meyveleri yenmek suretiyle soğuk algınlığı (Grip, nezle) gibi hastalıklarda kullanılır. Kozalaklarının kaynatılmasıyla elde edilen su ile kozalaklarından hazırlanan pekmez (andız pekmezi) Mersin (Arslanköy) yöresinde dahilen ülser tedavisinde, kozalaklarının yağı göğse ve sırta sürülerek soğuk algınlığına karşı, kozalaklarından hazırlanan karışım ile dal ve gövdesinden hazırlanan katran kalp-damar hastalıklarının tedavisinde ve damar sertliği için, bu katran hayvanların ağız kenarında oluşan yaralarının tedavisinde kullanılır. Katranı hayvanlara yalıtılarak iştah açıcı olarak kullanılır, yılan sokan hayvanlara kaynatılmış servi katranı buharı koklatılır.

Adi servinin kozalaklarının kaynatılması suretiyle elde edilen suyu Çanakkale-Ezine dolayında sabahları aç karnına 1 çay bardağı dolusu içilerek kan şekerini düşürmek amacıyla; Muğla'da katranı haricen yanık tedavisinde, ayrıca hayvanların mide rahatsızlıklarında onlara içirmek suretiyle yararlanır. Çanakkale'nin Bayramiç ilçesinde adi servinin kozalakları kaynatılmak suretiyle hazırlanan çayı diş ağrısına karşı ve saç estetiği amacıyla haricen kullanılır." 1 ekim 2013 tarihinde 116. Sayıda yayımlanan bu makalede tıbbi bilgileri edinmek için: "Prof. Dr. Turhan Baytop, Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi, Nobel Tıp Kitabevleri, 1999.; Mustafa Keskin, Kerim Alpınar; "Kışlak (Yayladağı-Hatay) Hakkında Etnobotanik Bir Araştırma", Ot Dergisi, 2002/2, s.91; Ertan Tuzlacı, Bodrum'da Bitkiler ve Yaşam, İstanbul, 2005.; Ertan Tuzlacı, şıfa Niyetine, Türkiye'nin Bitkisel Halk İlaçları, Alfa Yayınları, İstanbul, 2006.; G. Bulut, E. Tuzlacı, "Folk Medicinal Plants of Bayramiç (Çanakkale-Turkey) İÜ Ecz. Fak. Mec, 40(2008-2009).; Ertan Tuzlacı, Türkiye Bitkileri Sözlüğü, Genişletilmiş 2. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2011.; Ekrem Sezik, Erdem Yeşilada, "Uçucu Yağ Taşıyan Türk Halk İlaçları", Uçucu Yağlar, Prof. Dr. K. Hüsnü Can Başer'e 50. Yaş Armağanı, 1999.; Cenk Durmuşkahya, "A'dan Z'ye Bitkilerin Gücü", Seninle Dergisi Eki, şubat 2011.; Eray Tulukçu, Osman Sağdıç, "Konya'da aktarlarda satılan tıbbi bitkiler ve kullanılan kısımları", Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, Ekim 2011." kaynaklarından faydalandığını belirtmiştir.

4. ANLAMSAL ÖZELİKLERİ VE BİR SEMBOL OLARAK SERVİ

Servi ağacı tarih boyunca yetiştiği bütün coğrafyalarda bir ağaç olmanın ötesinde anlamlar yüklenmiştir. Bu anlamlar fiziki özelliklerinden ileri gelebildiği gibi inanç esaslarına da dayandığı olmuştur. İslam geleneği ve Türklerin tarihinde geniş yer tutmuş ve farklı sembolik anlamlar taşımıştır. Öncelikle dünyada ve dinlerdeki önemini ele alacağımız bu bölümde daha Türk ve İslam bahçelerinde servinin önemini de irdeleyeceğiz.

4.1. Dünyada ve Dinlerde Servi Ağacı

Ağaçların ruhları olduğuna inanıldığı mitolojik zamanlardan gelen Hayat ağacı kültü ile bağdaştırılarak okunabildiği, Persepolis harabeleri içinde motiflerine rastlanabildiği, zerdüştlükten İslam'a anlam taşıyabildiği için servi dünya tarihinde önemli bir yere sahip olmuş bir ağaçtır.

Mezopotamya topraklarında Asur, Hitit, Pers imparatorlukları döneminde arkeolojik kazılarda çıkan eserler ve yapılan çalışmalarda servinin bu coğrafyada hem servi bahçeleri olarak fiziki varlık gösterdiği hem de ateşe atfedilen kutsiyetin servi ağacının fiziki yapısında sembolleştiği görülmektedir. Yine antik çağlarda Mısır ve Suriye'de servi mukavemetli yapısı dolayısıyla gemi yapımı gibi fiziksel gerekçelerle kullanıldığı gibi kutsal yapılarda da bulunan sembolleri serviye anlam yüklediğini de göstermektedir. Yüklenen anlam tam olarak bilinmemekle birlikte hayat ağacıyla özdeşleştirildiği öngörülebilir. İlahlara ormanlar adanıp buralara tapınakların inşa edilmesinin eski bir adet olduğu Yunanlılarda servinin fiziksel ve sembolik olarak kullanıldığı bilinmektedir. Hinduizm'in kutsal veda metinlerinde servilerden söz edilmesi servinin Hindistan'da milattan önce 13. yüzyıldan beri var olduğunu göstermektedir. İspanya'ya servinin milattan önce 13. yüzyılda Fenikeliler aracılığı ile yayıldığına düşünülmesine sebep olan antik eserler vardır. İberya yarımadasında serviye sıkça rastlanır.

4.1.1. Dünyada Serviler

Dünyada 20-45 enlemleri arasında⁷⁵ yere alan kuşakta nerdeyse bütün topraklarda kendine yer bulan servilerin tarih sahnesinde antik çağlardan günümüze kadar pek çok önemli rolü olmuştur. Başta Türk medeniyetleri ve İran olmak üzere; Babür, İspanya, Antik Yunan, Asur, Babil, Roma, Mısır, Suriye, Selçuklu, Çin ve daha birçok medeniyetin tarihinde ve bugününde servinin önemi ve anlamı üzerinde durulmuştur.

Ağaçların ruhları olduğuna inanılan ilkel toplumlarda ağaç tanrı ile iletişim kurmada bir vasıta olabilir yahut kendisi tapınılan bir varlığa dönüşebilir. Tarihin en önemli ve yaygın kültürlerinden biri olan ‘Hayat Ağacı’ kültürünün tasviri medeniyetlere göre değişiklik gösterebilirken temelde hayat kaynağı oluşundan, ebedi canlılıktan ve tanrısallık yer almaktadır.⁷⁶ Kozmik ağaç olarak da anılan bu kutsal ağaç farklı toplumlarda ve zamanlarda çınar, kayın, sedir gibi ağaçlarla özdeşleştirilirken zaman zamanda servi ile birlikte anılmıştır.⁷⁷

Hayat ağacı kültürünün mistik yönüne dinlerde servi başlığı altında değineceğiz ama öncelikle bu kültürün yaşamış olduğu medeniyetlerden söz edelim. İran’da milattan önce 640 yılına ait olduğu bilinen bir ipek kumaş üzerinde yer alan servi motifinin: Sasani Kralı Yezdecerd’in Ahriman ile savaşarak hayat ağacını koruduğu Ahuramazda’nın ağaç üzerinde bu savaşı tasdik eylediği görülmektedir. Yine İran’da eski Persepolis’te kayalar üzerinde yer alan Xerxes devrine ait olan kabartmalarda servi motiflerine sıkça rastlanmaktadır.⁷⁸ Yanı sıra Nakşı Rüstem’in batısında yer alan Persepolis harabelerine gelen vadiyi kapatarak savunmaya yarayan üç kayadan ortadakinin üzerinde bir servi bulunmakta ve bu kaya Kle-i Serv olarak bilinmektedir.⁷⁹ 5. yüzyıl İran Hükümdarlarından Behram Gor Şapur’daki geniş arazisinde üç bahçe yaptırmıştır, bu bahçelerden biri zeytin, biri hurma ve bir diğeri servilerden oluşacak şekilde toplamda on iki bin ağaçla doldurmuştur. Şiraz’dan Bender - Abbas’a giden kervan yolu üzerinde ise servilerle dolu bir Servistan Sarayı yer almaktadır.

⁷⁵ Cevdet Çulpan, *Serviler I*, 1961, s.22

⁷⁶ Ünal Asan, *İstanbul’un Doğal Mirası Anıt Ağaçlar*, 2014, s.28

⁷⁷ Ünal Asan, *İstanbul’un Doğal Mirası Anıt Ağaçlar*, 2014, s.s.28-37

⁷⁸ Cevdet Çulpan, *Serviler I*, 1961, s.26

⁷⁹ Felix Lajard, *Serviler I*, 1961, s.31

⁸⁰ Yerli yabancı pek çok kaynakta yer aldığına göre Şiraz’da uzun yıllar boyunca iki serviye aşık ve maşuk denilmiş ve bu serviler halk tarafından ziyaretgah haline getirilmiştir. Bugün hala Şiraz’da bu isimle anılan serviler vardır. Yine Şiraz’da, Hafız’ın türbesinde servi resimleri bulunmaktadır. ⁸¹ “İran rivayetlerine göre Zerdüşt, servi ağacını cennetten getirip ateşkedesinin⁸² kapısına dikmiştir. Eğri olmayan, düz servi ağacı kutsanmış ve eski dönemlerden beri İranlıların özel simgesi olmuştur.”⁸³

Şekil 4.1. ve **Şekil 4.2.** Solda ve sağda Kasım 2017’de fotoğraflanan görseller İran Persepolis Antik Şehrin kalıntılarında yer alan servi motifleri görülmektedir. Fotoğraflar yazara aittir.

Bugün İngiltere’nin Londra şehrinde bulunan dünyanın en büyük ve en ünlü müzelerinden biri olan British Muesum’da milattan önce 2500’lerde Mezopotamya’da kurulmuş olan Asur medeniyetinin topraklarından çıkartılmış eserler yer almaktadır. Bu eserlerde Asur tapınaklarının yanında serviler olduğunu görmekteyiz. ⁸⁴ Asur sarayı kazıları sırasında çıkartılan levhalarda tapınaklarda yer alan servi motiflerinin servinin kutsiyetine işaret olabileceği düşünülmektedir. Hatta bu servi kültü Asur’lardan Frikyalılar’a, onlardan da Truvalılara aktarılmıştır. Asur tarihi içinde harp raporlarında yer alan bilgilere dayanarak milattan önce 8. yüzyılda Van ve Rumiye gölleri civarında güzel kokulu servilerle örtülü teper olduğu hatta bu servilerin çatı kirişlerinde kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁵

⁸⁰ Cevdet Çulpan, *Serviler I*, 1961, s.25

⁸¹ Felix Lajard, *Serviler I*, 1961, s.31

⁸² Ateşgede İran’da kutsal ateşin içinde yandığı yapı ya da alana verilen isimdir.

⁸³ Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 2008, s.616.

⁸⁴ Felix Lajard, *Serviler I*, 1961, s.26

⁸⁵ Cevdet Çulpan, *Serviler I*, 1961, s.27

Alman arkeolog Theodor Klauser *Bauer Christus* adlı eserinde Babil bahçeleri meydanında serviler bulunduğundan, sedir ve servi ağaçlarının dinsel törenlerde kullanıldığından söz ederek Babil İmparatorluğunda da servinin önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.⁸⁶ Bugün İstanbul Arkeoloji Müzesinde yer alan Mısır lahitleri üzerinde servi resimlerine rastlamaktayız.⁸⁷ Odununun mukavemeti malum olan servi ağacı Mısır'da da gemi yapımında kullanılmaktaydı hatta eski devirlerde gemi inşası için Suriye'den servi getirildiği çeşitli kaynaklarda geçmektedir.⁸⁸ Suriye'de servi ağacının güneş tanrısına vakfedildiği geçmektedir.

Çin'e yolculuk yapmış olan bazı seyyahlar Chen-si eyaletinin yüksek dağlarında binlerce serviye rastlanıldığına ve Çinliler'in bu servilerin yaprak ve kozalaklarını ilaç olarak kullandıklarını yazmaktadırlar. Ou-King-Tong-i eserinde prenslerin kabirleri yanlarına servi dikildiğinden bahsetmektedir bu da Çin'de de servinin kutsiyete sahip bir ağaç olduğunu bizlere göstermektedir.⁸⁹

Antik Yunan'da muhtelif yerlerden çıkartılmış eserler Yunanlıların servinin kültüne ve meta olarak kıymetli olması dolayısıyla servi yetiştiriciliğine büyük önem verdiklerini göstermektedir. Arkeolog Felix Lajard insan güzeli Venüs ile ağaç güzeli serviye karşılaştırarak serviye Venüs'ün bir sembolü olarak ele almaktadır. Dayanırlılığı ve daimi yeşilliği ile Yunan ilahlarının sembolü olan servinin yetiştirildiği yerler bazında Girit adası mühim yerlerdendir. Çeşitli kaynaklarda serviler eskiden şeref ve şan kazanarak ebediyete intikale büyük şahsiyetlerin timsali sayıldığından yalnız kahramanların mezarlarının yanına dikildiği yazılmaktadır. M. Buchon'un Yunanistan seyahat notlarına göre bölgede servi ile İsa peygamber arasında bir bağ kurulduğunu söylemektedir. Seyyahın gözlemlerine göre; Chalcis'deki Saint- Demetrius kilisesinin kapısı yanında eski bir mezar taşı üzerinde bir madalyon ortasında bir haç ile bunun iki tarafında birer servi kabartması görülmektedir. Bu serviler ortadaki haça doğru adeta hürmet edercesine baş taraflarını eğmişlerdir.⁹⁰

Yunanlılarda servinin kutsiyeti kullanılan eşyada yansımaktaydı. Bazı tanınmış aileler ölümlerini özel olarak servi ağacından yapılmış tabutlara defnetmekte ve servi odunu

⁸⁶ Cevdet Çulpan, *Serviler I*, 1961, s.27.

⁸⁷ Cevdet Çulpan, *Serviler I*, 1961, s.29.

⁸⁸ Felix Lajard, *Serviler I*, 1961, s.33.

⁸⁹ Felix Lajard, *Serviler I*, 1961, s.35.

⁹⁰ Felix Lajard, *Serviler I*, 1961, s.37.

mobilya yapımı gibi dünyevi metalarda kullanmamaktadır. Mesela Platon bütün kanunların serviden yapılacak tabletler üzerine yapılmasını istemiştir. Servinin güzelliğın sembolü oluşu yunan şarkılarına da yansımış olup 19.yüzyıl halk şarkılarında bunun örneklerine rastlanmaktadır: “Yunanistan’da halk şarkıları – Chants Du Peuple En Grece adı ile neşredilen eserin 2. Cildindeki bir parçada şöyle denilmektedir: “servi yakılınca güzel koku neşreder, bir kalp de aşık olunca herkes fark eder.” Güzelliğın sembolü olarak pek çok teşbihte kullanılışına bir diğerk örnek olarak da: “Theocrite; Leda’nın kızı Helene’in güzelliğını tasvir için bu prensesi servi ile mukayese etmektedir. Anacreon bir bayana iyi bir koca temenni ederken; bahçenizde güzel bir servi yetişsin demektedir.” gösterilebilir.⁹¹

İberyaya yarımadasına yani İspanya bölgesine servinin Fenikeliler aracılığın ile geldiğini bilinmektedir.⁹² Bugün dahi Endülüs Bölgesinde yer alan El Hamra Sarayında servilere verilen kıymet görülebilmektedir. 19. yüzyıl gibi geç bir dönem sayılabilecek bir zaman da dahi burada *Cennetü’larif*⁹³ bahçesinde tasarlanmış olan servili yol da İslam bahçe kültüründe bu türün önemli örneklerindendir.⁹⁴

Hindistan’ın kutsal kitapları Veda metinlerinde servilerden söz ederler, Ermeniler de ilk krallarına Sos yani Ermenice Servi lakabını takmışlardır. İtalya’da da servi zamanında bu ağaçlardan oluşan orman sahiplerine çok büyük zenginlik vesilesi olan meta olarak da kıymetli bir ağaç idi.⁹⁵ Servi çoğuş zaman manada olmakla birlikte meta olarak da dünyanın her yerinde ve her döneminde kendine önemli yerler edinmiştir.

⁹¹ Felix Lajard, *Serviler I*, 1961, s.37.

⁹² Felix Lajard, *Serviler I*, 1961, s.39.

⁹³ Cennetü’l Arif, İspanya’nın Endülüs bölgesinde Granada şehrinde yer alan tarihi El Hamra Sarayı’nın dışında yer alan bir bahçeleridir.

⁹⁴ Emma Clark, *İslam Medeniyetinde Bahçe Sanatı*, 2017, s.133

⁹⁵ Felix Lajard, *Serviler I*, 1961, s.34.

Şekil 4.3. Mayıs 2018 de fotoğraflanan görseller İspanya’da El-Hamra sarayında yer alan Cennetül Arif’in servili yoluna aittir. Fotoğraflar yazara aittir.

Şekil 4.4. İran İsfahan Cuma Camii’nde yer alan servi motifi. Kaynak: *İl Giardino Islamico* s.194.

Şekil 4.5. görselde yer alan Hint minyatürü *The Khamsa Of Nizami*, British Library, Or, 12208, 40b. Kaynak: *Islamic Gardens and Landscape*, D. Fairchild Ruggles s. 20.

Şekil 4.6. görselde yer alan İran Minyatürü 16.yüzyıl İbrahim Mirza’ya aittir. Kaynak: *Islamic Gardens And Landscape*, D. Fairchild Ruggles, S.21.

4.1.2. Dinlerde Serviler

Ağaç bütün dünya milletlerinde tarih öncesi çağlarda dahi kutsal sayılmıştır. Ruhları olduğuna inanılan ağaçlar ilkel toplumlarda tapınılan, tanrının kendisi olan pozisyonda iken semavi dinlere inanan toplumlarda aracı vazifesi taşımaktadır. Tanrı ile bağlantı kurma cennete gitme gibi konularda insanoğluna yardımcı olduğuna inanılırken, bir taraftan da yağmur yağdırma, sürüleri çoğaltma, çocuk sahibi olamayan kadınları doğurtma gibi vasıflar yüklenmiştir⁹⁶. Ağaç kültürünün özünü ‘Hayat Ağacı’ oluşturmaktadır. Tanrı ile iletişim kurmaya yarayan ve nerdeyse bütün medeniyetlerde kendine yer tutmuş olan bu motif kimi zaman ‘Kozmik Ağaç’ kimi zaman da ‘Tanrının Ağacı’ olarak anılır.⁹⁷ Hayat ağacının en önemli özellikleri dünyanın merkezinde yer alması ve yeraltı, yerüstü ve gökyüzünden oluşan üç kozmik alanı birbirine bağlamasıdır.⁹⁸

Hayat ağacı kültü dünyada dinlerde de belirttiğimiz gibi çınar, kayın, sedir gibi ağaçlara atfedilebilirken bazı toplumlarda servi ile özdeşleştirilmiştir. Özellikle İran ve Hindistan’da yaşayan Mecusiler⁹⁹ için Servinin kutsiyetini gözlemleyebiliriz. Ünal Asan Anıt ağaçlar çalışmasının kitaplaştırıldığı eserde ağaçların mistik yönünü ele alırken Mecusilik’le Hayat Ağacı’nın bağlantısını şu şekilde anlatmaktadır: ¹⁰⁰

Mecusiliğin temel dayanağı, aydınlık ilahı olan ahura mazda’yı simgeleyen kutsal ateştir. Ahurai kainatın düzenini kurup kollayan bir güç olarak algılanmıştır. Ahura Mazda’nın diğer adı mitre’dır (güneş tanrısı). Mecusilik önce hindistanda başlayan çok eski bir inanç olup, iran’a Zerdüş ile birlikte daha sonra girmiştir. Mecusilikteki ağaç kültürünün temel dayanağı tepe formu bir mum alevini andırdığı için, kutsal ateşi çağrıştıran servi ağacı olmuştur.

Servi, Mecusiliğin yanı sıra pagan inanışından Museviliğe, Hristiyanlıktan İslamiyet’e bütün dinlerde kutsal sayılmıştır. Pagan inanışında ağacın kendisi kutsal iken tek tanrılı dinlerde kutsiyet simgeselliğin önüne geçmemiştir.¹⁰¹

⁹⁶ Ünal Asan, *İstanbul’un Doğal Mirası Anıt Ağaçlar*, 2014, s.28

⁹⁷ Ünal Asan, *İstanbul’un Doğal Mirası Anıt Ağaçlar*, 2014, s.28 (Çelik’den alıntılanmıştır 2010)

⁹⁸ Ünal Asan, *İstanbul’un Doğal Mirası Anıt Ağaçlar*, 2014, s.28 (Eliade ‘in 1991 ve 1999 çalışmalarına göre Ergun’un 2004 de verdiği bilgilerden aktarmıştır.)

⁹⁹ Mecusilik: Zerdüş’ün tebliğ ettiği , monoteist bir teoloji içeren inanç ve düşüncelerin eski İran inanç ve gelenekleriyle mezcedilmesinden oluşan bir dindir.

¹⁰⁰ Ünal Asan, *İstanbul’un Doğal Mirası Anıt Ağaçlar*, 2014, s.33

¹⁰¹ Ünal Asan, *İstanbul’un Doğal Mirası Anıt Ağaçlar*, 2014, s.33

Arkeolog Georges Contenau'ya göre ağaç güneşi temsil eden Babil ilahlarının remzidir ve bunu temsilen Servi ve hurma ağaçlarının öne çıktığını söylemektedir.¹⁰² Tarihçi Nell Perrot da bütün ilkel dinlerde ağaç kültürünün¹⁰³ olduğundan söz ederken Milattan önce 2. yüzyıla ait Hitit eserlerinde yer alan motiflerin mızrak şeklinin serviye atıf olduğunu iddia etmektedir. Arkeolog Franz Cumont'a göre ise servi kolay tutuşan ve diriliğini kışın da devam ettiren bir iç ısıdır. Bu özelliği dolayısıyla servi eskiler tarafından güneş tanrılarına vakfedilmiştir. Eski Suriye'de Noel ağacı¹⁰⁴ olarak kullanılan servi Hristiyan mezarlıklarına da dikilmesine yol açan bir kutsiyete sahiptir.¹⁰⁵ Hindistan'ın Kutsal kitabı Veda metinlerinde servilerden söz edildiği gibi Musevilerin kutsal kitabı Tevrat'ta da geçmektedir. Kutsal Metin Tevrat'ın Tekvin bölümünde Rab Nuh Peygamber'e "Kendine gafur ağacından bir gemi yap."¹⁰⁶ der. Bahsi geçen Gafur ağacı, yani Nuh peygamberin tufandan kurtulmak için inşa ettiği geminin yapımında kullanılan ağaç servi ağacındandır.¹⁰⁷

Hem kutsal kitap Kuran'da hem de hadislerde söz edilerek kendine İslam literatüründe yer bulan ağaçlar ayrıca tasavvuf özelinde de büyük öneme sahiptir. Hadislerde İslam Peygamberi Muhammed'in kabirlerin başına dikilen ağaçların defnedilmiş kişilerin yerlerinde rahat etmelerine vesile olduğunu söylediği aktarılmıştır. Servinin bir kabristan ağacı olarak seçilmesinde daimi yeşilliğinin öneminin bu hadislerle bağlantılı olabileceği söylenebilir. İslam dininin en makbul vasıflarından olan sabrında temsilcisi sayılır serviler; rüzgar karşısında kolay kolay eğilmeyen yapısıyla servi sabrında temsilcisi niteliğindedir.¹⁰⁸ Mevlana Celaleddin Rumi Mesnevi'sinde: "Bu ağaçlar ellerini topraktan çıkarup halka doğru yüz türlü işaretlerde bulunurlar, duyana söz söylerler, yeşil dilleriyle, uzun elleriyle toprağın içindeki sırları anlatırlar." der ağaçlar için. Arap alfabesine göre Allah'ın adının ilk harfi olan "Elif"e benzeyen şekliyle servi ağacı Mevlana'nın sözünü ettiği ağaçlar içerisinde en kıymetlisidir. Servi vahdaniyetin de simgesi olması itibarıyla farklı bakış açılarıyla yorumlanarak tasavvufta dini bir terminoloji olarak da kullanılmıştır.¹⁰⁹

¹⁰² Cevdet Çulpan, *Serviler I*, 1961, s.9.

¹⁰³ Ağaç Kültü: Ağaç inancı birçok doğa inançlarının barındırdığı animizimde, ağaçların saygı gösterilmesi gereken bir ruha sahip oldukları, ve ağaçlara gösterilen saygı, bereketi etkilediğine inanmaktan kaynaklanan bir kültürdür.

¹⁰⁴ Cevdet Çulpan, , *Serviler I*, 1961, s.30.

¹⁰⁵ Godfrey Goodwin, *Gardens of The Dead in Ottoman Times; Royal Asiatic Society*, London, England, 1988, s.61-69

¹⁰⁶ Tevrat, Müjde Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.13.

¹⁰⁷ Cevdet Çulpan, *Serviler I*, 1961, s.34.

¹⁰⁸ Cevdet Çulpan, *Serviler I*, 1961, s. 19.

¹⁰⁹ Recep Kankal, *Türkiye'nin Kültür Dergisi* sayı 11, 2016, s.54.

4.2. Türk ve İslam Tarihinde Serviler

İslam bahçe sanatının vazgeçilmez bir ögesi olan Servi ağacı 10.yüzyılda İslamlaşmaya başlayan Türklerin de peyzaj kültürü ve tarihinde geniş yer tutmaktadır.

4.2.1. İslam Bahçelerinde Servi

Dünyada servilerin önemi bahsinde de değinildiği gibi servi hem yüklendiği anlamlar hem de coğrafyayla bütünleşen kanaatkar güzelliğiyle başta Türk, İran ve Hint bahçe sanatında kullanılarak İslam Bahçe Sanat'ının vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Emma Clark da İslam Medeniyetinde Bahçe Sanatı'nı ele aldığı eserinde servilerden bahsederken; "Selvi (*Cupressus Sempervirens*), monoton şekilli çöllerde veya güney İspanya'nın tepelerinde yükselirken seyredilirse, gözler üzerinde tarif edilemez bir dinlendirici etki bırakır. Çok sayıda minyatür ve şiirde, aynı şeklide birçok İslam ülkesinde gerçek hayatta sıklıkla görülen servi, haklı olarak bir İslam Bahçesinin vazgeçilmez motifi olarak kabul edilebilir."¹¹⁰ sözleriyle bu durumun altını çizmiştir.

Cennet vaadinde bulunan neredeyse bütün dinlerde; cennetin tasviri bahçe üzerinden yapılmaktadır. İslam medeniyetlerinde bilhassa önemli yer tutan bahçe sanatı bu tasvir kültürünü güçlendirmiştir. Bahçeye cennet tasviriyle yaklaşmak ona aynı zamanda kazanılması gereken bir boyut kazandırmıştır. Rainer W. Kuhnke İslam bahçelerini 'Yeryüzündeki Cennet' olarak tanımladığı eserinde şu şeklide anlatmaktadır:

İslam bahçelerinin ayırt edici özellikleri öncelikle şunlardır; sembolik yorum, bazen bir mistisizme doğru giden derin dinsel, şairane atmosfer ve her türlü "asıl" amaçtan uzak, manevi bir huşu. Fakat buna rağmen biçimlendirilişi bakımından belirgin özellikleri de vardır; biçim olarak "cennet örneğini" esas alan bir bölümelemedir bu. Bu sayede İslam bahçesi, kendi içinde barındırdığı bir sembolizme haiz olmaktadır. Bu da onu Helenistik-Roma Hortus Conclusus'undan farklı kılmaktadır. Çevreden soyutlanmış – bu, çoğu kez tüm bakışları engelleyen yüksek duvarlarla sağlanır-, 'hak edenler'in girebildiği "sıradışı" ve kendini kanıtlamış bu mekanın önemini artırır. Cennete girerken de olduğu gibi, daha önce gösterilmesi gereken, yani zevki meşrulaştıracak bir "başarı" söz konusudur.¹¹¹

¹¹⁰ Emma Clark, *İslam Medeniyetinde Bahçe Sanatı*, 2017, s.133

¹¹¹ Hans Sarkowiz'in derlediği *Bahçelerin ve Parkların Tarihi* kitabında, Rainer W. Kuhnke tarafından yazılmış olan *Bizans ve İslam Bahçeleri; Yeryüzündeki Cennet* adlı yazısından alıntılanmıştır, 2003, s.93

Bu görmeyi hak etmek gereken sıra dışı bahçelerin erken dönemlerinde dahi barındırdığı çeşitli bitki türleri sayılırken servi başlarda yer almaktadır.¹¹² Serviler bahçeyi çevreleyen ve korunaklı hale getiren duvar boyunca seperatör vazifesi görecektir şekilde dikilebildikleri gibi, bir havuzun dört köşesine yahut güzelliğini temaşa etmek için bahçenin nadide bir köşesine yalnız başına dikilebilir.

Osmanlı topraklarında III.Selim döneminde devlet adamlığı yapmış olan Karabali'nin adıyla anılan bahçe iki sıra servilerle çevrelenerek korunaklı hale getirilmiştir¹¹³. 18. yüzyıl bir Hint minyatüründe¹¹⁴ yer alan serviler Hint bahçe sanatında servinin varlığını ve güzelliğini belgeler niteliktedir. Bunlar sonsuz sayıdaki örneklerin sadece birkaçıdır.

İslam bahçe sanatında ağaç genellikle tabii gelişiminde serbest bırakılmıştır, sağlıklı gelişimi için gerekli müdahaleler dışında suni ve zoraki biçimlere sokulmamıştır.¹¹⁵ Bu tabii hallerindeki ağaçları temaşa etmenin yanı sıra bahçelerin güzel görünümlü yerlerine yerleştirerek sıcak ikinci vakitlerinde gölgelerinden faydalanılmıştır.¹¹⁶

4.2.2. Türk Bahçelerinde Servi

Bütün dünya milletlerinde olduğu gibi ağaç kültü Türk milleti için de eski bir inanıştır. Bu inanın uzantıları günümüzde hala yaşamaya devam etmektedir. “Hayat ağacı” düşüncesi bu kültürün özünü oluşturur. “Kozmik ağaç” olarak da anılan bu kutsal motif bütün milletlerin kültüründe ve dinlerin çoğunda görülür. Bu durum doğanın ve ağacın insan hayatını idame ettirmek için vazgeçilmez bir öğe olmasından ileri gelmektedir. Yanı sıra kendisine anlam atfedilip “hayat ağacı” olarak tanımlanan tanrı ile iletişim kurma aracı olarak görülen ağaç Türkler arasında “tanrının ağacı” olarak kabul görmüştür.¹¹⁷ İslamlaşan Türkler kutsiyet atfettikleri bu ağaç kültürünü yeni dinleriyle beraber terk etmek yerine bu sevgiyi bir kat daha artırmışlardır.

¹¹² Hans Sarkowiz'in derlediği *Bahçelerin ve Parkların Tarihi* kitabında, Rainer W. Kuhnke tarafından yazılmış olan *Bizans ve İslam Bahçeleri; Yeryüzündeki Cennet* adlı yazısından alıntılanmıştır, 2003, s.99

¹¹³ Nurhan Atasoy, *Hasbahçe*, 2002, s.275

¹¹⁴D.Fairchild Ruggles, *islamic Gardens and Landscape*, 2008, s.20

¹¹⁵ Sedad Hakkı Eldem, *Türk Bahçeleri*, 1976, s.281

¹¹⁶ Gönül Evyapan, *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*, 1972, s.22

¹¹⁷ Ünal Asan danışmalığında İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafınca hazırlanıp basılan proje kitabı *İstanbul'un Doğal Mirası Anıt Ağaçlar Avrupa Yakası*, 2014, s.28

Bilhassa boylanabilen ağaçları Türkler bahçelerde çevre duvarlar boyunca dikerek bahçeyi dış gözlerden korunaklı hale getirmişlerdir ancak gölgesinden faydalanmak amacıyla tek tek ağaçlarda dikilmiştir.¹¹⁸ Eskiden beri iri yapılı ağaçlara önem verdiği bilinen Türkler güçlülüğü dolayısıyla İmparatorluğun temsillerinden saydıkları çınarın kadar önemsedikleri serviye de göğe doğru yükselişin sembolü¹¹⁹ sayarak uzun ömrü münasebetiyle imparatorluğun sembolleri içinde saymıştır.¹²⁰ Bahçelerinde genellikle iri yapılı ağaçların informal bir koruluk halinde bulunmasını isteyen Türkler serviye yaygın olarak kullanmışlar, gölgesinden faydalanılacak ağaç dikimleri içinde tercih etmişlerdir.¹²¹

Türk toplumunda bazı ağaçlara kutsal ve mistik anlamlar yüklenerek saygı gösterilmiştir ancak bu gösterilen saygı ağaca atfedilen bir kutsiyetten ziyade himayesinde bulunan kabirlerin sahiplerine duyulan hürmetten kaynaklanmaktadır. Bu durumu en iyi yansıtan örneklerden biri ise İstanbul'da yer alan Koca Mustafa Paşa Camii avlusunda uzun yıllar boyunca ahşap ve beton çeşitli payandalarla ayakta tutulmaya çalışılan ölü bir servi gövdesidir.¹²²

11. yüzyılda Gazneli Mahmud'a sunulan *Varka ve Gülşah* hikayesindeki servili minyatür, 12. yüzyıl Selçuklu devrinden kalma kapı motifleri, yine Selçuklu devrinden kalma bakır tepsiler, tespimler, tezhip ve minyatürler, Osmanlı devrinden sayısız sanat eseri örneği ve cumhuriyet dönemi Zafer Anıtı üzerinde yer alan servi motifi¹²³ Türklerin dahil olduğu medeniyetlerde servinin öneminin bahçe sanatı dışında da devam ettiğinin nişanesidir.

¹¹⁸ Gönül Evyapan, *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*, 1972, s.s.10-11

¹¹⁹ Candan Kuş Şahin, Ulvi Erhan Erol; *Türk Bahçelerinin Tasarım Özellikleri*, 2009, s.176

¹²⁰ İskender Papa, *Serviler Ve Çınarlar*, 1997, s.41

¹²¹ Candan Kuş Şahin, Ulvi Erhan Erol; *Türk Bahçelerinin Tasarım Özellikleri*, 2009, s.176

¹²² Ünal Asan danışmalığında İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafınca hazırlanıp basılan proje kitabı *İstanbul'un Doğal Mirası Anıt Ağaçlar Avrupa Yakası*, 2014, s.34

¹²³ Cevdet Çulpan, *Serviler II*, 1961, s.63.

5. İSTANBUL ÖZELİNDE SERVİNİN SANATTAKİ YERİ

Yazınsal ve görsel sanat eserleri tarihin okunmasında en önemli kaynakların başında gelir. Bilhassa konumuz olan Servi ağaçları sanatta tuttıkları geniş yer ile dünyada ve İstanbul’da servilerin geçmişine dair sınırları neredeyse her alana değen kıymetli bilgiler sunarlar. Kah bir divan şiirinde güzelliği sembolize etmek için, kah bir edebi eserde sevgilinin uzun boyunu betimlemek için kullanılan serviler; görsel sanatlarda da İstanbul’u konu eden neredeyse bütün resim ve minyatürlerde panoramanın değişmeyen parçası olmuşlardır: “Ömür ortalaması 600-700 yıl olan servi edebiyatın sembolü olarak görülürken, İstanbul’da bu ağacın olmadığı bir dini yapı nerdeyse yoktur”¹²⁴ Bu durum servilerin bütün görsel sanatların bir yerinde muhakkak yer almasına vesile olmuştur.

‘Divan Şiirinde Servi’ başlığı altında tez yazılacak kadar ¹²⁵ geniş yer tuttuğu şiir aleminin yanı sıra serviler edebiyatta da daha ziyade güzellik olmakla birlikte başka başka anlamlar taşımaktadırlar. Bu bölümde sanatın her alanında kendine yer edinmiş servilerin İstanbul özelinde, yazılı ve görsel İslam sanatlarında kullanımlarına değineceğiz.

5.1. Şiir

Servi, İstanbul’un fethinden günümüze kadar şiir sanatında sıkça konu edilmiştir. Servi iki farklı dünya veya iki farklı düzen arasında bir ayırıcı veya birleştirici olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazen servinin kendisi fiziksel gerçekliği ile, bazen de fiziksel ve estetik özellikleri sebebiyle bir metafor olarak kullanılan servi, her seferinde gerçeklik ve hayal dünyası, gerçeklik ve sembolizm, gerçeklik ve ahir dünya arasında bir bağ kurmaya vesile olmuştur. Böylece servi, bir arabulucu, haberci, birbirinden farklı dünyaları veya birbirinden farklı düzen veya alıntıları bir araya getiren bir araca dönüşmüştür.

¹²⁴ Uğur Aktaş, *İstanbul’un Yüz Ağacı*, 2011, s.122

¹²⁵ Gülümser Özderen, *Divan Şiirinde Servi/15. ve 16. Yüzyıllar*, 2015.

Özellikle divan edebiyatında bahsi geçen servi anlatıları, hem ağacın fiziksel ve estetik özelliklerini konu almış, hem de bu özellikleri mistik aşk çerçevesinde hem sevgilinin, hem de sevgili olarak anılan tanrının betimlemelerinde metafor olarak kullanmıştır.

Divan şiirinde kendine sıklıkla yer edinmiş olan servinin bir benzetme unsuru olarak değerlendirmesi Gülümser Özerden tarafından yapılmıştır:¹²⁶

Divan şiirinde en çok sözü edilen ağaç çeşidi servidir. Servi, uzun ve düzgün boyludur. Divan şiirinde boyu nedeniyle sevgili, serviye benzetilir. Sevgilinin boyu servi gibi ince ve uzundur. Servi, birçok benzetmede benzetilen olarak kullanılır; bunların en önemlisi ise sevgili servi-boy ilişkisidir. Kimi zaman sevgilinin boyu ona benzetilirken, servinin sevgilinin boyuna benzetildiği de olur. Çoğunlukla sevgilinin boyu serviden üstün görülür; fakat ikisinin boyunun eş tutulduğu örnekler de vardır. Servinin hafif rüzgârda yavaşça sallanışı da sevgilinin salınışlarını anlatmak için şiirlerde konu olur. Servinin rüzgârdaki bu yavaş hareketi, nazlı oluşuna bağlanır. Hafif ve yavaş salınışlarıyla servi nazlıdır; bu özelliğiyle de sevgiliye benzetilir. Kökü derinde, dalsız bir ağaç olan servi rüzgârda asla eğilmez; sert rüzgârlarda bile eğilmeyip dimdik duruşu, âşığın aşk yolunda kararlı ve pes etmeyen tutumunu yansıtır.

Tamamını aktarmanın mümkün olmayacağı servinin yer tuttuğu şiirlerin bazıları aşağıdaki gibidir.

Aldıkları eğitim doğrultusunda her biri ayrı bir sanat dalında varlık gösteren Osmanlı padişahlarından Fatih Sultan Mehmed'e ait olan aşağıdaki eserde dönemi itibari ile servi güzelliğin sembolü olarak ele alınmıştır:

Bağda gül ruhleründür verd-i hamradan murad
Kametündür rastı serv-i dil aradan murad

Yukarıda yer alan Osmanlı padişahı Fatih sultan Mehmed'in Avni mahlasıyla yazdığı divan edebiyatının kıymetli eserlerinden olan bu beyit günümüz Türkçesiyle şu şekildedir: "Bağdaki güllerden söz açanlar aslında senin gül yanaklarını kastetmekte, gönül süsleyen

¹²⁶ Gülümser Özerden, *Divan Şiirinde Servi/15. ve 16. Yüzyıllar*, 2015, s.4

servi ağacından bahsederlerse senin düzgün boyundan posundan dem vurmak istemekteler.”¹²⁷

Serv kaddün bendesidür ey nice azadlar
Kametün efgendesidür serv ile şimşadlar

Yukarıda yer alan yine Fatih sultan Mehmed’e ait bu beyitin açıklaması ise şu şekildedir: “(Ey sevgili!) Nice hür insanlar senin servi boyunun tutsağı olmuştur. servi ile şimşir ağacı da senin boyunun karşısında düşkün ve biçare hale gelmiştir.”¹²⁸

Her biri ayrı bir sanat dalında mahir olan Osmanlı hanedanı üyelerinin büyük çoğunluğu pek çok sayıda dile de hakim olmanın ve aldıkları eğitimin bir getirisi olarak kelimelerle araları iyiydi. Şehzade Cem de tıpkı Sultan Mehmed gibi divan edebiyatı alanında eserler vermiştir ve aşağıdaki beytin günümüz Türkçesi ile açıklaması şu şekildedir: “Ey put gibi güzel olan sevgili, şu gönül senin yüzünden yaprak gibi titrer. Her an senin gibi servi boylu güzelin ayağına o yaprak düşse ne olur ki!”¹²⁹

Ey sanem üstüne yaprak gibi ditrer çu gönül
Düşse her lahzada sen servin ayağına nola

Hanedanın bir diğer üyesi II. Osman’a ait olan aşağıdaki beytin günümüz Türkçesiyle anlamı şu şekildedir: “Ey kaşları yay gibi olan sevgilim, sen servi gibi salın. Emelimiz aşkını dert edinip hüznü duymaktadır”¹³⁰

Sen salın servi gibi ey kaşları yayım benim
Aşkını derd edinüb mahzunluk tur kamımız

¹²⁷ Edebiyatçı Rümeyza Sağdıç tercümesidir.

¹²⁸ Edebiyatçı Rümeyza Sağdıç tercümesidir.

¹²⁹ Edebiyatçı Rümeyza Sağdıç tercümesidir.

¹³⁰ Edebiyatçı Rümeyza Sağdıç tercümesidir.

Asıl adı Mehmed Bin Süleyman olup 16.yüzyılda yaşamış olan divan şairi Fuzuli'nin aşağıdaki beytinin günümüz Türkçesine tercümesi şu şekildedir: “O servi boylu güzel bugün senin başına gölge saldı. Artık güneş bile senin mertebenin yüceliğine erişemez.”¹³¹

Fuzuli başına ol serv saye saldı bugün
Uluvvı rif'at ile yetmez afitab sana ¹³²

16.yüzyılda Yavuz Sultan Selim'in hükümdarlığı döneminde şeyhülislamlık¹³³ yapmış olan İbn Kemal Sultanın vefatı üzerine aşağıdaki dizeleri yazmıştır ve günümüz Türkçesiyle izahı şu şeklidir: “Sevinç servisinin yıkıldığı o gece, hadise adinden gerçekleşti. Göğe çıktı yer ehlinin ahı; ay , ah dumanları arasında doğdu.”¹³⁴

O gece kim yıkıldı serv-i sürur
Vaki' oldu bu vaki'a nagah
Göke çıktı yer ehlinin ahı
Dud-i ahiyle doğdu revzen-i mah ¹³⁵

18.yüzyıl Osmanlı dönemi ünlü divan edebiyatı şairlerin Nedim'e ait olan aşağıdaki dizeler günümüz Türkçesiyle şunları ifade etmektedir: “Yeşil atlas giyinmiş uzun boylu güzelin seyri, şaire gülistanda gördüğü serviye unutturur.”¹³⁶

Unutturdu bana serv-i revanı dün gülistanda
Efendim bir uzun boylu yeşil atlaslı afet var¹³⁷

1800'lü yıllarda Osmanlı Devleti'nin en önemli devlet adamlarından biri olan Ziya Paşa aynı zamanda bir Tanzimat çağı yazarıdır ve pek çok eser vermiştir. Şitaiyye olan yani eski Türk edebiyatında kış mevsimi dolayısıyla kışı anlatan kasidelerden olan aşağıdaki beytinin günümüz diliyle açıklaması şu şekildedir: “Güneş gül bahçesinin sade kıyafetli fidanına vurdukça ışığın kuvvetinden gümüş serviler belirir.”¹³⁸

¹³¹ Edebiyatçı Rümeyse Sağdıç tercümesidir.

¹³² Gökbilgin, *Serviler*, 1961,s.3

¹³³ Şeyhülislam: Osmanlı İmparatorluğu döneminde, hükümette sadrazamdan sonra yer alan ve din işleriyle birlikte dünya işlerine de din yönünden karışan üye.

¹³⁴ Edebiyatçı Rümeyse Sağdıç tercümesidir.

¹³⁵ Çulpan, *Serviler II*, 1961,s.94

¹³⁶ Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, 2006, s.216

¹³⁷ Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, 2006, s.216

¹³⁸ Edebiyatçı Rümeyse Sağdıç tercümesidir.

Gümüşten servler peyda olur tab-ı şuaından
Güneş urdukça nahl-i sadepuş-i gülistan üzre ¹³⁹

1800’lü yılların sonunda doğan ve aslen hekim olan Cenap Şahabettin aynı zamanda edebi yönüyle döneminin önemli şairlerindedir. Aşağıda yer alan eserinde şair servi ağacının mezarlıklardaki varlığından yola çıkarak ölümü ve ebedi hayatı temsilini anlatır. Serviler, mezarlıklarda gövdelerinin altında mezarlıklarda yatan Müslümanların, İslam inancına göre acı içinde geçen dünyevi hayatlarına dair anılarını gökyüzüne iletirler. Cenap Şehabettin aşağıdaki dizelerinde tüm farklı fiziksel özellikleri ile de serviler bu dünyevi hayatın farklı kederlerini anar ve hatırlatırlar: ¹⁴⁰

Serviler nehc-i münacatıdır emvatımızın
O ağaçlar –ki bütün gamlı hayatımızın
Kara toprağa düşen saye-i pa-ber-cası
Olup alamımızı göklere ilan eyler.
O ağaçlar –ki bütün gün mütehayyir muğber
Sallanır sine-i tarik-i melal-efzası,
Kara sevdalı gönüller gibi leb-riz-i keder,
Fikr-i mahrum-ı saadet gibi matem-perver,
Ruh-ı nevmid-i muhabbet gibi pür-mihnettir.
Onların rengi tahayyür gibi matem-perver
Ruh-ı nevmid-i muhabbet gii pür-mihnettir.
Onların rengi tahayyür gibi, matem gibidir
Hali matem-zade bir mader-i pür-gam gibidir
Şekli yad-aver-i tul-i elem-i hasettir
Hisli a’sabıma benzer onun ağsanı benim
Cismi güya müteşekkil bir uzun efgandır
Ölüler, mersiyeler, makbereler, zulmetler
Onun etraf-ı siyahında ikamet eyler
Cenap Şahabettin

1800’lerin sonunda doğan Yusuf Ziya Ortaç şair, yazar ve mizahçı yönüyle tanınmaktadır. Milletvekilliği de yapmış olan şair hece ölçüsünü benimsemiş olup dönemin “beş hececiler”

¹³⁹ Çulpan, *Serviler II*, 1961,s.95

¹⁴⁰ *Kendini Yazan Ağaç Türk Edebiyatından Seçme Ağaç Şiirleri, Hikayeleri, yazıları*, 1997,s.237

olarak ünlenen şairleri arasında yer almaktadır. Diğer Cumhuriyet dönemi şairleri gibi Yusuf Ziya Ortaç'ta aşağıdaki dizelerinde serviyi ölümü anımsatan yönüyle ele almıştır: ¹⁴¹

Bir selvinin gölgesi: Son cenneti ümidin..
 Bir selvinin gölgesi: Kırk yılın son emeli,
 Son hıçkırık bu selvi gölgesinde dinecek;
 Son damla yaş bu selvi gölgesine sinecek
 Alnımı okşayınca ölümün anne eli

Cumhuriyet dönemi Türk şiirinin en büyük temsilcilerinden biri olup aynı zamanda siyasetçi ve yazar da olan Yahya Kemal Beyatlı tarafından yazılan ve bir semti anlatan Kocamustafapaşa şiirinin servileri içeren beytinin günümüz Türkçesi ile açıklaması şu şekildedir: “Serviliklerde sessizlik, yolda sessizlik evde sessizlik. Bu taraf sanki bu yaratılışıyla ezelden beri sessizlik içinde.”¹⁴²

Serviliklerde sükun, yolda sükun, evde sükun,
 Bu taraf sanki bu hakıyla ezelden meskun.¹⁴³

Aşağıda yer alan Yahya Kemal Beyatlı tarafından yazılan ve Türk müziğinin en önemli ses sanatçılarından biri olan Münir Nurettin Selçuk tarafından da seslendirilen Rindlerin Ölümü şiirinde de servilerden söz edilmektedir. Bu şiirde sözü geçen kabir 14.yüzyılın büyük şairlerinden Şirazlı Hafız'ın kabridir. Yahya Kemal bir başka şiirinde Karacaahmet'e ev sahipliği yapan ve bu bağlamda servilerle donanmış olan Üsküdar'dan serviler şehri diye söz ederek yine servilere değinmiştir: ¹⁴⁴

Ölüm asude bir bahar ülkesidir bir rinde;
 Gönlü her yerde buhurdan gibi yıllarca tüter.
 Ve serin selviler altında kalan kabrinde
 Her seher bir gül açar; her gece bir bülbül öter.¹⁴⁵

¹⁴¹ Yusuf Ziya Ortaç, <http://www.siiirparki.com/yzortac6.html>.

¹⁴² Edebiyatçı Rümeyza Sağdıç tercümesidir.

¹⁴³ Cevdet Çulpan, *Serviler II*, 1961,s.88.

¹⁴⁴Yahya Kemal Beyatlı'nın Hayal şehri şiirinin bir parçası olan dörtlük, Ebru Burcu Yılmaz tarafından yazılan '*Hayal Şehirde Güzelin Biçimleri:Üsküdar Örneğinden Hareketle Edebî Eserlerde Şehir Estetiği*' makalesi koordinatörlüğünü Çoşkun Yılmaz'ın yaptığı Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX bildiriler cilt II den alıntılanmıştır.

¹⁴⁵ Gökhan Tunç, *Yahya Kemal'İN “Rindlerin Ölümü” şiirinin biçimcilik kuramı açısından analizi*, 2012,s.4.

Az sürer gerçi fakîr Üsküdar'ın saltanatı;
 Esef etmez güneşin şimdi neler yıktığına;
 Serviler şehri dalar kendi iç aydınlığına,
 Ezeli mağrifetin böyle bir ikliminde

1900'lü yılların başında doğan ve Cumhuriyet döneminin en önemli edebiyatçı ve şairlerinden olan Ahmet Hamdi Tanpınar aşağıda yer alan dizelerinde sisler içinde yükselen servi betimlemesinin edebiyatı çağrıştırdığından söz ederek bir ağacın güzelliğinden ilham alarak manzaranın şiirselliğini edebiyatla bağdaştırmıştır: ¹⁴⁶

Belki edebiyat budur
 Sabah sisler içinde
 Yükselen servidir

Tanpınar bir diğer eserinde ise mezarlıklardaki varlığını vurgulayarak servi ve dönemi itibariyle servi ile ölüm arasında bağ kurarak hüznü bir tablo sergilemektedir: ¹⁴⁷

Issız bir mezarlık, kimsesiz bir yer
 Gölgesinde ulu, loş bir mâbedin
 Bir yığın toprakla bir parça mermer"
 Sırrıyla haşır olmuş orda ebedin.
 Bir yığın toprakla bir parça mermer,
 Üstünde yazılı yaşınla, adın;
 Başucunda matem renkli serviler
 Hüznüyle titreşir sanki hayatın.

Politik görüşleri farklı olan şairler bile İstanbul kentini betimlerken, deneyimlerini servi ağacı ile özdeşleştirmiş, bu gerçeklik de serviye sadece kültürün tek yönlü bir sembolü olmaktan kurtarmıştır. 1900'lü yılların başında doğan ve yaşadığı döneme damgasını vuran şairlerden olan Nazım Hikmet Ran aşağıda yer alan şiirde bir gezinti sırasında rastladığı servi ağaçlarından söz etmektedir. Şiirindeki hikayeyi yaşadığı yerdeki servi ağaçlarının gerçekliğinde ve tanıklığında anlatan Nazım Hikmet'in bu şiiri günümüzde Fazıl Say'ın Nazım oratoryosu ¹⁴⁸ içinde yer almaktadır: ¹⁴⁹

¹⁴⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Bütün şiirleri*, 1989, s.145.

¹⁴⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Bütün Şiirler*, 1989, s.104.

¹⁴⁸ Oratoryo: Orkestra, koro ve solo sesler için bestelenmiş, kutsal nitelikli müzik yapıtı

¹⁴⁹ *Kendini Yazan Ağaç Türk Edebiyatından Seçme Ağaç Şiirleri, Hikayeleri, yazıları*, 1997, s.s.172-173.

Kapımın önünde üç selvi vardı.
 Üç selvi.
 Selviler rüzgarda sallanırlardı.
 Üç selvi.
 Kökleri yerde, başları yıldızlarda
 Üç selvi.
 Selviler sallanırlardı rüzgarda.
 Üç selvi.
 Bir gece düşman bastı evi.
 Üç selvi.
 Yatağımda öldürüldüm ben.
 Üç selvi.
 Kesildi selviler köklerinden.
 Üç selvi.
 Artık ne kökleri yerde, başları yıldızlarda
 Üç selvi.
 Selviler sallanmıyorlar rüzgarda.
 Üç selvi.
 Mermer bir ocakta parçalanmış yatıyor
 Üç selvi.
 Kanlı bir baltayı aydınlatıyor
 Üç selvi.

Yine 1900'lü yılların başında doğan hem siyasi hem şair kişiliği ile Cumhuriyet dönemine damgasını vurmuş şairlerden olan Necip Fazıl Kısakürek tam bir İstanbul Sevdalısıdır. İstanbul'a olan sevgisini anlattığı Canım İstanbul şiirinin aşağıdaki dizelerinde servilerden söz ederken mezarlıklardaki varlığına vurgu yapmıştır: ¹⁵⁰

Tarihin gözleri var, surlarda delik delik;
 Servi, endamlı servi, ahirete perdelik...

1900'lerin başında doğmuş bir başka Cumhuriyet dönemi şairi olan Sabahattin Ali de servilerin ölüm ve mezarlıklarla olan ilişkisi üzerinden bir şiir kaleme almıştır. Türkiye'nin yetiştirdiği önemli yazarlardan olan Sabahattin Ali romantik üslubuyla aşağıdaki dizelerde ölümü servinin ağzından tatlı bir uykuya benzeterek anlatmıştır: ¹⁵¹

¹⁵⁰ Necip Fazıl Kısakürek, *Çile*,1996, s.166.

¹⁵¹ Sabahattin Ali, *Bütün Şiirleri*,1999, s.22.

Bir servi dedi ki bana:
 Rahat benim altımdadır.
 Başını vurma dört yana,
 Rahat benim altımdadır.
 Çok koşup çok yorulmuşsun,
 Yollarda yalnız kalmışsın,
 Güvenip bana gelmişsin,
 Rahat benim altımdadır.
 Sana kökümde yer versem
 Göllemi üstüne gersem...
 Hey rahat isteyen sersem!
 Rahat benim altımdadır.
 Serin serin uzanırısın,
 Çiçeklerle bezenirısın,
 Yat burada, kazanırısın,
 Rahat benim altımdadır.
 Yarın de gezer dolaşır,
 Bir gün buraya ulaşır;
 Hasretler burda buluşur,
 Rahat benim altımdadır.

Yukarıda divan şiirinden cumhuriyet dönemi şairlerine kadar verdiğimiz örnekler; “şairlerin servi kelimesini ne kadar nükteli, çekici ve çeşitli bir hale getirmiş olduklarını göstermektedirler.”¹⁵² Cumhuriyet dönemi şairleri ise daha ziyade servinin mezarlıklar ve ölüm ile olan bağlantısına atıfta bulunmuşlardır

5.2. Şiir Dışı Edebiyat

Tıpkı şiir başlığında pek çok örnekte olduğu gibi serviler edebiyatın diğer kollarında da kimi zaman öz benliğiyle bir ağaç olarak kendine yer bulurken kimi zaman güzelliği, uzunluğu, mukavemeti ve daha pek çok anlamı taşıyan sıfatlar olarak kullanılmıştır. Halk dilinde selvi olarak da kullanılan ismine masallardan, atasözlerine, halk türkülerinden romanlara,

¹⁵² Cevdet Çulpan, *Serviler II*, 1961,s.96.

manilerden hikayelere kadar pek çok edebi eserde rastlıyoruz. İçinde ‘servi’ barındıran bu güzide eserlerden bazı misaller aşağıdaki gibidir.

18.yüyülda kanlı bir ihtilalle son bulan III. Selim devrinin ardından Boğaziçi’nde süre gelen meşhur mehtap alemlerine bir süreliğine ara verilmiş, II. Mahmud’un yeniçeri ocağını kaldırmayıyla yeniden başlayan mehtaplı geceler Abdülmecid devrinde de devam etmiş. Abdülmecid devrinin mehtaplı gecelerini II. Abdülhamid’e sunmak için kaleme aldığı ‘Maruzat’ adlı yazılarında *Cevdet Paşa* şu şekilde anlatıyor.¹⁵³

O zaman Boğaziçi cennetten bir numune idi. Hele mehtap geceleri, denizin yüzü seyirci kayıkları ile resmi alınacak bir şekil ve mahiyette idi. Malum a, en güzel mehtabı olan Bebek koyu ile Büyükdere Koyudur. Halk gümüş servi temaşası için kimi Büyükdereye giderler kimi Bebek sahilini inerlerdi. Gümüş servi mazmunları şairlere sermaye oldu, buna dair güzel şiirler söylerlerdi.¹⁵⁴

Mehtaplı İstanbul gecelerinin güzelliğine pek çok eserde değinildiği gibi, bu gecelerin esas unsurlarından olan serviler ve servilikler de pek çok kere anılmıştır. İstanbul’un bahçelerinden söz edilen bir kaynakta Kanlıca bahçeleri bahsinde körfezdeki ses yalıtımının güzelliği nedeniyle bilhassa müzikli mehtap eğlenceleri için tercih edildiğinden söz edilirken Abdulhak Şinasi’nin bu dinletiler için yaptığı anlatımı alıntılanmıştır.¹⁵⁵ Bu örnek servi ağacından biricik olarak söz edilmesinin yanı sıra İstanbul’un asli unsurlarından olan serviliklere de değinildiğini göstermesi açısından kıymetlidir.

Bazı geceler yemekten sonraları hanımlara bülbül dinlemek arzusu gelir.. Bir kayığa biner, Baltalimanı’ndan geçer, körfeze ve dereye bülbül dinlemeye giderdik. O zamanlar Boğaziçi’nde körfezin ve derenin aksi sedalarına cevap verdiği bülbülleri ve deredeki mezarlıklara ve serviliklere gizlenen eski bülbül yuvaları meşhurdu.

İstanbul’un karakteristiği ile bütünleşmiş olan servi ağacı, şehri betimlemek için kullanılan birkaç öğeden biri olmuştur. Cumhuriyet dönemi Türk şiirinin en önemli temsilcilerinden ve bir İstanbul sevdalısı olan Yahya Kemal Beyatlı serviyi pek çok şiirinde andığı gibi,

¹⁵³ Cevdet Paşa’nın eserini alıntılanmak adına yapılan girizgahta yararlanılmıştır; Evyapan, *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*, 1972,s.41

¹⁵⁴Gönül Evyapan, *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*, 1972, s.41

¹⁵⁵ Uğur Aktaş, *İstanbul’un Yüz Bahçesi*, 2011, s.101.

yazılarında da İstanbul'dan söz ederken bir betimleme aracı olarak kullanmıştır: “Bu “serviler şehri” ve “mağfiret iklimi”nde, altının halisi de sahtesi de gözleri kamaştırmaz. Halkının yaratılışındaki saflık ve yücelik sayesinde fukara evlerinin lambaları, köhne Üsküdar’ı en sahil aynadan aksettirmektedir.”¹⁵⁶

Literatürde kendisine tevatür¹⁵⁷ yolu ile de yer edinmiş olan halk edebiyatının; masalları, hikayeleri, maniler, fıkraları, türküleri ve atasözlerine dair örneklerden bazıları aşağıdaki gibidir.

Halk içerisinde efsaneleşmiş masallardan birine örnek olan Emrah ile Servihan'ın hikayesinde dikkatimizi celb eden güzel ve genç kadının “servi” ile özdeşleştirilerek isimlendirilmiş olmasıdır.¹⁵⁸

Doğu Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde (Kars, Van, Sivas, Maraş'da) Emrah ile Servihan hikayesi nakledilmektedir. Prof. Fuat Köprülü; Maraş'ın Göksu ilçesinin Taşoluk köyünde ihtiyar bir kadının ağzından dinlediği bu hikayeyi şöyle anlatmaktadır: Emrah; güzelliği, sazının ve türkülerinin çekiciliği sayesinde zamanı padişahın kızı Selvihan'ın sarayına kabul edilir ve Selvihan ile sevişirler. Fakat bir padişah kızının kendisine verilmeyeceğini bilen Emrah bir gece saraydan ayrılır ve yıllarca dağlarda, muhtelif illerde sazı ile şarkılar okuyarak dolaşır, durur.. Bu sırada padişah da zulmü, sefaleti, israfı yüzünden tahtından indirilir, yurdunu düşman işgal eder. Selvihan'da esir edilir. Emrah yıllarca hasretten ve araştırmalardan sonra sevgilisini tekrar bulur. Mahallin padişahına derdini anlatır. Selvihan'ı kendisine verirler. Fakat Emrah, sevgilisine kavuşmanın saadetinden o kadar heyecanlanır ki onun visaline ermeden, sevincinden ölür.

Burada aslında yine mistik felsefe var; sevgili yani Selvihan aslında tanrıyı temsil ediyor. Sevgiliye kavuşma hayali ile yaşayan aşık ona kavuşmadan ölüyor. Çünkü mistik felsefede sevgili yani Tanrı aslında aşkı ile yakar – Tanrı'nın aşkı o kadar büyük ve tahayyül dışıdır ki, aslında aşık onu bütünü ile anlayabilecek mertebede değildir. Bu halk edebiyatı veya folklorik hikaye de bu ana esasa dayanıyor.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Beşir Ayvazoğlu'na ait olan bu yaz; Genel Yayın yönetmeni İlhan Efe olan *Dünya Mirası İstanbul* adlı eserden alıntılanmıştır.

¹⁵⁷ Tevatür: Bir haberin ağızdan ağza yayılması, yaygın söylenti. Mütevatir haber büyük bir kalabalığın başka bir kalabalığa aktardığı haberdir.

¹⁵⁸ Cevdet Çulpan, *Serviler II*, 1961, s.s.82-83

¹⁵⁹ Bahar Deniz Çalış Kural'ın görüşleri esas alınmıştır.

Farklı atasözleri ve manilerde de servili örneklere rastlamaktayız:

Gül güdük ama kokusu güzel,
selvi büyük ama yapısı güzel
Her uzun ağaç selvi değildir. 160

Servi gibi ümitler döndü artık iğdeye
Geçti Bor'un pazarı sür eşeği Nide'ye
Namdar Rahmi Karatay¹⁶¹

Çıktım ambar koluna
Baktım yârin yoluna
Asılır da ölürüm
Yârin selvi boyuna¹⁶²

Türkülerde yer alan servi lafzı daha ziyade güzelliğe ve uzunluğa vurgu yapan bir sıfat olarak kullanılırken, zaman zaman da türkülerde ağaç kimliğiyle yer almıştır. Karacaoğlan'dan olduğunu bildiğimiz türkü dışındaki türkü örneklerimiz anonim eserlerdir:

Selviye benzer meşesi – deli olup aşka düşesi
Top top olmuş menekşesi – burcu burcu kokan dağlar

Ger ali dedikleri bir ince uşak
Başına şal bağlamış, beline kuşak
Ger alinin boyu serliden uzun
Dağlarda gezer o yaz ile güzün

Bir güzel gördüm ki geline benzer
Saçları turnanın teline benzer
Boyu da selvinin dalına benzer
Döndü de sağardı üçyüz koyunu
Başıma getirdi türlü oyunu
Selviye benzettim ceylan boyunu

Selvi senden uzun yok – yaprağında düzüm yok

¹⁶⁰ Cevdet Çulpan, *Serviler II*, 1961,s.84

¹⁶¹ Cevdet Çulpan, *Serviler II*, 1961,s.84

¹⁶² Cevdet Çulpan, *Serviler II*, 1961,s.85

Kamalı da zeybek vuruldu – çakıcıya sözüm yok

Çanakkale içinde bir uzun selvi
Kimimiz nişanlı kimimiz evli

Dinleyin ağalar da birem birem söyleyim
Arşa kadar gider yolun var dağlar
Kamalaklı, karaardıçlı, sekiler
Selvili söğütlü şarın var dağlar

Karacaoğlandan;
Ala gözlerini sevdiğim dilber
Kuğuya benzettim güller içinde
İnceciktir belin hilaldir kaşın
Selviye benzettim dallar içinde

Elma elma yanakları al gibi
Boyu uzar gider servi dal gibi
Seherde açılan gül gibi
Sandım kan damlamış karın üstüne¹⁶³

Servinin uzunluğu temsili halk arasında fıkralara da konu olmuştur:¹⁶⁴

Ankara'nın başkent olduğu ilk yıllarda, Ankara civarındaki (Kayaş), başlıca tenezzüh yerlerinden biri idi. Bir gün Faruk Nafiz, Ağaoğlu Ahmet ile birlikte Kayaş'a gitmek isterler. Faruk Nafiz; kısa boyluluğu ile tanınan Ağaoğlu'yla, Nedim'in tanınmış mısraı ile: Gidelim serv-i revanım yürü Sad'abada diye bir latife yapar.. Ağaoğlu ise – canım Kayaş'ın neresinin Sadabad'a benzetiyorsun?- der. Faruk Nafiz, şu cevabı verir: - Siz, serv-i revan¹⁶⁵'liği kabul ettikten sonra, kayaş haydi haydi sadabad olur.

Cumhuriyet dönemi yazarlarından Kerime Nadir 1960'lı yıllarda Türk edebiyat dünyasına kazandırdığı bir eserinde kaleme aldığı hayalin güzelliğini temsil etmek için eserin adını 'Gümüştan Selvi' koyarken yine Cumhuriyet dönemi yazarlarından Halide Nusret Zorlutuna ana karakteri Nadidenin güzelliğini temsilen eserinin adını 'Beyaz Selvi' koymuştur. Bütün

¹⁶³ Cevdet Çulpan, *Serviler II*, 1961,s.84

¹⁶⁴ Cevdet Çulpan, *Serviler II*, 1961,s.84

¹⁶⁵ Servi revan: kelime anlamı olarak "yürüyen servi" manasına gelir iken halk arasında ve edebiyatta uzun boylu kişiyi yahut uzun boylu sevgiliyi tanımlamak için kullanılır.

diğer örneklerde de gördüğümüz gibi servi Türk edebiyatında güzelliğın sembolü haline gelmiştir.

Ahmet Hamdi Tanpınar, Ankara, Erzurum, Konya, Bursa ve İstanbul şehirlerini anlattığı deneme türü *'Beş Şehir'* adlı eserinde bu şehirlerin mimarilerine değinirken İstanbul bahsinde servi ağacının hem mimaride hem de toplumun ağaca verdiği kıymet dolayısıyla mimariyi desteklemek adına dikilen servilere verilen değerin önemi üzerinde durmuştur;

Büyük mimarlarımız ise, daima eserlerinin yanı başında birkaç çınar veya serviyi eksik etmezlerdi; gür yaprağın tezadı onların en güzel terkiplerinden biriydi. Bazıları daha ileriye gider; cami veya medrese avlusunun hendesi cenneti ortasında, çınarın, servinin yetişmesi, gülün açması, sarmaşığın halkalanması için yer ayırırdı. Zaten eski Türk bahçesi üslup-bahçe bu idi. Mimarlık ile ağacın bu işbirliğinin, şimdi İstanbul'da en iyi, galiba biricik örneği, eski saray köşklarinin aralarına sıkışmış olanlar bir yana, Süleymaniye müzesinin avlusudur.

Küçük büyük her çeşmeyi iri gövdeli bir çınar yahut da servi beklerdi. İşlenmiş mermerin üstüne aydınlığın nimeti onun fırında pişmiş taze bir ekmek gibi düştüğü gün, mimari kendisini bulmuş sanılır. Mimarın veya hayrat sahibinin diktiği ağacın büyüdüğünü görüp görmemesinin ehemmiyeti yoktu. Dikilmiş olduğunu bilmesi yeterdi. Bilirdi ki toprağa emanet edilmiş bir ağa, mahalleye, semte, şehre, hatta cemiyete ve bütün bir imana emanet edilmiş bir değerdir.¹⁶⁶

Ahmet Hamdi Tanpınar bu beş şehrin belki de kendisi için en kıymetlisi olan İstanbul'dan söz ederken şehrin iki temel ağacı olan çınar ve servileri konu edinmiş ve boğaz hattının nadide silüetini oluşturan serviliklere de değinmeden geçmemiştir.¹⁶⁷

İki ağaç Türk muhayyalesinde ve hayatında izini bırakmıştır: servi ve çınar. Şehrin bilhassa dışarıdan görünen umumi manzarasını daha ziyade Karaca Ahmed, Edirne Kapısı, eski Ayvaz Paşa ve Tepbaşı gibi servilikler yapardı. Boğaziçi'ndeki o çok uhrevi köşelerle, bazı peyzajlar da çınarların etrafında toplanırdı. Eyüp servilikleri bütün Haliç manzarasına üslubunu verirdi. İstanbul peyzajındaki asil hüznü biz bu iki ağaçla çam ve fıstık çamlarına borçluyuz. Hissi terbiyemizde onların büyük payı vardır.

Tanpınar yine aynı eserinde servinin başrol oynadığı bir masalda da söz etmiştir:¹⁶⁸

¹⁶⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, 2016, s.226

¹⁶⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, 2016, s.227

¹⁶⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, 2016, s.s.226 - 227

Fakat asıl büyü masallarda geçer. Çocukluğumda dinlediğim bir masalın şehzadesi, kulaktan aşık olduğu peri kızına, altında akan bir çeşme ve yanbaşında Baki'nin boyunu posunu o kadar hayranlıkla övdüğü cinsten servi bulunan, yukarıda anlattığımız cinsten bir namazgahta kavuşur. Öğrettikleri gibi çeşmeden abdest alır ağacın dibinde namaz kılar ve dua ederken, üst üste üç defa: “ Alamam, dayıcığım, insanoğludur çiğ süt emmiştir.” cevabı gelir, fakat dördüncüsünde serviden bir saç teli uzanır. Masalın sonunda Mersina çiğ sütle beslediği için unutkan olan aşığın kendisini hatırlatmak için, üzerine aynı çeşme ile servinin tasvirini -tabii gözyaşlarıyla dokuduğu bir seccade gönderir, o da başını bu seccadeye kor koymaz aynı sesi işiterek Mersina'yı hatırlar ve ona döner.

Divan edebiyatı profesörü ve yazarı İskender Pala'nın '*Serviler ve Çınarlar*' ismiyle kaleme aldığı makalesinde 'Osmanlı ikliminde pek çok ağaç yetişmiş ise de kültür dünyasında diğerleriyle kıyas kabul etmeyecek derecede yer edinen iki ağaç vardır: servi ve çınar.'¹⁶⁹ söylemiyle servinin şiir ve edebiyat başlığında verdiğimiz örneklerde de görülen önemine değinmiştir. Şairlerin ve yazarların sayısız kez andığı servinin bilhassa zikrettiği üç özelliğinden bahsetmiş ve izah etmiştir:¹⁷⁰

Serv-i naz, dalların etrafına servidir ki yeni yetişen, fidandan ağaca yüz tutan servidir. Tamlamadaki naz kelimesi, “ yeni yetişmekte olan genç” manasına gelir ki klasik şiirimizde serv-i naz da zaten “cüvan, taze” karşılığı kullanılmıştır. Bu isimlendirmede genç kızların fazla nazlı olmalarıyla ilgi de bir mana bulunmaktadır. Serv-i azad, dalları düpdüzgün ve toplu bitmiş olan servidir ki görünüşü itibariyle çok beğenilir. Azade olması iki yönden açıklanır: Meyve veya kozalaklardan arınmış ve azad olmuş bulunması; veya baş çekmiş (serv-i ser-keş) ve hür yetişip dal budaktan kurtulmuş olması veya yaprakları dökülmediği için zevalden arı bulunması. Serv-i sehi, servi azad gibi doğru büyümüş olmakla birlikte aynı kökten birbirine yakın ve paralel uzanan iki dal halinde büyümüş servidir. Boyu diğerlerinden daha uzun ve endamı daha güzel olduğu için klasik şiirimizdeki sevgili için hem benzeyen hem benzetlenen mesabesinde anılır (serv-i revan= yürüyen, salınan servi). Bu benzetme o kadar yaygındır ki hemen her şiir okuyucusu mecaz-i örf yoluyla servi adını duyar duymaz sevgilinin zarif endamını hatırlar ve artık şairin bir de boy ve endam kelimesini kullanmasına gerek kalmaz.

Aslında şiiri de kapsayan edebiyat dünyasında servilerin yeri bilhassa eski divanlarımızda başı çekmektedir, ancak cumhuriyet döneminde de önemini yitirmemiş yine örneklerde

¹⁶⁹ İskender Pala, '*Serviler ve Çınarlar*', Kendini Yazan Ağaç, 1997, s. 41.

¹⁷⁰ İskender Pala'nın kaleme aldığı '*serviler ve çınarlar*' makalesi 1997 de basılmış olan ve içinde çeşitli yazarların ve şairlerin yazıları bulunan Kendini Yazan Ağaç Türk Edebiyatından Seçme Ağaç Şiirleri, Hikayeleri, yazıları eserinde 35-50 sayfaları arasında yer almaktadır.

gördüğümüz gibi çokça anılmıştır. Bugün genel geçerde toplum normları için servi daha ziyade mezarlıklarda bulunan bir ağaç olması özelliğiyle bilinir. Lakin bir Cengiz Aytmatov öyküsü olan “*Selvi boylum al yazmalım*” öyküsünün Atıf Yılmaz yönetmenliğiyle sinemaya aktarılıp kütleleşmesiyle servi hala sevgilinin uzun boyunu çağrıştıran bir edebi karakter olma özelliğini yitirmemiştir.

5.3. Minyatür

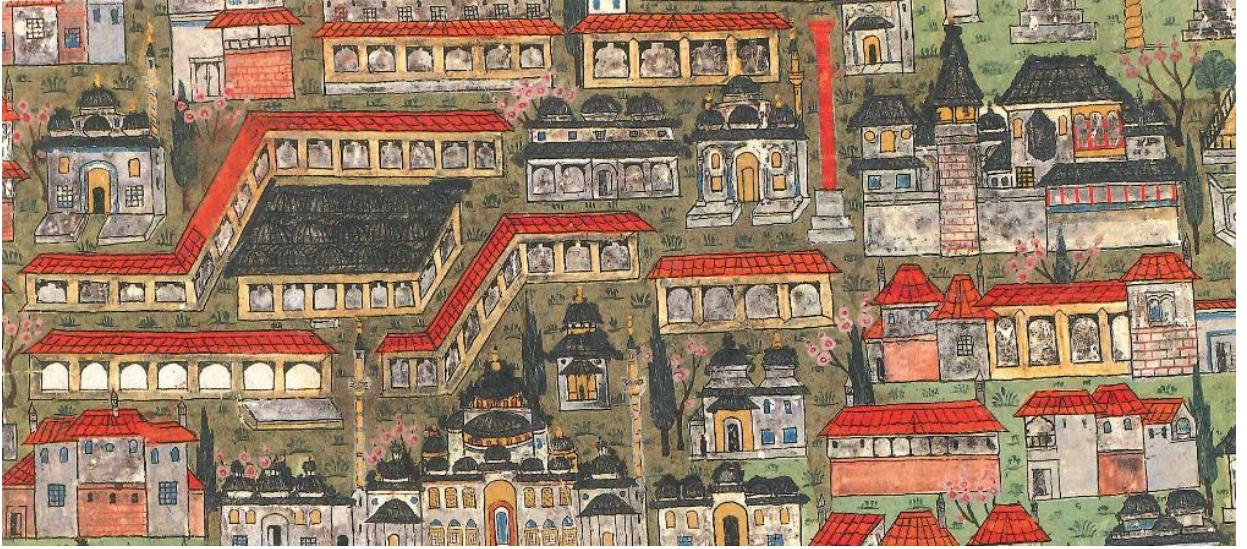
Servilerin Minyatür sanatında kullanım alanı çok geniştir. Hatta İran ve Hindistan’da da örneklerine rastlayabiliriz. Bugün dahi minyatür sanatını icra etmek isteyen sanatçılara ilk öğretilen şeylerden biri servi çizebilmektir. Burada daha ziyade İstanbul tarihi üzerinde durduğumuz için 16.ve 18.yüzyıllar arasında doruklarını yaşayan minyatür sanatı örneklerini inceleyeceğiz.

Minyatür sanatında servi tasviri tezhip ve diğer görsel sanatlarda daha stilize ele alınırken daha tabii şekilde yansıtılmaktadır.¹⁷¹ Bu minyatürler yapıldıkları yüzyılın bahçe sanatı üzerine kesin yargılar elde etmemizi sağlamaktadır.

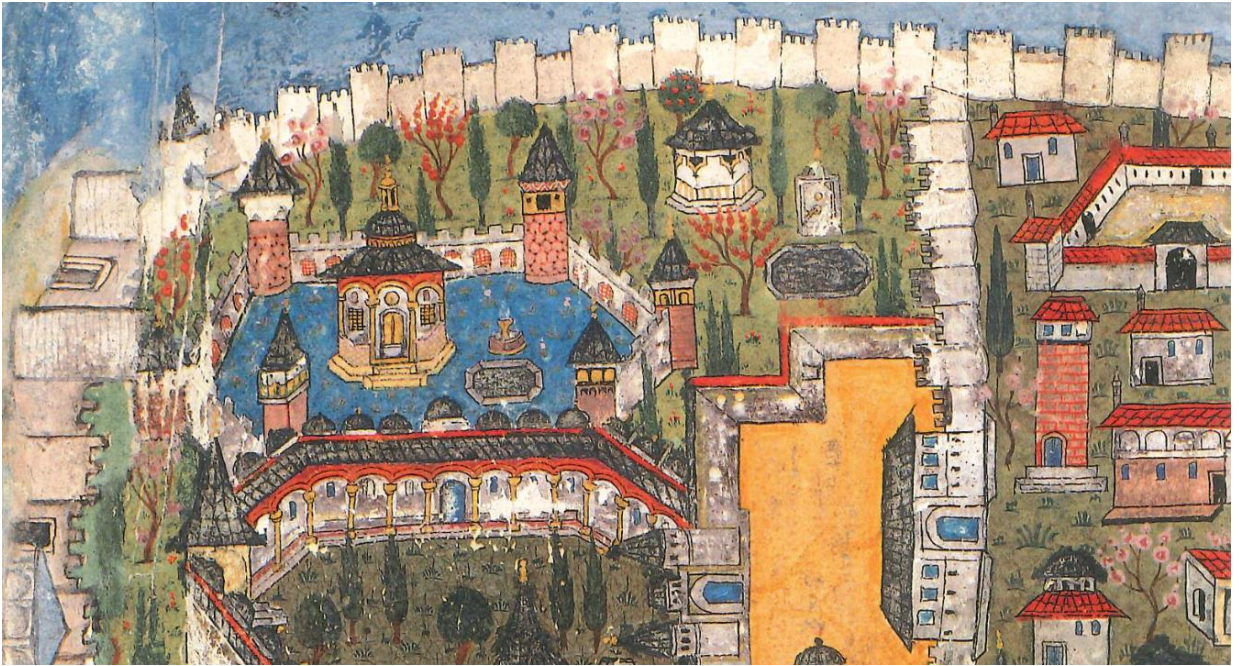
En sadesinden en detaylısına kadar ele aldığımız ve incelediğimiz bütün minyatürlerde dört köşeli yapılmış bütün bahçe tasvirleri ve çizimlerinde muhakkak dört köşeye yerleştirilmiş serviler vardır. Bu durum bize servinin sanatta yerinin yanı sıra İslam bahçe sanatı namına da tespit yapılabilecek veriler sunmaktadır.

16.yüzyılda Boşnak asıllı Osmanlı matematik bilgini, tarihçi ve aynı zamanda Minyatürcü olan Matrakçı Nasuh tarafından çizilmiş ve servileri net bir şekilde gözlemleyebildiğimiz birkaç örnek aşağıdaki görsellerde mevcuttur.

¹⁷¹ Sedad Hakkı Eldem, Türk Bahçeleri, 1976, s.208

Şekil 5.1. Matrakçı Nasuh Eski Saray 16.yüzyıl, İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, TY5964, 8b'den detay.

Şekil 5.2. Topkapı Sarayı Matrakçı Nasuh, İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, TY5964, 8b'den detay.

Şekil 5.3. ve Şekil 5.4. Solda Matrakçı Nasuh minyatür TY 5964, 8b ve Sağda Matrakçı Nasuh Kağıthane Deresi, TY 5964, 9a'dan detay.

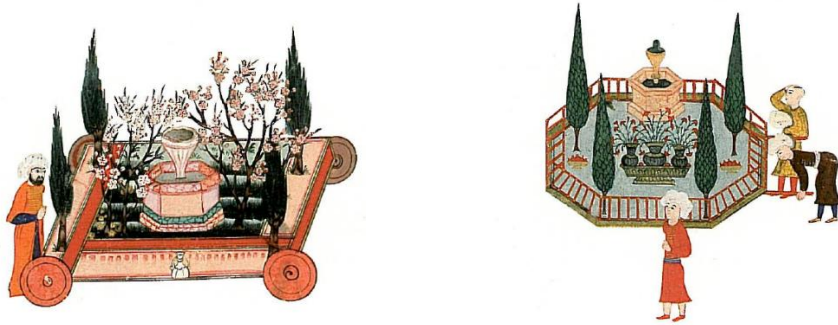

Şekil 5.5. Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman. Matrakçı Nasuh, TY 5964, 9a.

Şekil 5.6. Matrakçı Nasuh ve Manzilnamesi, Galata'nın zengin bitki örtüsü TSMH1344, 9a'dan detay.

1582 yılında 52 gün 52 gece boyunca İstanbul'da yeri yerinden oynatan Sultan III. Murad'ın sünnet düğünü için dillere destan şenlikler düzenlenmiştir. Bu şenlikleri III.Murad'ın Surnamesi'nde¹⁷² yer almaktadır ve içinde yer alan 427 minyatürün pek çoğunda servi motifine rastlanmaktadır.¹⁷³ Bunlardan birkaç örnek aşağıdaki görsellerde mevcuttur. Bilhassa esnaf loncalarının alay geçişleri için hazırladığı sunumlarda bahçıvanların tahtlarını serviler süslemekteydi.

Resim 5.7. ve Resim 5.8. 1582 *Surname-i Hümayun*'dan ayrıntılar; 196a ve 349a.

¹⁷² Surname (Düğün Kitabı) Osmanlı dönemi Türk edebiyatında başlıca sünnet, evlenme ve tahta çıkma münasebetleriyle yapılan şenlikleri anlatan manzum ve mensur eserlere verilen ortak addır. Bu açıklama Mertol Tulum tarafından hazırlanan *Surname Sultan Ahmet'in Düğün Kitabı* eserinden alıntılanmıştır.

¹⁷³ Nurhan Atasoy, 1582 *Surname_i Hümayun Düğün Kitabı*, s.s. 8-14, 1997.

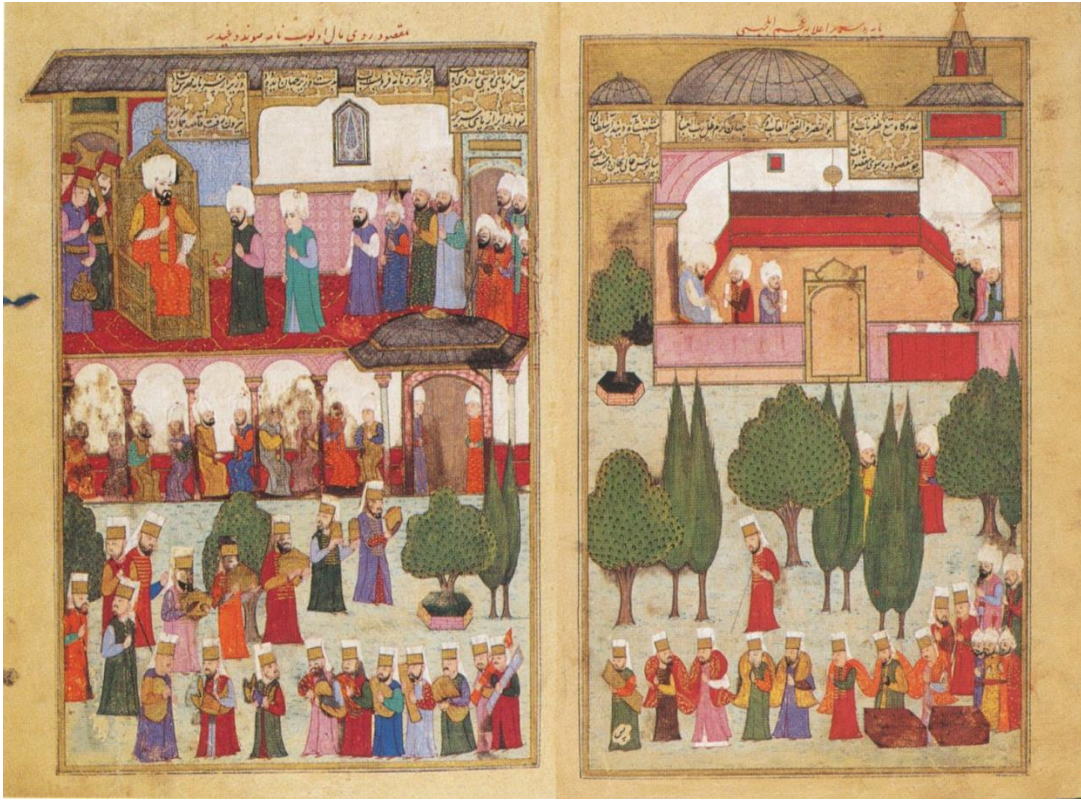

Şekil 5.9. ve Şekil 5.10. Solda Mısırlı Baharat satıcıların Cennet bahçesi tasviri, 1582 *Surname-i Hümayun*, TSMH1344, 415b ve sağda yine *Hünername*'de yer alan bir bahçe köşkünün yanında yer alan servi tasvirleri, Topkapı Palace Museum Library, TSMH 1344 görülmektedir.

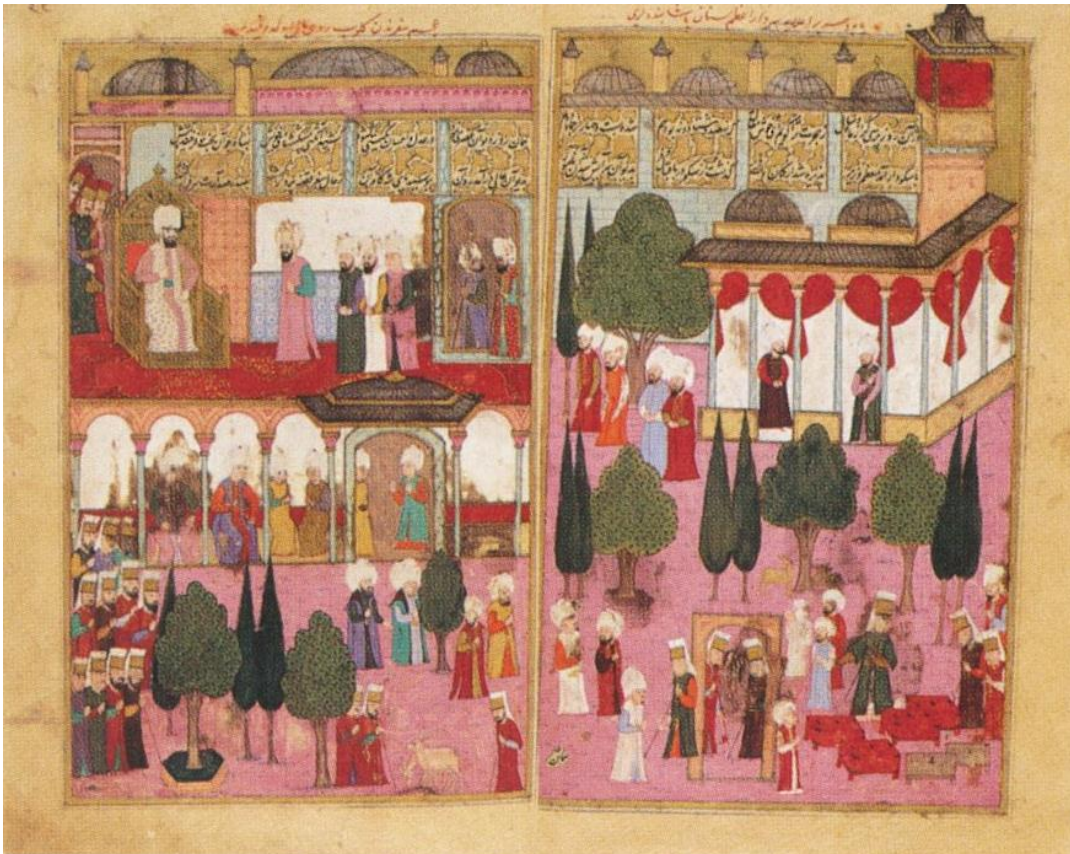
Kaynaklarda yer alan minyatür örneklerinde Topkapı Sarayı'nın avlularında yer aldığını bildiğimiz servileri de görmekteyiz.

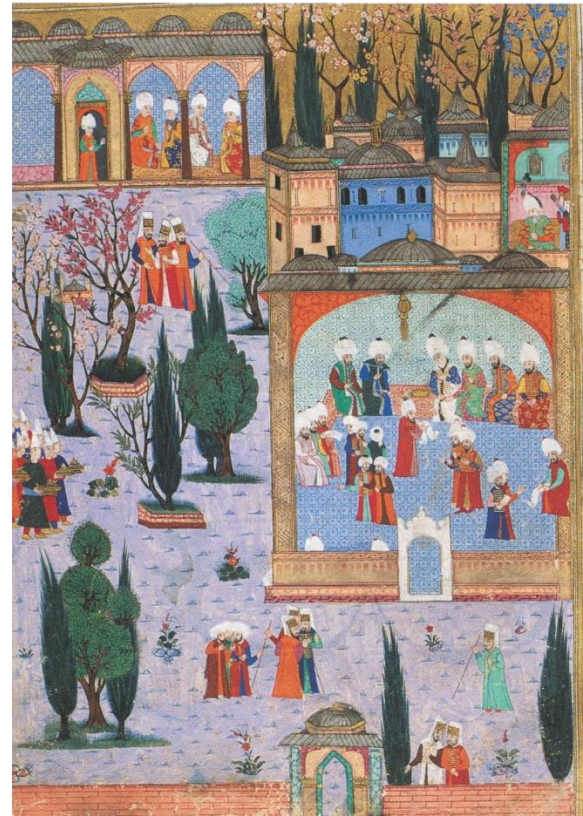
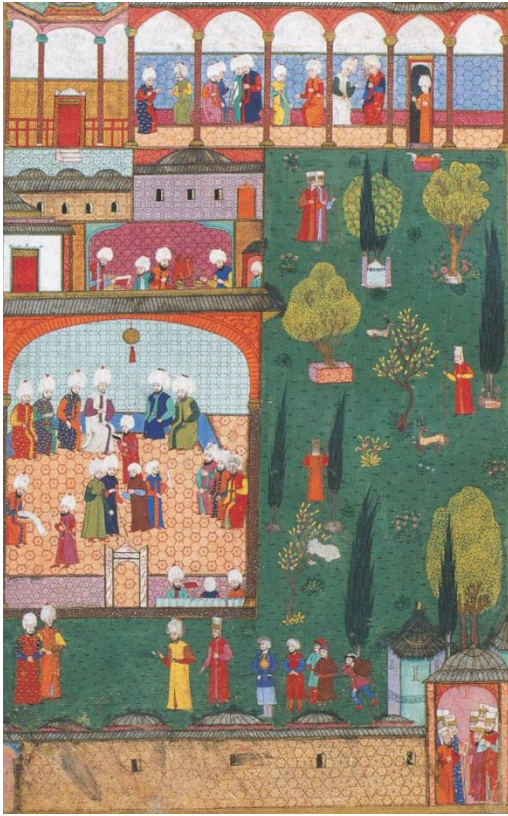
Şekil 5.11. Topkapı Sarayı ikinci avlu, *Hünername I*. TSM H1523, 18b -19a.

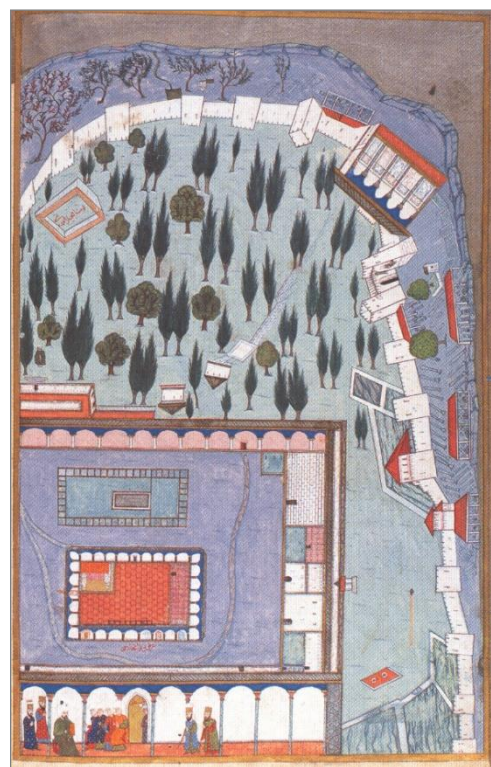
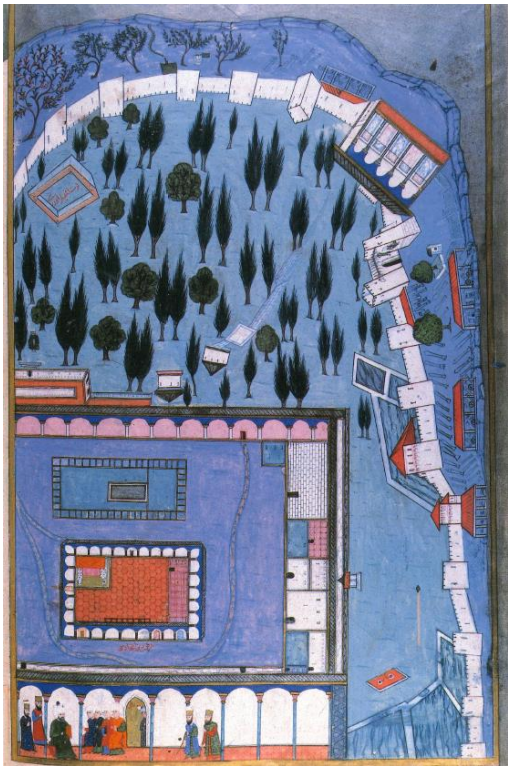
Şekil 5.12. Topkapı Sarayı ikinci avlu, *Şehinşahname*, TSM B200, 27b - 28a.

Şekil 5.13. Topkapı Sarayı ikinci avlu, *Şehinşahname*, TSM B200, 31b - 32a.

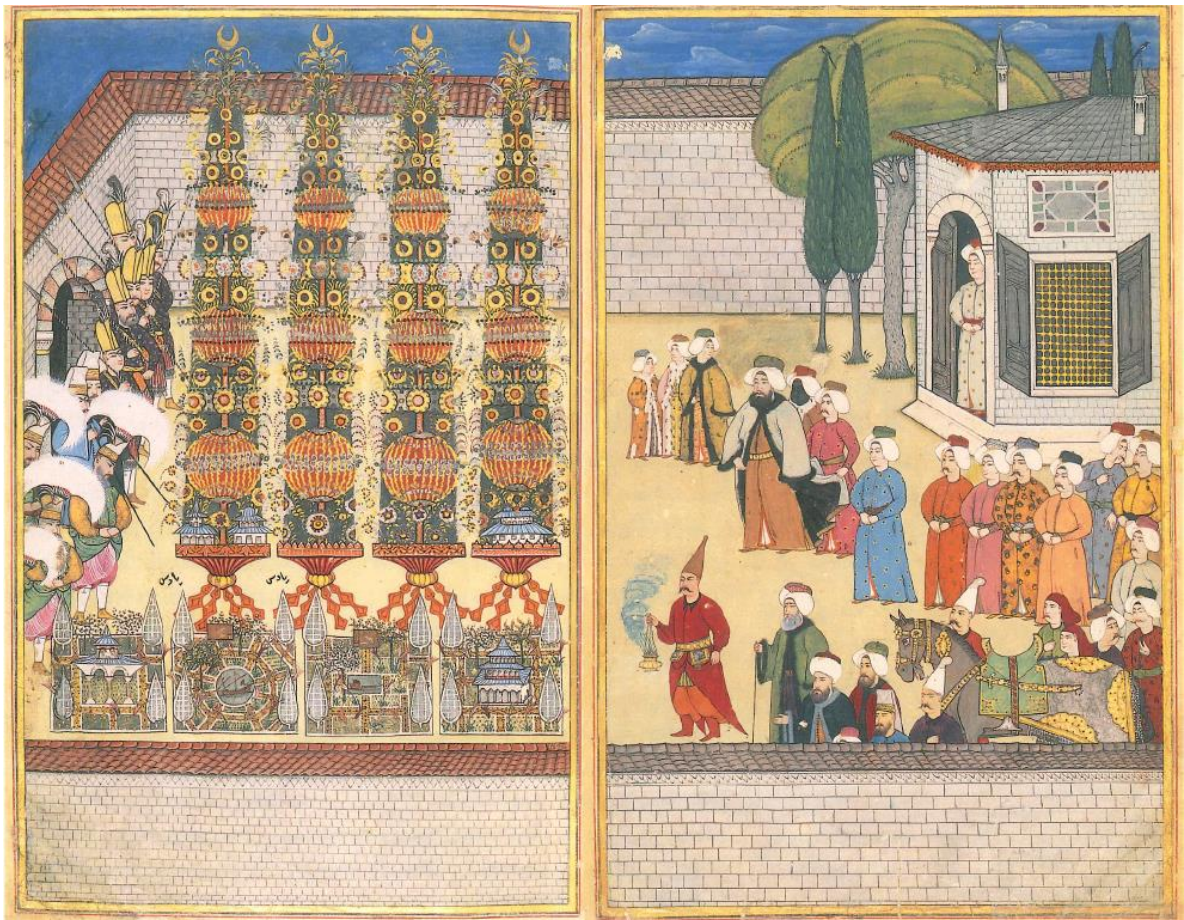

Şekil 5.14. ve Şekil 5.15. Solda ve sağda *Hünername II* 'den Topkapı Sarayı ikinci avlu solda; TSM H1524, 237b, Sağda; TSM H1524, 242a.

Şekil 5.16. ve Şekil 5.17. Solda ve sağda *Hünername I* 'den Topkapı Sarayı TSM1523, 231b – 232a.

1720 yılında Sultan III.Ahmed'in oğulları Sultan Süleyman ve Sultan Mehmed, Sultan Mustafa ve Sultan Beyazıd'ın sünnet düğünlerinin anlatımının yer aldığı *Surnamei Hümayun* şehzadelerin sünnet düğünü kitabı Hafız Mehmed efendi tarafından hazırlanmıştır. Günlerce süren ve şehzadelerin yanı sıra Saray erkanının, paşaların ve başka çocuklarında sünnet edildiği bu törenin görselleştirildiği minyatürlerinde serviye yalnızca bir ağaç olarak değil ışıklarla ve şekerlere bezenmiş nahıllar¹⁷⁴ olarak da rastlamaktayız. Bu minyatürlerin birkaç örneği aşağıda yer almaktadır.

Şekil 5.18. Solda sünnet olan her şehzade için bir tane olmak üzere dört adet hazırlanmış olan nahl-i kebirler ve sağda Eski Saray'ın avlusunda Sultanı karşılamak için bekleyen kalabalık. Nakkaş Levni'nin resmi, *Surname-i Vehbi*, TSM A3593, 6b - 7a.

¹⁷⁴ Nahıl üzeri yaprak, çiçek, meyve, renkli kâğıt ve mumlarla donatılmış olan bir süs ağacıdır. Arapça hurma ağacı anlamına gelir ama kökenleri antik Yunan'a uzanmaktadır.

Şekil 5.19. Tesane Bahçesi önünde gece eğlenceleri; Levni'nin resmi, *Surname-i Vehbi*, TSM A3593, 55b - 56a. Önde nahıl Arkada ağaç olarak yer alan serviler.

Şekil 5.20. Okmeydanı'nda gece eğlenceleri, Levni'nin resmi, *Surname-i Vehbi*, TSM A3593; 100b - 101a. Önde nahıl Arkada ağaç olarak yer alan serviler.

Şekil 5.21. ve Şekil 5.22. Tersane Bölüğü neferlerinin taşıdığı nahıldan serviler ve şekerlerle süslenmiş serviler, Levni'nin resmi, *Surname-i Vehbi*, TSMK A3593 161b - 162a.

Şekil 5.23. Sultan III. Ahmed'in Okmeydanına gelişi ve arka fonda serviler, *Levni ve Surname*, Bir Osmanlı Şenliğinin Öyküsü s.59; TSMK A3559 birkaç folyonun birleştirilmiş yorumu.

Minyatür sanatında ön planda yahut arka fonda yer alan serviler için sayısız örnek vardır. Yukarıda yer alan örneklerde servinin İslam sanatlarında motif olarak kullanımını gözlemlerken, İstanbul tasvirli çizimlerde şehrin silüetinin vazgeçilmez bir parçası olarak yer almasını görmekteyiz.

5.4. Motif Olarak Kullanımı

“Osmanlı bahçelerinin vazgeçilmez ağacı servi zarif biçimi bakımından sanatçıların da vazgeçilmez motifi olmuştur.”¹⁷⁵ Sultan sarayının duvarlarından bir tespihin tanelerine kadar bütün sanat ve zanaat alanlarında motif olarak kullanıldığı örnekler mevcuttur. Duvar boyamalarında, kumaşlarda, demir işçiliğinde, kağıt katlama sanatında örneklerini gördüğümüz serviyi bilhassa tezhip sanatında¹⁷⁶ ve seramik işçiliği yani çinilerde sıkça görmekteyiz.

Nurhan Atasoy’un Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek konusunu ele aldığı “*Hasbahçe*” eserinde servinin sanatta kullanımına yönelik çok sayıda örnek vardır. Bu sanat eserlerinden bazıları aşağıdaki gibidir.

Kat’ı eserleri,¹⁷⁷ kolaj ve suluboya çiçek kompozisyonları ile tanınan 1677 tarihli *Gaznevi Albümü*’ndeki bir kesit olan ve bu sanat dallarının uygulamasını görebildiğimiz eserde bir bahçe köşkü yanındaki iki servi ile birlikte sahnelenmektedir.¹⁷⁸

¹⁷⁵ Nurhan Atasoy, *Hasbahçe*, 2011, s.159

¹⁷⁶ Yücel Dağlı, *Historical Dictionary of Ottoman Turkish Terms for Gardens and Gardening*, 2014, s.

¹⁷⁷ Kat’ı: Kati’ sanatı bir kağıt veya deri üzerindeki yazıyı, motifi veya şekli oyup çıkartarak bir başka kağıt ya da deriye yapıştırmak suretiyle gerçekleştirilen bir süsleme sanatıdır.

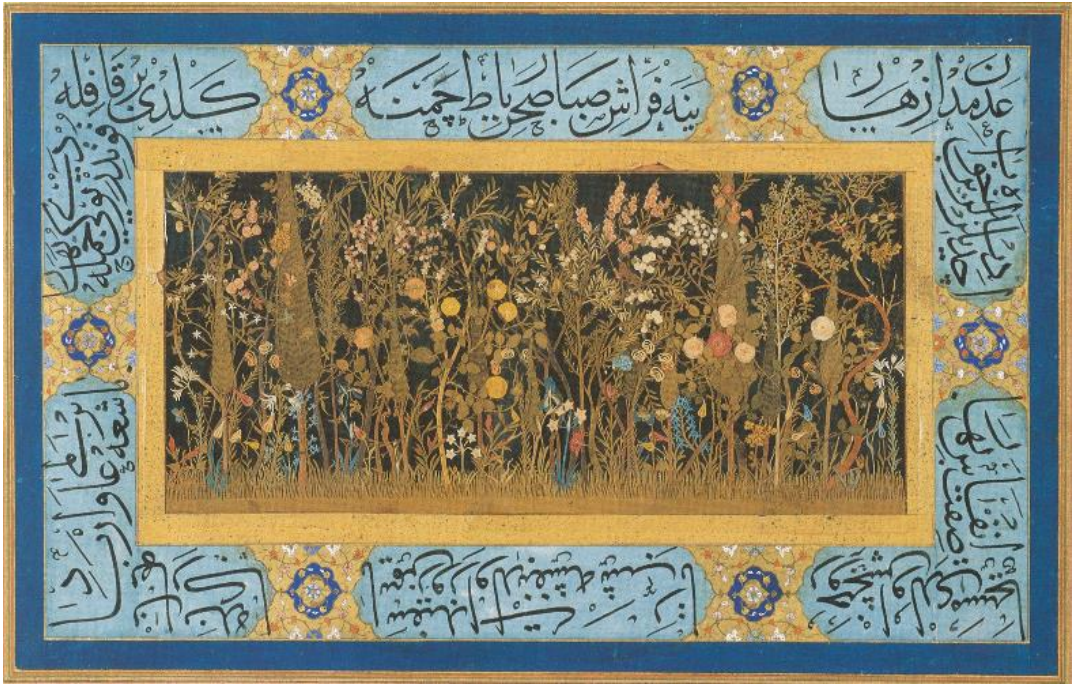
¹⁷⁸ Nurhan Atasoy, *Hasbahçe*, 2011, s.30.

Şekil 5.24. Kat-ı örneği bahçe köşkü, Gaznevi Albümü, İÜ T5461 Kaynak: Atasoy, *Hasbahçe* s. 31.

Kat'ı sanatının bir başka örneği olan ve Osmanlı sanatının en seçkin eserlerinden biri sayılan görseldeki eser Efşancı Mehmed'e aittir. Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazamı İbrahim Paşa tarafından beğenilip desteklenen Eşrafçı, yani Kat'ı ustası Mehmed çerçevesinde ilkbahara adanmış şiirler bulunan bu eseri Kanuni döneminde ortaya koymuştur. Boyanmış renkli kağıtlar kesilip, birbiri üzerine yapıştırılarak yapılan 9x20 cm boyutlarındaki bu kat'ı bahçenin servileri göz doldurmaktadır.¹⁷⁹

¹⁷⁹ Nurhan Atasoy, *Hasbahçe*, 2011, s.73.

Şekil 5.25. Kat'ı bahçe. Efşancı Mehmed. Murakka. İÜK. F1426, 47r. Kaynak: Atasoy, *Hasbahçe* s. 73.

Sultan I.Ahmed Türbesinden gelen bir buhurdan, Ajur¹⁸⁰ gövdeli olup servi biçiminde çalılışmış, ayrıca tam tepesine bir hilal motifi oturulmuştur. En belirgin özelliği servi biçiminde olması olmakla birlikte üzerinde 1624 tarihi ve “Sultan Osman’ın Süt Annesi Havva Kadın” yazması da dikkate değerdir.¹⁸¹

Şekil 5.26. Görsele yer alan 1624 yapımı servi formu buhurdan, TİEM 18. Kaynak: Atasoy, *Hasbahçe* s. 219.

¹⁸⁰ Ajur: Gözenek. Göz göz işlenmiş nakış.

¹⁸¹ Nurhan Atasoy, *Hasbahçe*, 2011, s.159.

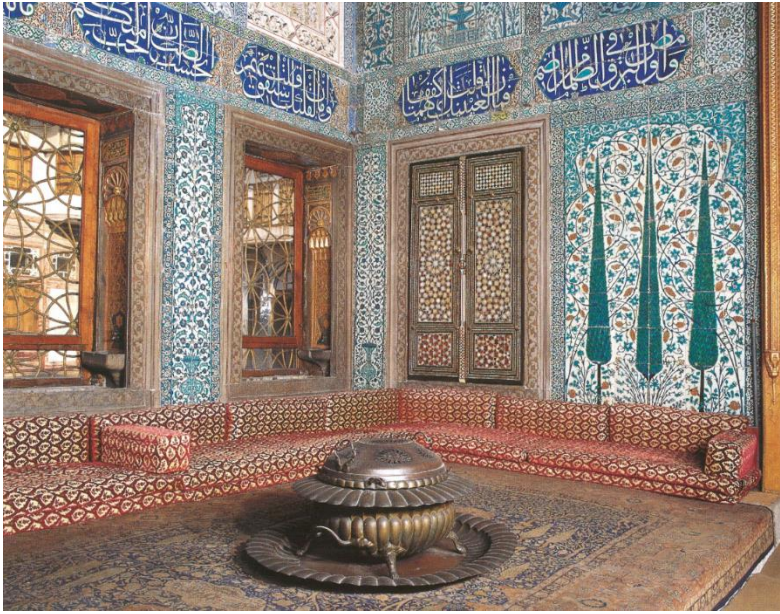
Osmanlı işleme sanatının örneklerinden biri olan aşağıdaki görsel, en sevilerek işlenen konularan biri olan çiçekler ve bahçeleri içermektedir. Bahçeleri tasvir eden işlemelerin hemen hespinde yer alan bahçe köşkleri ve ayrılmaz bir parçası olan serviler görülmektedir.¹⁸²

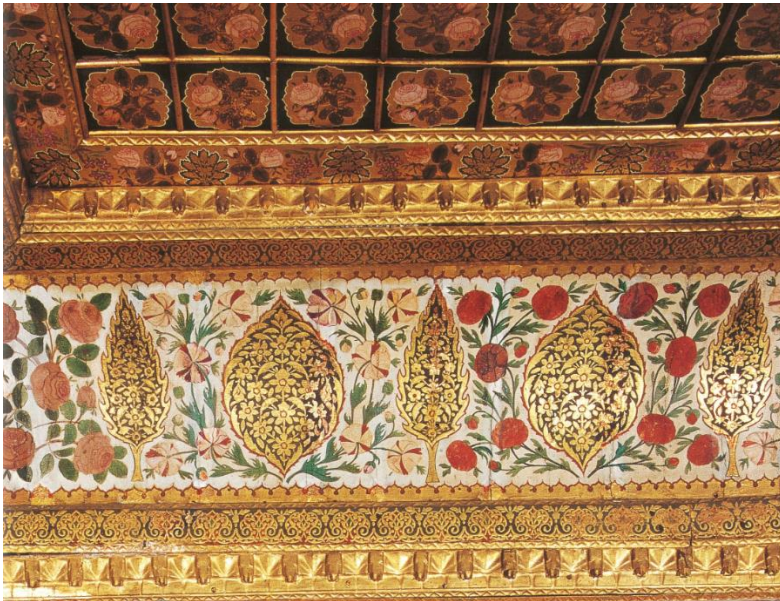
Şekil 5.27. Görsele yer alan kumaş içinde bahçe köşkü olan manzaralı işleme makreme TSM Kaynak: Atasoy, *Hasbahçe* s.32.

Osmanlı işlemlerinin vazgeçilmez motiflerinden olan servi sarayların da vazgeçilmeziydi. Topkapı sarayında duvarlardan tavanlara kadar kullanılan bu motif aynı zamanda saray erkanı tarafından kullanılan eşyalara da işlenmişti. Çini tabaklarda yahut servi motifli kaftanlarda bunun örneklerini görmekteyiz. Aşağıda yer alan iki görsel Topkapı sarayının Harem dairesinden olup servinin motif olarak kullanımını çini ve boyama olmak üzere iki farklı uygulamada görmekteyiz.

¹⁸² Nurhan Atasoy *Hasbahçe*, 2011, s.32.

Şekil 5.28. Topkapı Sarayı Harem girişinde yer alan servili çiniler. Kaynak: Atasoy, *Hasbahçe* s.113.

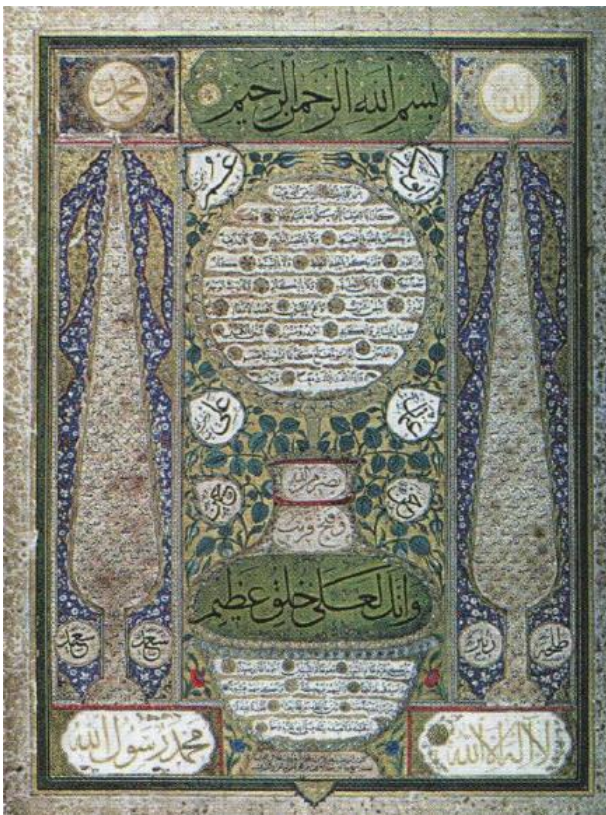
Şekil 5.29. Topkapı Sarayı Haremde yer alan III.Ahmed'in Hasodası (Yemiş Odası) ve tavandaki servi motifleri. Kaynak: Atasoy, *Hasbahçe* s.121.

Servi motifinin incelikle kullanıldığı nadide örneklerden olan aşağıdaki görselde yer alan çini tabak Topkapı Sarayı özel koleksiyonundan olup gül desenleri ile de göz doldurmaktadır. Yine Topkapı sarayı özel koleksiyonundan olan ve bir çocuk giysisi olan aşağıdaki kaftanda servi motifleri oldukça belirgindir.

Şekil 5.30. ve Şekil 5.31. Solda servi motifli çini tabak sağda servi motifli çocuk şehzade kaftanı yer almaktadır. Kaynak: Atasoy, *Hasbahçe* s.104 ve *Topkapı Saray Müzesi* s. 138.

Tezhip sanatıyla süslenmiş olan aşağıdaki mushaf sayfasında servinin daha ziyade çiçek motiflerinin kullanıldığı bir sanat dalında da kendine yer bulduğunu görmekteyiz.

Şekil 5.32. Servi motifli tezhip örneği. Kaynak: *Türk Kültüründe Servi Ağacı Tr Dergisi*, s. 35.

Serviler mezarlıklarda gösterdikleri fiziksel varlığın yanı sıra mezar taşlarında da motif olarak kendine yer bulmuştur. “Müslüman mezar taşlarında kullanılan servi ağacı, vahdetin yani Allah’ın birliğinin sembolüdür. Ayrıca Allah lafzının ilk harfi olan elife benzetilir.”¹⁸³ Müslüman mezar taşlarının yanı sıra musevi mezar taşlarında da rastladığımız servi motifi kutsal kitapları Tevrat’ta şu şekilde anılmaktadır: “David’le, bütün İsraililer servi ağacından yapılmış her çeşit çalgıyla, arplar, santurlar, tefler ve zillerle Rabbin önünde dans ediyorlardı.”¹⁸⁴ Serviler Müslüman mezar taşlarında birliğin yanı sıra başka anlamlar taşıyacak şekilde de kullanılmıştır. Resim 5.33. numaralı görselde yer alan mezar taşı üzerindeki "Servi içinde Servi motifi"nin doğumda ölen kadını ve doğurduğu kız çocuğunu sembolize etmekte olduğu söylenmektedir.¹⁸⁵

Şekil 5.33. Şekil 5.34. Şekil 5.35. ve Şekil 5.36. Osmanlı dönemi servi motifli mezar taşı örnekleri. Kaynak: Çulpan, *Serviler II* 1961, Şehit, *Osmanlı Mezar Taşlarında Semboller* 2011, *İşte Osmanlıca ile Okuyacağınız Mezar Taşları*, 2014.

¹⁸³Ziya Şehit, *Osmanlı Mezar Taşlarında Semboller*, 2011

<https://tarihvetoplum.wordpress.com/2011/01/17/57/#comments>

¹⁸⁴ *Tevrat*, 2. Samuel 6:5.

¹⁸⁵ *İşte Osmanlıca ile okuyacağınız mezar taşları*, 2014,

<https://www.cnnturk.com/fotogaleri/yasam/diger/iste-osmanlica-ile-okuyacaginiz-mezar-taslari?page=1>

6. İSTANBUL KENT TARİHİNDE SERVİNİN YERİ

Bu bölümde İstanbul kent tarihinde yer alan servileri tarihsel evreleri, anıt servi örnekleri, kullanım alanları ve seyyahların gözünden ele alacağız.

6.1. İstanbul Tarihinde Serviler

İstanbul şehrinin en eski yerleşim tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır, ancak araştırmacılar milattan önce üç binin başlarından itibaren bu yörede yerleşim olduğu görüşündedir. En erken yerleşim yeri olarak da haliç kıyıları ile bunun ucundaki Alibeyköy ve Kağıthane derelerinin vadileri veya bu vadilere hakim tepeler gösterilmektedir. Tarih öncesi çağlar, Byzantion, Doğu Roma (Bizans), Osmanlı ve Cumhuriyet evreleri olan İstanbul'un tarih öncesi çağları ve Byzantion döneminin bitki örtüsüne dair geniş bir bilgiye sahip değiliz.¹⁸⁶ Ancak Bizans döneminde Haliç kıyılarının serviliklerle dolu olması¹⁸⁷ bilgisi her ne kadar kaynaklarda servi İstanbul'un doğal ağacı olarak geçmese de ilk yerleşim yerinin burası olması 'acaba o zamanlarda da serviler mevcut muydu?' sorusunu akıllara getirmektedir. Bizans dönemi itibariyle seyahatnamelerden, sanat eserlerinden ve çeşitli belgelerden edinilen bilgiler ışığında servilerden söz edildiği görülmektedir. Hatta Bizans ve Erken Osmanlı döneminde İstanbul'da dikimi en çok yapılan egzotik ağaç türünün Erhami servi olduğu söylenmektedir.¹⁸⁸

6.1.1. Bizans

Baltalimanı'ndan İstinye Körfezine dek Bizans devrinde geniş bir servi ormanı uzanıyor ve çevre bu yüzden Kyparados diye anılıyordu. Şehrin tarihinde İstanbul'un doğal ağacı

¹⁸⁶ Işın Demirkent, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* cilt 23; İstanbul başlığının Tarih Bölümü, 2001, s.s.205-212

¹⁸⁷ Adnan uzun, Asuman Efe, Fail Yalıtık; *Tarih Boyunca İstanbul'un Park Bahçe ve Koruları Egzotik Ağaç ve Çaluları*, 1997, s.15

¹⁸⁸ Adnan uzun, Asuman Efe, Fail Yalıtık; *Tarih Boyunca İstanbul'un Park Bahçe ve Koruları Egzotik Ağaç ve Çaluları*, 1997, s.16

olmayan servi ile ilgili en eski bilgi bu servi ormanıdır.¹⁸⁹ IV.Murad 1635'deki Revan seferinden dönerken yanında getirdiği Emirgüneoğlu'na Boğaziçi'nde zarif bir İran sarayının yer aldığı Feridun bahçesini armağan ediyor ve koruları serviler ve diğer ağaçlarla bezeli bu bahçe bundan böyle Emirgan bahçesi adıyla anılmaya başlanıyordu. Bugün de aynı isimle anılmaya devam eden bahçe Bizans devri servi ormanını sınırları içinde yer alıyordu.¹⁹⁰

Büyük olasılıkla ulaşım güçlüğü sebebiyle Bizans şehrini Marmara denizi ile Haliç arasındaki tarihi yarımada ile sınırlanmıştır. Buna karşılık boğazın iki yakası ormanlık tepelerle örtülü, ıssız, yeşil bir semttir. Ancak bir iki balıkçı köyünde tapınak vardır ve tapınakların bahçelerine de serviler dikilmiştir. Balıkçı köylerinde dikilen serviler dışında Bizans dikim yoluyla yukarıda adı geçen köylere servi ormanları kurmuştur. Kuvvetle muhtemeldir ki ticaret ve harp gemilerinin yapımı için gerekli direk ve keresteyi bu küçük köylardan sağlamışlardır.¹⁹¹ Sultan Mehmed İstanbul'u fethinin hemen ardından buralara rıhtım yaptırıp tersane kurarak servi ormanından aynı şekilde gemi yapımı için yararlanmıştır.¹⁹²

Servi odunu gemi yapımı dışında da kullanılabilen; Roma döneminin çok kıymetli ve çok pahalı metallerinden biri idi. Onun için servi ağaçlarını yetiştirmeye büyük gayret sarf edilirdi. Hatta köylüler doğan kız çocukları için ileride çeyiz olmak üzere, derhal servi dikerlerdi. Doğu Roma imparatorluğunun merkezinde ve köylerinde aynı alışkanlık süregelmiş olabilir.¹⁹³

Uğur Aktaş İstanbul'un önemli yüz bahçesini anlattığı kitabında günümüz bebek parkının da Bizans'ın servili ormanı içinde yer aldığına değinmiştir; "Bebek bahçesi günümüz Bebek Parkı'ndan başlayıp sırtlara kadar devam eden Boğaz'ın en önemli ve en güzel bahçelerinden biriydi. Bizans döneminde de önemli yeşil alanlardan biri olan Bebek, serviliklerle

¹⁸⁹ Uğur Aktaş, *İstanbul'un Yüz Ağacı*, 2011, s.122

¹⁹⁰ Gönül Evyapan, *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*, 1972, s.34

¹⁹¹ Adnan uzun, Asuman Efe, Fail Yalıtık; *Tarih Boyunca İstanbul'un Park Bahçe ve Koruları Egzotik Ağaç ve Çaluları*, 1997, s.15

¹⁹² Uğur Aktaş, *İstanbul'un Yüz Ağacı*, 2011, s.122

¹⁹³ Adnan uzun, Asuman Efe, Fail Yalıtık; *Tarih Boyunca İstanbul'un Park Bahçe ve Koruları Egzotik Ağaç ve Çaluları*, 1997, s.15

kaplıydı.”¹⁹⁴ Bizans dönemi servi ormanı içinde yer alan bu bölge daha sonra Osmanlı zamanında Hasbahçeye¹⁹⁵ dönüşmüş ve fakat servili güzelliğini sürdürmüştür.¹⁹⁶

İstanbul Bizans dönemine ait pek çok tarihi eserde servi bahsine yahut servi motifine rastlanmaktadır. Bazıları İstanbul Arkeoloji Müzesi’nde ve Mozaik Müzesi’nde bugün dahi görülebilir. Mozaik Müzesi’nde Bizans sarayından kalma mozaik eserlerde servi motifi görülürken, Arkeoloji Müzesi’nde İstanköy’den getirilen bir lento parçası üzerinde servi kabartmasına rastlanmaktadır.¹⁹⁷

Cevdet Çulpan servileri anlattığı kitabında Bizanslılarda serviler bahsine değinirken Amerikalı bir yazarın enteresan tespitlerde bulunduğu bir makaleden söz etmiştir:¹⁹⁸

Bir Amerikan dergisinde (the funeral tree- mezarlık ağacı) adıyla (Cyril a. Mango) tarafından yayınlanan makalede 1948 yılında İstanbul’da Şehzade başı civarındaki kazıda bulunan Bizans kitabesinden bahsedilmektedir. (kitabe İstanbul arkeoloji müzesinde) makalede şöyle denilmektedir: ölümlerden intişar eden kokuları dağıtmak için mezarlıklara reçine kokulu servi ağacı dikilmesi hususunu Osmanlılar Bizanslılardan almışlardır. Evvelce servi fidanı kökleşir ve büyürse ölünün defnedilmiş olduğu toprağın kutsallığına, aksine olarak tutmaz ve devrilecek olursa o toprağın uğursuzluğuna inanılırdı. Yeni bulunan kitabe mezarlıklardaki servinin ilk menşe’ini göstermektedir.

Adı geçen kitabe metninin Türkçesi şöyledir: din yolunda canını feda eden ve adına bir kilise yapılmış olan aziz’in lütuf ve keremi ve tanrının inayeti ile 6411. Bizans yılında, Hz İsa’yı sevenlerden imparatorun yaveri ve yatak odası muhafızı Arsavir’in hatırasına bu servi ağaçları dikilmiştir. 6411. Bizans yılı ms 903 yılının karşılığıdır.

Yazar İstanbul’da Bizans’ın Osmanlı’dan önce bulunması ve Bizans’ta da servilere verilen önemi görmesi dolayısıyla servinin menşeyini Bizans’a bağlasa da orta ve batı Asya’dan gelen kültür ve sanatla Doğu Roma’dan gelen kültür sanatın buluşmasıyla ortaya çıkmış bir değerdir. Servilerin İstanbul’daki önemini Bizans ile sınırlamayıp Çin, Hint, Orta Asya, İran,

¹⁹⁴ Uğur Aktaş, *İstanbul’un Yüz Bahçesi*, 2011, s.82

¹⁹⁵ Hasbahçe: Osmanlı döneminde, saray sınırları içinde bulunan bahçe ve bostanlar.

¹⁹⁶ Adnan Uzun, Asuman Efe, Fail Yaltırık; *Tarih Boyunca İstanbul’un Park Bahçe ve Koruları Egzotik Ağaç ve Çalıları*, 1997, s.15

¹⁹⁷ Cevdet Çulpan, *Serviler I*, 1961, s.s. 44-45

¹⁹⁸ Cevdet Çulpan, *Serviler I*, 1961, s.s. 44-45

Mezopotamya, Suriye, Akdeniz'den gelen geniş bir kültür coğrafyasını dikkate almak gerekir.¹⁹⁹

6.1.2. Osmanlı

Osmanlı kuruluş döneminde bahçe sanatında çok açık bir gelişme görülmemektedir. Doğa kendi haline bırakılıp daha ziyade tersane için servi ormanı kurmak gibi fayda odaklı ilerlemeler kaydedilmiştir. Yalnız saraylarda kurulan iç bahçelerde bilhassa bina aralarında göze hitab eden gölgesinden faydalanılabilecek başta servi ve çınar olmak üzere büyük boylu ağaçlar dikilmiş, yapılan düzenlemelerde yararlılık, serinlik, sadelik ve huzur, doğallık temel ilke olmuştur. İstanbul'un fethinden sonra 16.yüzyılın ikinci yarısında Boğaziçi'ni insan eliyle işlenmiş bir yeşilliğe büründürülecek şekilde gelişmeler gösterilmiştir. Hatta Evliya Çelebi seyahatnamesinde II.Mehmed zamanında Tersane Bahçesine 12.000 adet servi ağacının satrançvari dikildiğinden söz ederek bu gelişimi belgelemiştir.²⁰⁰

Bizans devrinde servi ormanı olduğundan söz ettiğimiz bugünkü Bebeğin; Bebek adıyla anılması Fatih Sultan Mehmed zamanında Bebek Çelebi adında birinin bölgeye bölükbaşı olarak tayin edilmesi ve Çelebi'nin burayı bir Hasbahçe'ye dönüştürmesi sonucu olmuştur.²⁰¹

Bizans döneminden beri Baltalimanı'ndan İstinye koyuna kadar uzanan servi ormanı Osmanlı devrinde III. Selim döneminde çadırların kurulup eğlencelerin düzenlendiği bir mesire alanı olarak değerlendirilmiştir.²⁰²

Bugünün Kanlıca semti de fetihten önce "Glaros" adıyla anılan bir Bizans sayfiyesiymiş. Semt, Kanuni Sultan Süleyman devrinden beri Osmanlıların da gözde bir sayfiyesi²⁰³

¹⁹⁹ Cevdet Çulpan, *Serviler I*, 1961,s.s. 44-45

²⁰⁰ Adnan Uzun, Asuman Efe, Fail Yaltırık; *Tarih Boyunca İstanbul'un Park Bahçe ve Koruları Egzotik Ağaç ve Çalıları*; 1997, s.5

²⁰¹ Adnan Uzun, Asuman Efe, Fail Yaltırık; *Tarih Boyunca İstanbul'un Park Bahçe ve Koruları Egzotik Ağaç ve Çalıları*; 1997, s.7

²⁰² Adnan Uzun, Asuman Efe, Fail Yaltırık; *Tarih Boyunca İstanbul'un Park Bahçe ve Koruları Egzotik Ağaç ve Çalıları*; 1997, s.7

²⁰³ Sayfiye: Yazlık ev, yazlık yer

olmuştur. Çevrede Kavacık'ın yanı sıra, pek çok mesire yeri vardır. 300 yaşın üstünde, boylu servi, fıstık çamı ve çınar ağaçlarıyla kaplı Mihrabad mesiresi bunlardan biridir.²⁰⁴

Türklerde ağaç tek başına dahi kutsallık ve kişilik sahibi olabilir.²⁰⁵ Bin yıl boyunca bütün Akdeniz bölgesinde sevilen servi ağacı Osmanlılarda bilhassa kıymetli olmuştur.²⁰⁶ Hünkar ve Ümera kendi elleriyle diktikleri gibi belirli kişi ve zümrelere izafe edilenleri olmuştur. Kendileri de mahir birer bahçıvan olan Fatih Sultan Mehmed ve Kanuni Sultan Süleyman'ın muhtelif bahçelerde bizzat kendi elleriyle servi diktikleri bilinmektedir.²⁰⁷ Hatta Fatih Sultan Mehmed'in Tersane bahçesine dikilmesini salık verdiği 12.000 servinin yedisini bizzat kendi elleriyle diktiği bilinmektedir.²⁰⁸

6.1.3. Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyet dönemi ilk ağaçlandırması Florya'da gerçekleştirilmiştir. "1938 yılının şubat-nisan aylarında, Florya su ve bahçe şehrini kuzey rüzgarlarından koruyacak olan 5.8 hektarlık bir alanı kaplayan rüzgar perdesi (siperlik orman) 29.000 adet fidan dikilerek kurulmuştur. Fidanların tümü yüksek orman mektebi fidanlığından sağlanmıştır: *cupressus sempervirens* (var. *Horizontalis* ve var. *pyramidalis*), *robinia pseudoacacia*, *acer negundo* ve *acer campestre*, *fraxinus angustifolia* subsp. *oxycarpa*, *ulmus minor*, *gladitsia triacanthos*.^{209,210} Kuru Florya'da kurulacak plajlar ve yerleşimi hakim Kuzey-Doğu rüzgarından korumak amacıyla kurulduğundan, özellikle korunun bu yönüne bakan tarafına rüzgardan kolayca etkilenip sallanmayan serviler rüzgar perdesi oluşturacak şekilde dikilmiştir.²¹¹

"İstanbul'a 100 bin Ağaç kampanyası kapsamında dikilen 100 bin ağacın bir kısmı ithal edilmiştir. İthal edilip dikilen ağaçlardan 456 adedi *cupressus sempervirans* yani İstanbul'un

²⁰⁴ Adnan Uzun, Asuman Efe, Fail Yaltırık; *Tarih Boyunca İstanbul'un Park Bahçe ve Koruları Egzotik Ağaç ve Çalıları*; 1997, s.16

²⁰⁵ Sedat Hakkı Eldem, *Türk Bahçeleri*, 1976, s.281

²⁰⁶ Aynalı Kavak Kasrı, *Tersane Bahçesi*, http://www.turkishculture.org/picture_shower.php?ImageID=2791

²⁰⁷ Sedat Hakkı Eldem, *Türk Bahçeleri*, 1976, s.281

²⁰⁸ Aynalı Kavak Kasrı, *Tersane Bahçesi*, http://www.turkishculture.org/picture_shower.php?ImageID=2791

²⁰⁹ Latincesi verilmiş olan ağaçların sırasıyla Türkçeleri şu şekildedir; akdeniz servisi, erhami servi, beyaz çiçekli yalancı akasya, akçaağaç, ova akçaağacı, Anadolu dişbudağı, ova karaağacı, Amerikan gladiçyası

²¹⁰ Hans Sarkowicz'in derlemesini yaptığı *Park ve Bahçelerin Tarihi* kitabında; Rainer W Kuhnke tarafından yazılan *Cumhuriyet Dönemi* anlatımından alıntılanmıştır. 2003, s.48

²¹¹ Gülcan Nair, *İstanbul'un Tarihi Korularının Değerlendirmesi* tezi, 2006, s.46

en yaygın servi çeşidi olan akdeniz servisidir. (rakam isfalt aş den alınan orijinal listeden edinilmiştir.) yanı sıra 1531 *cupressus arizonica fastigiata*, 6 *cupressus lambertiana* sipariş edilip dikilmiştir.²¹²

Günümüz park, bahçe ve yeşil alan çalışmalarının kapsamında da ağaçlandırmalarda ve peyzaj düzenlemelerinde servi ağaçlarının dikilmeye devam edildiği gözle görülmektedir.

6.2. İstanbul'un Anıt Servileri

Türk ve İslam kültürlerinde ağacın her zaman kıymetli bir yeri olmuştur. Bir peyzaj ögesi yahut oksijen kaynağı olmanın ötesinde anlamlar taşımıştır hep; kimi zaman ölümün, kimi zaman umudun sembolü olmuşlardır. Toplumsal olguları temsil ettikleri gibi bireysel duygulara da tercüman olmuşlardır. Kendine şiirlerde, şarkılarda, resimlerde, masallarda yer bulan ağaçların kuşkusuz en kıymetlileri de çağların canlı tanıkları asırlık 'Anıt Ağaçlar'dır. Orman Mühendisi Profesör Ünal Asan "*Boğaziçi'nde Yaşayan Tarih Zaman Tanıklık Eden Anıt ağaçlar*" eseri için kaleme aldığı önsözde Anıt ağaç kavramını şu şeklide anlatmaktadır.²¹³

Hiç kuşku yok ki, yaşadığımız coğrafyayı bizlere vatan yapan, bu topraklar üzerindeki ortak geçmişimizdir. Bu geçmişi toplum belleğinde canlı tutan varlıklar ise, tarihsel süreç içinde yüzlerce olaya tanıklık eden doğa ve kültür anıtlarımızdır. Bu mirasın bir parçası olan anıt ağaçlar, yüzyıllar öncesinden günümüze taşıdıkları toplumsal anılar ile bulunduğu yöreye öz kimlik ve ayrıcalık kazandıran canlı tanıklardır.

Çevremizdeki camii, türbe ve mezarlık gibi mistik ve kutsal alanlarda, eski külliyelerde ya da köşk ve saray bahçelerinde sıkça karşılaştığımız bu tanıdık yüzler, ortalama insan ömrünün 15-20 katı uzunluğa ulaşan yaşları ile günümüzde artık unutulmuş pek çok tarihsel olayın yüzyıllar içinden süzülüp gelen sessiz tanıklarındırlar. Çekildikleri köşelerde öylece beklerken, kimileri umut olur insanlara, kendisinden mucizeler beklenir. Devasa gövdelerinde zaman içinde ortaya çıkan ilginç patolojik oluşumların kendilerine kazandırdığı ayrıcalıktan ötürü, devlet gücünün, kudret ve otoritesinin simgesi olarak algılanır eski toplumlarda.

²¹² Hans Sarkowicz'in derlemesini yaptığı *Park ve Bahçelerin Tarihi* kitabında; Rainer W Kuhnke tarafından yazılan *Cumhuriyet Dönemi* anlatımından alıntılanmıştır. 2003,s.48

²¹³ Ünal Asan, *Boğaziçi'nde Yaşayan Tarih Zamana Tanıklık Eden Anıt Ağaçlar*, 2010, s.11

Kıymeti bilenemeyen ve korunamayan bir anıt ağacın kaybını tıpkı bir mimari eserin kaybına benzetir Ahmet Hamdi Tanpınar “*Beş Şehir*”adlı eserinde. Asırlık bir ağacın ölümünü bir geleneğin kaybolmasından çok daha şedit gören yazar “Yerine bir başkası dikilse bile o manzarayı alabilmesi için zaman ister. Alsa da evvelkisi, babalarımızın altında oturdukları, zamanın kutladığı ağaç olamaz” anıt ağaçların önemine vurgu yapar.²¹⁴

İmparatorluklara ev sahipliği yapmış olan İstanbul şehrinde gereken hassasiyetin gösterilmemesi yahut tamamen doğal sebepler dolayısıyla sayısı olması beklenenden az olan anıt ağaçların tespitiyle alakalı çalışmalar yapılmıştır. İstanbul Büyük Şehir Belediyesinin gerçekleştirdiği ‘*İstanbul’un Doğal Mirası Anıt Ağaçlar*’ proje kapsamında tespit edilen anıt ağaçların 308 adedi servi ağacıdır. Bu servilerin Anadolu yakasında yer alanlarının çoğu Üsküdar ve Beykoz semtlerinde bulunur ve toplamda 159 adedi Akdeniz servisi, 37 adedi ise Erhami servidir.²¹⁵ Avrupa yakasında yer alanlar ise daha ziyade Beşiktaş, Fatih ve Sarıyer semtlerinde olup cinsleri; 37 adet Akdeniz Servisi, 74 Erhami Servi ve 1 Bataklık Servisidir.²¹⁶

6.2.1. Yaş Haddinden Anıtlaşan Serviler

Normal insan ömrünün onlarca kat üzerinde olan yaşam süresine sahip olan anıt ağaçlar, hem unutulmuş zamanların 900-1000 yıllık hayatları boyunca tanık oldukları tarihsel olaylardan hem de zamanın kendilerine kazandırdığı görkemli görünüşlerinden ötürü, insan ruhu ve bilincinde önce merak ve hayranlık sonra da takdir ve saygınlık duygusu uyandırır.²¹⁷ Henüz birkaç yüzyıllık olmak dahi bir ağaca anıtsal nitelik kazandırabilirken zamanla yaşı artan ağacın toplumun üzerinde bıraktığı etkide arttığı için yaş haddiyle insanlarla kurulan bağı da kuvvetlendirmektedir. Hatta ulaşılan yaşın büyüklüğü ağacın anıtsal niteliğini evrenselleştirebilmektedir. Misal İran’ın Yazd kentinde yaşayan dört bin beş yüz yaşında olduğu tahmin edilen servi bütün insanlık için kıymetlidir ve yalnızca o coğrafyada yaşayan toplum tarafından değil bütün insanlar tarafından sahiplenilebilir.

²¹⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, 2016, s.230

²¹⁵ Ünal Asan danışmalığında İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafınca hazırlanıp basılan proje kitabı *İstanbul’un Doğal Mirası Anıt Ağaçlar Anadolu Yakası*,2014, s.89

²¹⁶ Ünal Asan danışmalığında İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafınca hazırlanıp basılan proje kitabı *İstanbul’un Doğal Mirası Anıt Ağaçlar Avrupa Yakası*,2014, s.89

²¹⁷ Ünal Asan danışmalığında İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafınca hazırlanıp basılan proje kitabı *İstanbul’un Doğal Mirası Anıt Ağaçlar Avrupa Yakası*,2014, s.21

İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin İstanbul'un anıt ağaçlarını tespiti kapsamında yaptığı çalışmalar neticesinde bazı ağaçların daha ziyade orman alanlarında bir arada, bazılarının da yerleşim alanları içinde tek ağaçlar halinde yer edindiği gözlemlenmiştir. Servi yerleşim alanları içinde ve tek başına yükselen ağaçlardandır.²¹⁸

İstanbul'da tespit edilen anıt servilerin sadece yirmi üç adedinin Üsküdar'daki cami bahçeleri caddeler ve mezarlıklarda odluğunu biliyoruz. Bunların kimisi mistik bir mekanda yaşayıp bir hikayeye sahip olduğu için, kimisi üzerinde bir başka ağacı konuk ettiği için, kimiye yalnızca yaşlı olduğu için anıtsal niteliktedir ancak hepsi belli bir yaş haddinin üzerindedir.²¹⁹ Aslında hikaye sahibi olan yahut bir başka ağaca ev sahipliği yapan anıt ağaçların sayısı yalnız yaşlı oldukları için anıt olan ağaçlara oranla daha azdır, bu durum tespit edilen 309 servinin pek çoğunun yaş haddi dolayısıyla anıtsallaştığını göstermektedir.

İstanbul'un farklı farklı yerlerinde karşılaşılabileceğimiz bu 309 servinin birkaçı; Bizans İmparatorluğu zamanında dahi büyük önem taşıyan Fenerbahçe parkında Kanuni Sultan Süleyman'ın bizzat diktiği serviler olarak karşımıza çıkarken²²⁰, birkaçıyla da Topkapı Sarayı'nın bahçelerinde karşılaşmaktayız²²¹. Bu serviler ve birkaç örnek daha aşağıdaki fotoğraflarda yer almaktadır.

²¹⁸ Ünal Asan danışmalığında İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafınca hazırlanıp basılan proje kitabı *İstanbul'un Doğal Mirası Anıt Ağaçlar Avrupa Yakası*,2014, s.20

²¹⁹ Gülbün Akduran'ın yayın kurulu başkanlığını yaptığı; *Yüzyılların Görkemli Tanıkları Mısralardan Gönüllere Üsküdar'ın Anıt Ağaçları* derleme kitabından yapılan tespitlerdir, 2004

²²⁰ Hans Sarkowiz'in derlediği *Bahçelerin ve Parkların Tarihi* kitabında, Rainer W. Kuhnke tarafından yazılmış olan *Bizans ve İslam Bahçeleri; Yeryüzündeki Cennet* adlı yazısından alıntılanmıştır, 2003,s.90.

²²¹ Uğur Aktaş, *İstanbul'un Yüz Ağacı*, 2011,s. 122.

Şekil 6.1. **Şekil 6.2.** ve **Şekil 6.3.** Soldan sağa sırasıyla Fenerbahçe parkı 342 yaş, Kadıköy Irmak Koleji 327 yaş, Süleymaniye Camii ön avlusunda servi. Kaynak: *İstanbul'un Doğal Mirası Anıt Ağaçlar ve İstanbul'un Anıtsal Ağaçları* Çelik Gülersoy.

Şekil 6.4. ve **Şekil 6.5.** Solda Küçükçekmece Sabahattin Zaim Üniversitesi yerleşkesi 375 yaş, sağda Sarıyer Boğaziçi Üniversitesi Yerleşkesi 195 yaş. Kaynak: *İstanbul'un Doğal Mirası Anıt Ağaçlar*.

6.2.2. Hikayesi Olan Anıt Serviler

Kendisini diken, altında yatan, bulunduğu mekan yahut yüklendiği anlam ile bir ağaç bir hikayeye ve kıymete sahip olabilir. Böylesi hikayeler bu ağaçlara anıtsal nitelik kazandırmaktadır. İstanbul söz konusu olduğundan bu servilerin bazıları yalnızca kaynaklarda yaşıyor iken bazılarını bugünde gidip görme, ziyaret etme, hikayesini dinleme şansımız vardır.

Gönül Evyapan eski İstanbul bahçelerini anlattığı eserinde Kandilli bahçesinden söz ederken bahçeye ve bugün bahçesinin ismiyle anılan semte adını verenin kandillerle donatılmış bir servi ağacı olduğundan bahsetmektedir. “Murad IV Revan seferinden döndüğünde bahçedeki Nev’abad köşkündeki bir şehzadenin doğumu üzerine uzun servi ağacını yedi gece kandillerle donatıp yaktırdığından, bahçe bundan böyle kandilli bahçesi diye anılmıştır.”. Edinilen bu bilgi Kandilli’ye adını veren serviye kaynaklarda yaşayan anıtsal bir nitelik kazandırmaktadır.

Uğur Aktaş İstanbul’un ağaçlarını anlattığı eserinde Tersane Bahçesine hemen fethin ardından dikilen servileri anlatır. Bu servilerin yedi tanesinin bizzat Fatih Sultan Mehmet eliyle dikildiğini Eramya Çelebi’nin seyahatnamesinden edindiği bilgi ile aktarır.²²² Bugün fiziksel varlıklarını sürdürmeyen bu ağaçları İstanbul’u fetheden Sultan tarafından dikildiği bilgisi ile literatürde yaşayan anıt servi niteliğinde değerlendirebiliriz.

Bugün İstanbul sınırları içinde hala fiziksel varlığını sürdüren bir anıt servi vardır ki yerli yabancı pek çok kaynaktan anılan, hikayesi zaman zaman farklılıklar gösteren adına şiirler yazılmış, üzerine efsaneler kurulmuş bugün yalnız kendisinden geriye kalan gövdesi korumaya çalışılan namı diğer zincirli servidir.

İstanbul’un Bizanslılar döneminden kaldığı tahmin edilen bu köhne servi ağacı gövdesi Koca Mustafa Paşa Camii ile Sümbül Efendi Türbesi’nde varlığını idame ettirmektedir. Bu servinin gövdesi bir zamanlar parçalanıp dağılmaması için zincirlerle bağlanmış ve alt tarafından desteklerle takviye edilmiştir. Zamanında gövdesini sarmak için kullanılan ve

²²² Uğur Aktaş, *İstanbul’un Yüz Ağacı*, 2011, s.122

‘zincirli servi’ adıyla anılmasına vesile olan bu zincirler bugün Saraçhanbaşında Gazanfer ağa medresesindeki belediye müzesindedir.²²³

Parçalanıp dağılmasını önlemek amacıyla gövdesine sarılan bu zincirler hakkında çeşitli efsaneler peyda olmuştur. Borcunu inkar eden kimseler bu zincir altına götürülürlerse, zincirin, borcu olanın üzerine düşeceğine inanılmış ve pek çok kimse mahkemeye gidiyormuşçasına borçlusunu yakalayıp şahitlerin önünde zincirin hüküm vermesini beklemiştir.²²⁴ Bir başka inanış ise bu zincirin kıyametin kopmasını önlediği ve yere düştüğü takdirde kıyametin kopacağıdır.²²⁵

Uğur Aktaş bu zincirli servinin hikayesini anlatırken Sultan II.Mahmud’un kendisine nakledilen rivayetler ve kendi gördüğü rüyalar sonucunda Zincirli Servi’nin altına tunç şebekeli bir türbe yaptırdığından ve üzerine de devrin ünlü hattatı Yesarizade Mustafa İzzet Efendi’nin talik yazılı bir kitabesini koydurduğundan söz etmektedir.²²⁶ İskender Pala ise II. Mahmud’a türbe yaptırtan bu rivayetlerin²²⁷ en önemlisinin Kerbela şehidi Hz.Hüseyin’in iki kızının Bizanslılar tarafından bu servinin dibinde boğazlandıklarını olduğunu aktarmaktadır. II. Mahmud bu türbeyi 1819 yılında yaptırmıştır.²²⁸

Bu manzume ve açıklamasına İskender Pala’nın Serviler ve Çınarları anlattığı makalesinde rastlamaktayız:²²⁹

Bu serv-i salhurde çille çekmiş pir-i fanidir
Kıyamen vecd ile zikr-i Huda kendüye adettir
Kaza-yı nağme-ham ile olup bir canibi işkest
Ana ya lni bu halet secde etmekden kinayettir
Bu bir hamuş u sakit pir ü meczub-ı ilahiyken

²²³ Cevdet Çulpan, *Serviler I*, 1961, s.77

²²⁴ İskender Pala’nın kaleme aldığı ‘serviler ve çınarlar’ makalesi 1997 de basılmış olan ve içinde çeşitli yazarların ve şairlerin yazıları bulunan *Kendini Yazan Ağaç Türk Edebiyatından Seçme Ağaç Şiirleri*, Hikayeleri, yazıları eserinde 45-46 sayfaları arasında yer almaktadır.

²²⁵ Uğur Aktaş, *İstanbul’un Yüz Ağacı*, 2011, s. 122

²²⁶ Uğur Aktaş, *İstanbul’un Yüz Ağacı*, 2011, s. 122

²²⁷ Rivayet: söylenti, bir haberi, bir olayı ya da bir sözü aktarma, nakletme.

²²⁸ İskender Pala’nın kaleme aldığı ‘serviler ve çınarlar’ makalesi 1997 de basılmış olan ve içinde çeşitli yazarların ve şairlerin yazıları bulunan *Kendini Yazan Ağaç Türk Edebiyatından Seçme Ağaç Şiirleri*, Hikayeleri, yazıları eserinde 45-46 sayfaları arasında yer almaktadır.

²²⁹ İskender Pala’nın kaleme aldığı ‘serviler ve çınarlar’ makalesi 1997 de basılmış olan ve içinde çeşitli yazarların ve şairlerin yazıları bulunan *Kendini Yazan Ağaç Türk Edebiyatından Seçme Ağaç Şiirleri*, Hikayeleri, yazıları eserinde 45-46 sayfaları arasında yer almaktadır.

Kemal-i vecd ile zinciri kırmak cay-ı ibrettir
 Bu servin sayesi nice azize cilve-gah oldu
 Hıram eyler heva-yı Sünbül ile özge halettir

...

Bu bağın sünbülünden buy alan pür-feyz olur böyle
 Ki bunda defn olanalr cümlesi sahib-keramettir

...

Bu servin zilli sünbülzar-ı cennetten ibarettir
 Bu servin saye-endaz olduğu yer bağ-ı cennettir
 Göründü bunda rubaniyett-i Fahr-i Cihan derler
 Ziyaret eylemek bu cayı ehl-i aşka sünnettir

Manzume aşağı yukarı şunları anlatıyor: Bu asırlık servi çile çekmiş bir pir-i fanidir ki doğrulmuş da vecd içinde Allah'ı zikretmeyi kendisine adet edinmiştir. Kaza ile bir yanı kırılıp eğilmiştir. Ancak bu da onun secde ettiğine bir delilidir. Bu servi, sessiz ve kendi halinde, yaşlı ve zayıf (buna rağmen zincire vurulmuş) bir Allah meczubu iken bir gün vecde gelip zincirini kırması ibrete şayandır. Bu servinin gölgesi nice aziz kullarına yurt olmuştu, şimdi sünbül Sinan hevasıyla özge bir hal yaşamakta. (...) Bu bahçenin sünbülünden koku alanlar, işte böyle feyizli olurlar. Nitekim burada gömülü olanların hepsi de keramet ehlidir. (...) bu servinin gölgesi, cennetin sünbül bahçelerinden ibarettir ve bu gölge sonunda cennet bahçelerine uzanır. Derler ki Cihanın övüncü Hz Peygamber'in ruhaniyeti burada görüldü. Onun için burayı ziyaret eylemek aşk ehline sünnet olmuştur.

Zincirli servinin yakın tarihte ve günümüzdeki hallerini aşağıdaki fotoğraflarda görebiliriz.

Şekil 6.6. Sümbül Efendi Camii avlusunda servi, Zincirli Servi. Kaynak: *İstanbul'un Anıtsal Ağaçları*, Çelik Gülersoy.

6.2.3. Gövdesinde Ağaç Konuk Eden Anıt Serviler

Yaşlarının yanı sıra anıtsal kimliklerine bir başka boyut kazandıran ikinci bir ağaç gövdesini kendi gövdesinde taşıyan anıt ağaçlar tespit edilmiştir İstanbul'da. Bunların kaynaklarda en çok telaffuz edilenleri Topkapı Sarayına ve Fenerbahçe parkında yer alanları iken, Karacaahmet mezarlığında Üsküdar'da bir parkta yaşayanları da olduğu bilinmektedir.

Topkapı Sarayı'nda olanlar bir başka ağacı konuk etmelerinin yanı sıra buldukları mekanın önemi dolayısıyla daha d kıymetli görülebilir. Uğur Aktaş '*İstanbul'un Yüz Ağacı*' adlı eserinde bu servileri şu şekilde anlatmaktadır:²³⁰

Topkapı Sarayı ikinci avlusu da serviler açısından büyük önem taşır. Tüm gravür ve minyatürlerde servili olarak betimlenen bu avlu, günümüzde de aynı özelliğini sürdürür. Bu servili yolda, üçüncü avluya doğru ilerlerken sol kolda özellikle iki servi dikkat çeker. Yıllar içinde kavuklaşan bu ağaçların birinin gövdesi içinde incir, ikincisinden çitlembik ağacı

²³⁰ Uğur Aktaş, *İstanbul'un Yüz Ağacı*, 2011, s. 122

filizlenmiştir. Bu iki servinin haricinde Arz odası yakınlarında asmalı bir servi vardır. Asmanın bir serviye tutunup dalları arasında büyümesi bolluk ve bereket sembolü sayılır. Servi dalları arasındaki salkımlar, çitlembikler, incirler oldukça hoş bir görüntü oluşturur.

Topkapı Sarayı'ndan Fenerbahçe Parkı'ndan ve Üsküdar'dan bazı örnekler aşağıdaki fotoğraflardaki gibidir.

Şekil 6.7. ve **Şekil 6.8.** Topkapı Sarayı Sakızlı Servi. Kaynak: *İstanbul'un Anıt Ağaçları*.

Şekil 6.9. ve **Şekil 6.10.** Soldaki görsel Üsküdar'da gövdesinde sakız ağasıyla yaşayan servi sağdaki görsel Fenerbahçe Parkında gövdesinde incir ağacıyla yaşayan serviye aittir. Kaynak: *Yüzyılların Görkemli Tanıkları Mısralardan Gönüllere Üsküdar'ın Anıt Ağaçları* ve Kasım 2018 de yazar tarafından çekilmiştir.

6.3. Servilerin İstanbul'da Kullanım Alanları

Yüzyıllar içerisinde şehrin önemli bir parçası ve sembollerinden biri haline gelmiş olan servi ağacı İstanbul'da farklı çeşitli yerlerde, farklı anlamlar ve farklı kullanım amaçları taşıyarak var olmuşlardır. Mezarlıklar, Saray bahçeleri, İstanbul Bahçeleri, korular mesireler servilikler başlıkları altında ele alacağımız bu kullanımların yanı sıra serviler mekanlara isimlerini vererek de mevcudiyetlerini sürdürmüşlerdir.

6.3.1. Mezarlıklar

İslam coğrafyası söz konusu olduğunda ölümler diyarı mezarlıklar aynı zamanda birer bahçedir. Bu bahçenin en baskın özelliği ise servi ağaçlarıdır. Serviler aynı zamanda Hristiyan mezarlıklarına da dikilir (İstanbul'da yahudi mezarlıkları söz konusu olduğunda aynı durum geçerli değildir, ağaçlardan yoksun ve tabut şeklinde yerleştirilmiş mezar taşlarıyla Boğazın servilerle kaplı mezarlıklarından daha ciddi bir intibaları olduğu

söylenir.²³¹), ancak Osmanlı şairleri bu ağaçları karanlık ve kederli olarak görmediklerini net bir şekilde ifade ederler, zira sıklıkla onları neşeyle koşturan ve hopleyan bir halde betimlerler ve birbirlerine seslendiklerine işaret ederler ki hakikaten de bir esintide servilerin tepeleri bu betimlemenin hakkını verirler.²³²

İslam inancından ölüm sonu değil yeni bir başlangıcı temsil ettiğinden mezarlıklar yalnızca ölüm kokan kasvetli mekanlar olmamışlardır. Pek tabii geride kalanlarının hüznünü taşıyabilecek kadar ağırbaşlılıklarını korumaya devam etmişlerdir ama hayatın içinde kimi zamanda bir yaşam alanı olarak da mevcudiyetlerini sürdürmüşlerdir. Şehrin yeşil alan spektrumunda yer alan mezarlıkların en belirgin ve göz alıcı olan ögesi servilerin kabristanlar için en uygun ağaç olmasını Cevdet Çulpan *Serviler I* eserinde şu şekilde tasdiklemektedir:²³³

Servinin özellikleri onun aynı zamanda bir kabristan ağacı olarak da kullanılması için en uygun şartları ihtiva etmektedir. Bilhassa daimi yeşilliği ‘kabrin başında dikili ağacın yeşilliği devam ettiği müddetçe onların azabının hafiflemesi memuldür’ hadisindeki ruh ve manayı gözlerimizde canlandırmaktadır. Servinin dal ve yaprakları rüzgar karşısında diğer ağaçlar gibi kolay kolay hareket göstermezler; kesif dalları, ağır başlılığını hemen daima muhafaza eder. Bu; onda sabırlı bir mevcut manzarası meydana getirir. Sabır ise; İslam dininin en makbul vasıflarındandır (Bakara Suresi 155, 156 – Ali İmran 146 – Maariç 5)

Yeşil rengi ile gözlere sükûnet, ağır başlı manzarası ile gönüllere sabır ilham eden bu ağaç; bu suretle kabristanlarımızı servistan haline getirmiş bulunmaktadır. Diğer taraftan bazı mezar taşları üzerine çeşitli yazı ve motiflerden başka servi şekilleri işlenmek suretiyle kabristanlardaki tabii serviler yanında taş üzerine kabartma servilerin üremesine yol açmıştır.

İskender Pala ise servilerin mezarlıklardaki mevcudiyetine daha uhrevi ve mistik bir zaviyeden yaklaşıp servilerin mevcudiyetleri ile yaratıcıyı zikrettiğini dahi iddia etmiştir:²³⁴

Mezarlıkları mezarlık yapan, biraz da uhrevi servilerdir. Onların, ölümü incelten ve yumuşatan o kayıtsız duruşları, dünyanın faniliğini haykırıp duran ve Vahdet hissini iliklerimize sindiren endamları belki de ölümle aramızdaki akdi hatırlatıyor. Mezarlıklardaki servilerden ibret

²³¹ Brain Johnson, İstanbul’un Hristiyan ve Yahudi Mezarlıkları, *Antik Çağdan XXI.Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Cilt 5, s.426.

²³² Godfrey Goodwin, *Gardens of the dead in Ottoman times; Royal Asiatic Society*, 1988, s.s.61-69

²³³ Cevdet Çulpan, *Serviler II*, 1961,s.73.

²³⁴ İskender Pala, *Serviler ve Çınarlar*, 1997, s.s.43-44.

almadıkça, bir gün mutlaka gelecek olan ölümü kovduğumuzu vehmediyor ve biraz daha üşüyoruz.

Servi ağacı, anatomik olarak ölüm kokusunu alıp mezarlıkları tabiri caizse dezenfekte edermiş. Eskiler bunu bildiklerinden olsa gerek mezarlıklarını servi ile donatır ve nerede bir servi görseler altında bir ölü bulunma ihtimalinin ürpertisini duyarlarmış. Bu açıdan bakıldığında serviler, belki de ölümün şahideleridir. Eski mezarların baş uçlarına birer servi dikilmesi, bir yandan ölüye “Vahdet” felsefesiyle bakmak ise de diğer yandan mezarın edebi şahidesini inşa etmek gibi düşünülebilir. Zira onlar inanırlar ki servi, orada yatan kişi için bir şefaet vesilesidir. Çünkü serviler hafif rüzgarda iki yana sallanırken “Huuu... Huuu...” diye ses çıkarırlar (Hatta servilerde yuva yapan kumrular da aynı şekilde seslenirler). Hu, bilindiği gibi “Allah” demektir ve servi her Hu çekişte, orada yatan kişinin bir günahı dökülür. Şair Nedim’in şu beytinde bu inanın mazmunlaştırıldığını görüyoruz.

Servilerin taşıdıkları mistik anlamlar ve göze hitab eden güzellikleriyle dolayısıyla seçilmelerinin ötesinde pek çok yerde zikredildiği ve yukarıdaki metinde de bahsi geçtiği gibi anatomik olarak ölüm kokusunu alıp dezenfektan²³⁵ vasfı taşımaları kabristanları süslemelerinin en önemli sebeplerindendir. “Mezarlık toprağında gözle göremediğimiz bazı biyolojik faaliyetler cereyan etmektedir. Topraktaki mikroorganizmalar çürümekte olan cesetleri en küçük birimlerine kadar ayırıştırırlar. Ceset yapısındaki proteinler nihai olarak amonyağa kadar parçalanır. Amonyak ise gaz halinde buharlaşır ve havaya geçer.”²³⁶ Mezarlıklara servi gibi ibrelî ağaçlar dikmek bu olumsuzluğu bertaraf edebilir zira servi topraktaki amonyağı temizleyerek havaya amonyak geçişini büyük oranda önlerler. Yanı sıra ihtiva ettiği reçine sebebiyle havaya yaydığı güzel kokusu ölüm kokusu²³⁷ diye tanımlanan amonyağın kokusunu absorbe²³⁸ eder.

Oxford üniversitesinde ilk karşılaştırmalı dinler tarihi profesörü olan ve 1893’te İstanbul’da bulunan Mrs. Max Müller de servilerin güzel kokusunun mezarlık ziyaretlerinde bütün kötü tesirleri izale ettiğine dair söylentilerin varlığına dikkat çeker.²³⁹ İstanbul şehrinin her tarafına serpiştirilmiş bu mezarlıklar karşısında şaşkınlığını gizleyemeyen ve bunun hijyen kurallarına aykırı olduğunu söyleyen bir yabancıya ise Yahya Kemal “biz ölülerimizle

²³⁵ Ertuğrul Acun, *Ormanın Kara Kitabı*, 1998, s.16.

²³⁶ İsmail Kocaçalışkan, *Hüvelbaki, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Çevre Koruma Ve Kontrol Daire Başkanlığı Mezarlıklar Müdürlüğü*, 2008, s.s.23-25.

²³⁷ Recep Kankal, *Türk Kültüründe Servi Ağacı*, Türkiye’nin Kültür Dergisi sayı 11, s.56.

²³⁸ Absorbe etmek: soğurmak, içine çekmek, emmek

²³⁹ Recep Kankal, *Türk Kültüründe Servi Ağacı*, Türkiye’nin Kültür Dergisi sayı 11, s.56.

birlikte yaşarız.”²⁴⁰ diyerek Müslümanların ölüme, ölüye ve mezarlıklara karşı olan tutumunu gösterirken serviyile dezenfekte olan mezarlıkların herhangi bir hastalığa yol açmaması da hijyene aykırı olduğu iddiasını çürütmektedir.

Bütün diğer koniferler²⁴¹ gibi yeşilliklerini daima muhafaza eden servilerin kabristanlar için seçilmesinin bir diğer mühim sebebi ise pul şeklinde olan yaprakları dökülmeye başlayınca kuruyup toz halinde dağılırlar ve diğer çam türleri gibi altlarında kuru ibre öbekleri oluşturmazlar.²⁴² Koniferler genelde dökülen ibrelerinin zara vermesi dolayısıyla altlarında başka bitkilerin yaşamasına olanak sağlamazlar, servilerin bu özellikten münezzehe olmaları onları zaman zaman çiçeklerle süslenmek istenen kabirlerin başları için vazgeçilmez hale getirir.

Osmanlılar fetihten sonra Boğaziçi'nin her iki yakasında kısa sayılabilecek bir zaman dilimi içerisinde, yerleşim birimleri, köy ve kasabalar kurmuşlar, bu kuruluş yerlerinin yakınlarında çoğunlukla boğaziçi gören sırt ve yamaçlarda mezarlıklar oluşmuşlardır. Mezarlıklara Erhami servi dikme geleneği taşıyan Osmanlılar Boğaziçi'ne bir servi ormanı görüntüsü kazandırmışlardır.²⁴³ 'Kaybolan şehrin bekçileri' İskender Pala serviler için zira şehir ne kadar başkalaşım geçirirse geçirsün mezarlıklar taşıdıkları kutsiyet sebebiyle çoğu zaman mevcudiyetlerini muhafaza etmektedir. İstanbul söz konusu olduğunda mezarlıkların vazgeçilmez süsü servilerde şehir süsü olmaya devam etmektedir. Bugün özellikle Karacaahmet ile Eyüb Sultan ve onlarca Müslüman, gayrimüslim mezarlığıyla Yedikule'den Ayvansaray'a doğru bir mezarlık bölgesi olan alan servili bir hat halindedir.²⁴⁴ Adeta yaşlı bir servi ormanındaki Karacaahmet ile Eyüpsultan bunların en ünlüleridir.²⁴⁵ Karacaahmet bir kısmı yok olmuş bir mezarlık olmasına rağmen bugün dahi 750.000 m² kadar bir alanı kaplaması²⁴⁶ bu servi ormanı intibasının gerekçesidir. Serviler sık ve kesif dallarıyla mukavemetli olsalar da kabristanlarda dikili olmaları definler sırasında toprağın gevşemesi dolayısıyla şiddetli rüzgarlara karşı hassasiyet geliştirmelerine sebep olabilir. Nitekim 1928

²⁴⁰ Sadi s. Kucur, Müslüman Mezarlıkları, *Antik Çağdan XXI.Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Cilt 5, s.428.

²⁴¹ Konifer; kozalaklı, ibreli ağaçlara verilen genel isim.

²⁴² Cevdet Çulpan, *Serviler I*, 1961,s.14.

²⁴³ Hans Sarkowiz'in derlediği *Bahçelerin ve Parkların Tarihi* kitabında, Rainer W. Kuhnke tarafından yazılmış olan *Bizans ve İslam Bahçeleri* adlı yazısından alıntılanmıştır, 2003,s.s. 88-100.

²⁴⁴ Uğur Aktaş, *İstanbul'un Yüz Bahçesi*, 2011, s.122.

²⁴⁵ Hans Sarkowiz'in derlediği *Bahçelerin ve Parkların Tarihi* kitabında, Rainer W. Kuhnke tarafından yazılmış olan *Bizans ve İslam Bahçeleri* adlı yazısından alıntılanmıştır, 2003,s.s. 88-100.

²⁴⁶ Sadi s. Kucur, Müslüman Mezarlıkları, *Antik Çağdan XXI.Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Cilt 5, s.429.

yılında İstanbul'daki fırtınada Karacaahemet kabristanında pek çok servi ağacı devrilmiştir.²⁴⁷

Her ne kadar kutsiyetleri dolayısıyla mezarlıkların mevcudiyetlerini sürdürdüğünü söylemiş olsak da büyüklü küçüklü pek çok mezarlıkta İstanbul topraklarında tarihe karışmıştır. Günümüz TRT binasının yer aldığı alan daha önce Tepebaşı bahçesi iken, “Tepebaşı bahçesi olmadan öncede Fransızların “*Petit-Champ des Morts*” (Küçük Ölüler Alanı) dediği Müslüman mezarlığının çayırılığıydı.”²⁴⁸. Hatta mezarlıkların ölülerin defin yerleri ötesinde insanların yaşam alanı olmalarına da örnek teşkil etmekteydi. “Pera halkı oldukça bakımsız olan, mezarlıktan çok servili bir kırlığı andıran bu geniş alanda, mezar taşları arasında gezintiye çıkar, buradaki açık hava kahvelerinde oturup servi ağaçlarının arasında Haliç ve Fatih manzarasını seyrederdi.”²⁴⁹ Yine bugün Abbasağa parkı olarak bildiğimiz alan da eski bir mezarlıktır. Bu durumun izahını Uğur Aktaş şu şekilde yapmaktadır; “Abbas Ağa'nın yaptırdığı caminin çevresinde, bugünkü parkın bulunduğu alanda bir mezarlık gelişir ve oldukça geniş bir sahaya yayılır. Servi ağaçlarıyla kaplı bu mezarlıktaki ağaçların çoğu 1939 yılında kesilir, mezar taşları sökülür. Abbasağa Mezarlığı'nın arsası da park olarak düzenlenir.”²⁵⁰

6.3.2. Saray Bahçeleri

Mesireler halka açık yerlerdir oysa bahçeler saraya aittir.²⁵¹ Halka açık olmamakla birlikte çok çaba sarf edilmiş duran ve müdebbet yerler değildi bu bahçeler Nurhan Atasoy'un ifadesiyle “saray bahçeleri odalar gibi süslü değildir. Çiçek tarhları yoktur ve orada daha çok sebze cinsinden nebat yetiştirilir. Süs ağaçları yok gibidir. Yalnız servi ve çam ağaçları göze çarpar ki, bu cins ağaçlara şehrin her tarafında tesadüf edilir.”²⁵² Sanat eserlerinden ve seyahatnamelerden de tespit edebileceğimiz gibi bu tabii bahçelerin en tabii unsurlarından biri tıpkı şehrin geri kalanında olduğu gibi servilerdir.

²⁴⁷ Cevdet Çulpan, *Serviler I*, 1961, s.15.

²⁴⁸ Uğur Aktaş, *İstanbul'un Yüz Bahçesi*, 2011, s.24.

²⁴⁹ Uğur Aktaş, *İstanbul'un Yüz Bahçesi*, 2011, s.24.

²⁵⁰ Uğur Aktaş, *İstanbul'un Yüz Bahçesi*, 2011, s.24.

²⁵¹ Turgut Cansever, *İstanbul'u Anlamak*, 1998, s.23.

²⁵² Emma Clark, *İslam Medeniyetinde Bahçe Sanatı*, 2017, s.136.

Saraya ait olan bahçeler padişaha aitti, daha küçük çaplı örneklerini İstanbul'un bahçeleri bahsinde inceleyeceğimiz bu bahçelerin en başında Topkapı, Dolmabahçe ve Beylerbeyi saraylarının bahçeleri yer almaktadır. Turgut Cansever'in İstanbul'u anlamak eserinde:²⁵³

Boğaziçi'nin harikulade bahçe örneklerinden birisi, III.Murad'ın Anadoluhisarı'nda meydana getirdiği yalnızca mavi servilerden oluşan bahçesiydi. Bir tek bitki türünden bir saray bahçesi meydana getirmenin ne kadar yüce, azın hikmetlerine erişmiş bir kültürün ürünü olabileceğini gösteren çarpıcı bir örnektir bu bahçe.

söz ettiği bahçe padişaha aidiyeti dolayısıyla kıymetli sayabileceğimizdir.

Topkapı Sarayı

Topkapı Sarayı'nın bahçesi Osmanlı Bahçe kültüründe ziyadesiyle önemli bir yere sahiptir. İdil Sürer *XIX.yüzyıl İstanbul'da Bahçe köşkleri* başlığında yazdığı tezinde Nurhan Atasoy'dan yaptığı alıntıyla Topkapı saray bahçesinin doğayla uyumunun yanı sıra zevk odaklı yapısına da değinmiştir:²⁵⁴

Bizans döneminde ağaçlık ve zeytinlik olduğu söylenen bu alan, Osmanlı devrinde egzotik ağaçlarla bezenmiş, köşk ve pavyonları ile bir zevk bahçesine dönüşmüştür. Roma ve Bizans bahçelerinin keyif, yarar ve kâr birleşimi Topkapı Sarayı'nda da etkili olmuş, doğanın üç krallığı olarak nadir bitkiler, hayvanlar ve minerallerden oluşan minyatür bir doğa tasviri yaratılmıştır. Ağaç türleri içinde en çok servilere yer verilen bu bahçede XIX. yüzyıl ortalarına dek birçok bahçe köşkü inşa edilmiştir ve köşkler çiçek tarhları, havuzlar, çeşmeler ile tamamlanmıştır.

Sedad Hakkı Eldem ana kaynak niteliğindeki Türk Bahçeleri eserinde Topkapı Sarayı'nın iç bahçelerinden söz etmiş bugün yerinde olmayan servi ağaçlarını da anlatmıştır. İstanbul sarayları hakkında 1847'de makale serisi yazan A. De Beaumont'un Hasbahçe ile Gülhane meydanı arasındaki saha için olan sözlerini alıntılıyor; “ Yanda, iki sıraya dizilmiş ve son derece pitoresk²⁵⁵ bir şekilde birbirinin içine dolanmış, kırk fıstık çamı bulunmaktadır. Daha ileride birer minare gibi çınar ve sakız ağaçlarının yeşil kubbeleri üzerinde yükselen koyu serviler görülmektedir.”²⁵⁶ Yine aynı eserde Eldem; iç avludaki bahçenin biraz yükseltilmiş bir teras tarafından ikiye bölündüğünü ve bu bahçenin alt bölümünde yer alan her yanı harem

²⁵³ Turgut Cansever, *İstanbul'u Anlamak*, 1998, s.23.

²⁵⁴ İdil Sürer, *XIX.Yüzyıl İstanbul'unda Bahçe Köşkleri*, 2012, s.8.

²⁵⁵ Pitoresk: Durumu, görünüşü bir tablo konusu olmaya değerlikte olan görünüm.

²⁵⁶ Sedad Hakkı Eldem, *Türk Bahçeleri*, 1976, s.103.

ve hareme ait dairelerle çevrilmiş bu dörtken bahçenin bazen lale, bazen, mermer yahut da servi bahçesi isimleriyle anıldığını aktarmıştır.²⁵⁷

Beşiktaş Sarayları

Yine seyahatnameler vasıtasıyla bilgi sahibi olabildiğimiz İstanbul betimlemelerinde Beşiktaş Saraylarını Miss Pardoe:²⁵⁸

Beşiktaş Sarayı'nın bahçeleri pek geniştir, fakat tarif ve tasvire şayan olmaları için daha çok zaman lazımdır. Binanın arkasındaki sath-ı mailin büyük bir kısmı hal-i aslisi ile bırakılmıştır. Buranın bütün tezyinatı serviler, şurada burada tek tük bademler, akasyalar, muazzam çınarlar ve Bulgar amelenin yaz kamplarını andıran beyaz çadırlarıdır.

sözleriyle anlatır.

1837 yılında II.Mahmud tarafından kabul edilen Mareşal Moltke ise şu şekilde söz eder: “Yaldızlı kapıları, küçük, etrafları şimşir fidanlarıyla çevrili çiçek tarhları deniz kabukları serpiştirilmiş yollarıyla tam bir Türk bahçesine girdim. İçeride kırmızı balık yüzen fiskiyeli havuzların etrafını servilerden ve portakal ağaçlarından piramitler çevreliyordu.”²⁵⁹ İki gezgin de servilere değinmeden geçmemişlerdir. Beşiktaş saraylarından sayamayacağımız lakin bugün Beşiktaş sınırlarında yer alan Dolmabahçe Sarayı'nın da yer aldığı ferman ile doldurulmuş alanın eskiden servili küçük bir bağ olduğunu söylemiştir Evliya Çelebi.²⁶⁰

Üsküdar Sarayları

16. ve 19.yüzyıl arası Osmanlı bahçeleri anlatılırken değinilen Üsküdar Saray bahçelerini Nurhan Atasoy Piri Reis'in haritalarından, gravürlerden ve resimlerden çalışarak III.Murad döneminde bizzat kendisi tarafından yaptırılmış Edirne'deki Cihannüma Köşkü'nü andıran kulenin etrafının servi ağaçları ile çevirili olduğunu tespit ediyor.²⁶¹

Beylebeyi Sarayı

²⁵⁷ Sedad Hakkı Eldem, *Türk Bahçeleri*, 1976, s. 101.

²⁵⁸ Uğur Aktaş, *İstanbul'un Yüz Bahçesi*, 2011,s.24.

²⁵⁹ Uğur Aktaş, *İstanbul'un Yüz Bahçesi*, 2011,s.24.

²⁶⁰ Uğur Aktaş, *İstanbul'un Yüz Bahçesi*, 2011, s.65.

²⁶¹ Doaks.org.kaynak – *Üsküdar Saray Bahçeleri* ; Nurhan Atasoy, Seyit Ali Kahraman

Beylerbeyi Sarayı'nın bahçesine dair bilgiyi yine bir seyahatname olan Miss Julia Pardoe'nin Sultanlar Şehri'nden edinmekteyiz: “En tepedeki servi ve çınarlar arasında yaldızlı bir köşk parıldar. Buradan görünen güzelliği hiçbir sanatçı renk ve çizgi şeklinde saptamadan geçemez: Gür ormanlı tepelerin eteklerini çeviren ve konutlarla bezeli kıvrıntılı kıyılar.. boğazdan geçen gemilerin yelkenleri ve daha uzaklarda ... Karadenizin.. dalgaları.. bütün bunlar bir şairin dikkatini, ressamların gözlerini çekecek bir görünüm meydana getiriyor.”²⁶²

6.3.3. İstanbul Bahçeleri

Servilerin İstanbul'da kullanım alanlarından söz ettiğimiz bu bölümde şehrin yeşil barındıran neredeyse her yerinde servi de barındırdığını görmekteyiz. Ünlü Türk mimarı Sedat Hakkı Eldem'in 1976 yılında kaleme aldığı ve Türk bahçelerini anlattığı eserinde İstanbul Bahçeleri'nden de bahseder. Eldem o yıllar için İstanbul bahçelerinin çoğunda tek tük de olsa anıt servilere rastlandığından söz ederken, 1920'lerde bu servilerin sayısının çok daha fazla olduğunu Topkapı sarayının dış bahçeleri Gülhane Parkı'na dönüştürülmeden evvel binlerce asırlık servileri barındırdığını hakeza Fenerbahçe'nin de aynı durumda olduğunu söylemiştir.²⁶³ Saray bahçelerinden sonra diğer İstanbul bahçelerinde de kullanımına dair kaynaklardan edindiğimiz bilgileri başta Tersane Bahçesi, Kandilli Bahçesi ve Fener Bahçesi olmak üzere aşağıdaki gibidir.

Tersane Bahçesi

İstanbul'da Haliç'te kıyı ile Okmeydanı arasında bulunan Tersane Bahçesinin mazisi İstanbul'un fatihi II. Mehmed dönemine kadar uzanmaktadır.²⁶⁴ Fetih öncesi Bizans devrinde kraliyet bağdır. Fetihden sonra Sultan Mehmed burada çadırını kurarak ganimetleri komutanları arasında paylaşmıştır. Yeri seven Osmanlı Sultanı burada içerisinde kiokslar, havuzlar ve çeşmeler inşa edilecek bir bahçe kurulmasını emretmiştir.²⁶⁵ Bugün Fatih tepesinden bakıldığında doğal bir koruluk şeklinde gözükken alanda zamanında tersanede inşa edilecek gemilerin kereste ihtiyacını karşılamak için Sultan Mehmed'in emriyle satranç

²⁶² Gönül Evyapan, *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*, 1972, s.44.

²⁶³ Sedat Hakkı Eldem, *Eski Türk Bahçeleri*, 1976, s. 283.

²⁶⁴ Volkan Ertürk, *17. ve 18.yüzyıllarda Osmanlı Sultanlarının Bir Eğlenme ve Dinlenme Mekanı Olarak Tersane Bahçesi*, Tarih Okulu Dergisi, sayı15, 2019, s.s. 91-125.

²⁶⁵ Nurhan Atasoy, Seyit Ali Kahraman, *Osmanlı Bahçeleri, Tersane Bahçesi*, <https://www.doaks.org/resources/middle-east-garden-traditions/catalogue/C124>

nizam dikilen on iki bin servi dikilmiştir.²⁶⁶ Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde anlattığına göre; fethin ardından Fatih Sultan Mehmed'in hocası Akşemseddin'in burada erbain²⁶⁷ çıkartır ve fetihden ölenler için hayır duada bulunur.²⁶⁸ Sultan Mehmed buraya kendi elleriyle yedi servi diker, hocası Akşemseddin de yine kendi elleriyle bir servi diker. Akşemseddin'in bu serviyi şimşirlik havuzunun yanına diktiği ve bu servinin zaman sonra aklaştığı söylenmektedir.²⁶⁹

On iki bin servi ile donatılmış bu bahçeden servinin ihtiva ettiği reçine dolayısıyla etrafa yayılan kokuyla insanların dimağının²⁷⁰ büyülediği anlatılmaktadır seyahatnamelerde.²⁷¹ Fatih döneminde ve sonrasında birçok insanın buraya bu büyüleyici servi ağaçları ve haliç boyunca uzanan meyve bahçeleri arasında gezmek için geldiği bilinmektedir.²⁷² Osmanlı dönemi Türk bahçeciliğinin karakteristik özelliklerini yansıtan bahçelerden biri olan Tersane bahçesi içinde yer alan Aynalıkavak Kasrı'ndan dolayı Aynalıkavak Bahçesi olarak da anılmıştır.²⁷³ Eramya Çelebi bu bahçeyi ve meşhur servilerini şu şeklide betimlemektedir; “rengarenk çiçeklerle süslü bir bahçesi ve denizin üstünde bir köşkü vardı. Servi ağaçları bu yeşilistanın üzerinde bir kubbe teşkil eder ve buranın iklimi sonbahar ve kışın mutedil olur.”²⁷⁴

Kandilli Bahçesi

Bugün Kandilli olarak bilinen semt de adını 16.yüzyılda kandillerle donatılmış bir serviden almıştır. Zamanında bölgede Türkler, Ermeniler ve az sayıda Rumlar yaşardı. Setler üzerinde padişah köşkü ile bahçeleri yer alıyordu. Setlerin bir kısmı bugün Kandilli Kız Lisesi'nin de içinde yer aldığı büyük bahçenin içerisinde görülebilmektedir.²⁷⁵ Evliya Çelebi, bahçeyi III.Murad'ın yaptırdığını iddia etmektedir²⁷⁶ Bu hususta bir kesinlik yoktur.

²⁶⁶ Uğur Aktaş, *İstanbul'un Yüz Bahçesi*, 2011, s.58

²⁶⁷ Erbain: Sâlikin kırk gün süreyle özel bir mekânda inzivaya çekilip kendisini ibadete vermesi anlamında tasavvuf terimi. (İslam Ansiklopedisi)

²⁶⁸ Uğur Aktaş, *İstanbul'un Yüz Ağacı*, 2011, s.122

²⁶⁹ Nurhan Atasoy, Seyit Ali Kahraman, *Osmanlı Bahçeleri, Tersane Bahçesi*, <https://www.doaks.org/resources/middle-east-garden-traditions/catalogue/C124>

²⁷⁰ Dimağ: Akıl, beyin, bilinç.

²⁷¹ Uğur Aktaş, *İstanbul'un Yüz Bahçesi*, 2011, s.58

²⁷² Nurhan Atasoy, Seyit Ali Kahraman, *Osmanlı Bahçeleri, Tersane Bahçesi*, <https://www.doaks.org/resources/middle-east-garden-traditions/catalogue/C124>

²⁷³ Volkan Ertürk, *17. ve 18.yüzyıllarda Osmanlı Sultanlarının Bir Eğlenme ve Dinlenme Mekanı Olarak Tersane Bahçesi*, Tarih Okulu Dergisi, sayı15, 2019, s.s. 91-125

²⁷⁴ Uğur Aktaş, *İstanbul'un Yüz Bahçesi*, 2011, s.58.

²⁷⁵ Gönül Evyapan, *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*, 1972, s.42.

²⁷⁶ Gönül Evyapan, *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*, 1972, s.41.

Göksu Hasbahçesi olarak anılan bu geniş alan, 16.yüzyıl sonunda altmışaltı bostancı çalışacak kadar kıymetli hale gelmişti.²⁷⁷ IV.Murad, Kandilli'den Göksu'ya kadar uzanan servi ormanlarından dolayı bölgeye 'Gümüş servi' adını vermiştir.²⁷⁸ Bahçede etrafı servilerle çevrili piramidal çatı ile örtülü *Nev-a-bad* adında bir köşk vardı.²⁷⁹ IV.Murad Revan seferi dönüşünde bu köşte Şehzade Mehmed'in doğumu üzerine bahçedeki uzun bir serviyi yedi gece kandillerle donatmıştır. Bu kandillerle donatılmış servi sebebiyle o günden sonra bahçe bugün de semt Kandilli adıyla anılmıştır.²⁸⁰

Fener Bahçesi

21 Mart 1562 tarihinde Kanuni Sultan Süleyman Kapı Ağası Yakup Ağa'ya Fenerbahçe'deki Fener Kulesi inşaatı için ferman vermiştir. Bundan böyle yarımada 16.yüzyıldan itibaren "Fenerbahçe" denilmeye başlanmıştır. Yarımada'nın bütün Topkapı Sarayı, Kadıköy, Adalar ve Marmara denizi manzarasına hakim oluşu, güzelliğinden etkilenen Kanuni Sultan Süleyman'a burada kendisi için bir eğlence köşkü yaptırmasına neden olmuştur. Köşkün iki yanına iki sıra halinde erhami serviler eşit aralıklarla dikilmiştir.²⁸¹ Eremya Çelebi, 17. Yüzyılda bağlarla çevrili Fener Bahçesi'nde çok sayıda çınar ve servi bahsederken, İnciyan, " Kalamış'tan sonra Fener Bahçesi gelir ki, önünde, büyük taşlar üzerine yapılmış, geceleri yakılan bir kule yükselir. Dil şeklinde denize uzanmış, çınar ve servi ağaçlarıyla süslü Fener Bahçesinin içinde bir padişah köşkü vardır. ... " diye anlatır. 1909 yılında hazineye geçmiş olan Fener Bahçesi uzun yıllar bakımsız kalmış ardından Turing işletmeleri tarafından düzenlenerek parka dönüştürülmüştür. Daha önce de belirtildiği gibi hala içerisinde Kanuni döneminden kalma anıt niteliğinde serviler barındırmaktadır.²⁸²

Karabali Bahçesi

Kabataş'ın en önemli bahçesi olan Karabali diğer Hasbahçeler'den farklı bir özellik taşımaktadır. Arşiv kayıtlarında *Bağçe-i Siyah*, *Bağçe-i Karabali* isimleriyle anılan alanı²⁸³ Bostancılara rüşvet vererek bahçeyi gezen Avusturya Elçiliği Papazı Salomon Schweigger

²⁷⁷Gönül Evyapan, *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*, 1972, s.41.

²⁷⁸ Uğur Aktaş, *İstanbul'un Yüz Bahçesi*, 2011, s.122.

²⁷⁹ İdil Sürer, *XIX.yüzyıl İstanbul'unda Bahçe Köşkleri*, 2012, s.14.

²⁸⁰ Adnan Uzun, Asuman Efe, Fail Yalıtırak, *Tarih Boyunca İstanbul'un Park Bahçe ve Koruları Egzotik Ağaç ve Çalıları*, 1997,s. 16.

²⁸¹ Rainer W. Kuhnke, *Bahçelerin ve Parkların Tarihi*, 2003, s.s. 88-100.

²⁸² Uğur Aktaş, *İstanbul'un Yüz Bahçesi*, 2011, s.118.

²⁸³ Uğur Aktaş, *İstanbul'un Yüz Bahçesi*, 2011, s.24.

bahçenin hem planını çizmiş, hem de uzun uzun anlatılmıştır. Plan ve verdiği bilgiler, bahçe alanının, birbirini çeviren iki diyagonalden dörde bölünmüş şekilde olduğunu göstermektedir²⁸⁴. Bahçenin çevresine de serviler dikilmiştir.²⁸⁵

Bahçe duvarlarının dibine iki sıra halinde muntazam dizilmiş servilerin bulunur, birbirini kesen yolların iki yanında uzun servi ve kısa biberiye ağalarının sıralanır, ayrıca üç atlının yan yana geçebileceği geniş yolların oluşturduğu dört bölümdeki kare tarhlara çiçeklerin ve yemeklerde kullanılan otlarla yemiş ağaçlarının dikilidir.²⁸⁶

Sultaniye Bahçesi

Bu Hasbahçe Paşabahçe'nin kuzeyinde, Hançerli Sultan diye anılan yerde bulunur.²⁸⁷ Evliya Çelebi'nin II. Beyazid tarafından yaptırıldığını söyler ve ayrıca sekiz yüz aile, cami ve hamamın bulunduğu bir köyün yanı sıra Beykoz'dan deniz kıyısına kısa bir mesafede bir köy inşa ettiğini aktarır.²⁸⁸ Sultaniye bahçesi için, “bir cennet bağı misali gülistan”dır. Burada öyle serviler vardır ki Samanyolu gibi göklere uzanır.²⁸⁹ Bahçeyi gören gezginlere göre Sultaniye Bahçesi, zirveleri semalara yükselen serviler ve mis kokulu nadir ağaçlarla süslü bir bahçedir²⁹⁰

Kuleli Bahçesi

İki yıl öncesine kadar askeri lise olarak faaliyet gösteren kuleli yapısının bulunduğu yerde Kanuni Sultan Süleyman'ın bir sarayı ve bahçesi vardı, Saray bahçesine Narlı bahçe veya Kale Bahçesi denilirdi.²⁹¹ Kanuni gençliğinde bu bahçeyle özel olarak ilgilenip kendi elleriyle bir servi ağacı diktiği rivayet edilir. Arkasındaki tepeler ve ormanlarda yabandomuzu dahil bir çok hayvanın vardı, II. Mahmud dönemine (1808-1839) kadar bağlık bostanlık bir yer olma özelliğini sürdürmüştür.²⁹²

²⁸⁴ Nurhan Atasoy, Seyit Ali Kahraman, *Karabali Garden*, <https://www.doaks.org/resources/middle-east-garden-traditions/catalogue/C118>

²⁸⁵ Uğur Aktaş, *İstanbul'un Yüz Bahçesi*, 2011, s.24

²⁸⁶ Nurhan Atasoy, Seyit Ali Kahraman, *Karabali Garden*, <https://www.doaks.org/resources/middle-east-garden-traditions/catalogue/C118>

²⁸⁷ Uğur Aktaş, *İstanbul'un Yüz Bahçesi*, 2011, s.96

²⁸⁸ Nurhan Atasoyi Seyit Ali Kahraman, *Sultaniye Garden*, <https://www.doaks.org/resources/middle-east-garden-traditions/catalogue/C134>

²⁸⁹ Murat Yıldız, *Osmanlı Bahçelerinin Sultanı; Sultaniye Hasbahçesi*, 2014, s.s. 547-595,

²⁹⁰ Uğur Aktaş, *İstanbul'un Yüz Bahçesi*, 2011, s.96.

²⁹¹ Adnan Uzun, Asuman Efe, Fail Yalıtırak, *Tarih Boyunca İstanbul'un Park Bahçe ve Koruları Egzotik Ağaç ve Çalıları*, 1997,s.15.

²⁹² Uğur Aktaş, *İstanbul'un Yüz Bahçesi*, 2011, s.107.

Emirgan Bahçesi

Fatih'in İstanbul'u fethinden bu yana hatta Bizans devrinden beri Emirgan serviler ile çevrili ve devlete aitti. On altıncı yüzyılın ortalarında Nişancı Feridun Bey'e verildi ve yaz bahçesi oldu o günden sonra Feridun Paşa Bahçesi olarak biliniyordu.²⁹³ 1635 yılında Sultan IV.Murad Revan seferinden dönerken, beraberinde kendisine yardım eden Emirgün oğlunu İstanbul'a getirmiş ve başka hediyelerle birlikte içinde zarif bir İran sarayı da bulunan bu bahçeyi hediye etmiştir. Koruları, servi ve diğer ağaçlarıyla yemyeşil olan bu bahçe bundan böyle Emirgan Bahçesi adıyla anıldı.²⁹⁴

Üsküdar Bahçesi

Salacak ile Harem arasında, içinde padişah köşklerinin ve has bahçelerin olduğu Kavak Sarayı topluluğuna "Üsküdar Hasbahçesi" denilirdi. Üsküdar bahçesi en eski ve en önemli Hasbahçelerden bir tanesiydi. Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1555 yılında Mimar Sinan'a yapımı başlatılan sarayı Murad III genişletti.²⁹⁵ Üsküdar bahçesini İstanbul'daki diğer bahçelerden ayıran en önemli özelliği süs ağaçları ve çiçek tarhlarıyla bezeli değildi, yalnızca şehrin ve diğer bahçelerin tümünde bulunan servi, çam ve saraya adını veren kavak ağaçları vardı.²⁹⁶ Üstelik bahçede sebze yetiştirmeye önem verilmesi ona fonksiyonel bir yön kazandırırken, sarayın ihtiyaçlarını karşılıyordu.²⁹⁷

Tarabya Bahçeleri

Tarabya bahçesi de tıpkı diğer İstanbul bahçeleri gibi servilikler içinde yer aldığını bildiğimiz bir bahçedir. Tarabya'nın adı 5.yüzyıldan sonra havasının hastalara iyi gelmesi nedeniyle şifa anlamına gelen Therapia'dan gelmektedir ve bir şifa kaynağı olarak boğazın en kıymetli yeşil alanlarından biridir. II.Selim bu alandan çok hoşlanır ve serviliklerin içine bir köşk yaptırır. Bu tarihten sonra burası bir yerleşim alanına dönüşür ve mesire olarak

²⁹³ Nurhan Atasoy, Seyit Ali Kahraman, *Emirgan Garden*, <https://www.doaks.org/resources/middle-east-garden-traditions/catalogue/C117>

²⁹⁴ Adnan Uzun, Asuman Efe, Fail Yaltırak, *Tarih Boyunca İstanbul'un Park Bahçe ve Koruları Egzotik Ağaç ve Çalıları*, 1997,s.15.

²⁹⁵ Gönül Evyapan, *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*, 1972, s.46.

²⁹⁶ Uğur Aktaş, *İstanbul'un Yüz Bahçesi*, 2011, s.111.

²⁹⁷ Adnan Uzun, Asuman Efe, Fail Yaltırak, *Tarih Boyunca İstanbul'un Park Bahçe ve Koruları Egzotik Ağaç ve Çalıları*, 1997,s.15.

kullanılmaya başlanır, bazı yabancı elçilikler özel izinlerle Tarabya’da yazlık saraylar ve bahçeler yaptırır.²⁹⁸

Bebek Bahçesi

Bebek bahçesi günümüz Bebek parkından başlayıp sırtlara kadar devam eden alanda yer almaktaydı. 17. ve 19.yüzyıllar arasında boğaz hattı boyunca en önemli ve en güzel bahçelerden biriydi.²⁹⁹ Hatta Bizans döneminde de önemli yeşil alanlardan biri olan bölge o zamanda serviliklerle kaplıydı.³⁰⁰ Evliya Çelebi bu özel bahçeyi şu şekilde anlatıyor:³⁰¹

IV. Murad'ın 1631'de görevden alınmasıyla birlikte, Yeniçeriler komutanı Hasan Halife, parçalanmış ve Bebek'teki bahçesi devlet tarafından tahsis edilmiştir. Bunun ötesinde padişahın uğrak yeri olan Bebek Bahçesi idi. Selim'in burada bir evi vardı ama daha çok bir köşkü gibiydi. Ancak, burada büyük servi ağaçları vardı.

İstanbul sınırları içerisinde yer alan Saray Bahçeleri ve Hasbahçe’lerden söz etmiş olsak da İstanbul Bahçeleri bunlardan ibaret değildir. Büyüklüğü ne olursa olsun her ev için bahçe ve bostanlar yapılmıştır. Fresne-Canaye, Eremya Çelebi, Grelot gibi kişiler anılarında, seyahatnamelerinde halka ait bu bahçelerin ortasında yer alan köşkler ile içerisindeki serviler ile çiçekleri övmüşlerdir. 1614 yılında İstanbul’a gelen gezgin Pietro Della Valle de Boğaziçi’nin servilerinden söz etmiştir.³⁰²

6.3.4. Mesireler, Korular ve Servilikler

En küçük bahçeden ormanlara kadar İstanbul’un her yerinde boy göstermiş olan servilerin şehrin tarihi boyunca mesirelerde de olduğu kaynaklarda belirtilmiştir. Bilhassa daha önce seyahatnameler başlığında da değindiğimiz gibi seyyahlar yeşil ile ilgili bütün anlatım ve betimlemelerinde servilere yer vermişlerdir.

²⁹⁸ Uğur Aktaş, *İstanbul’un Yüz Bahçesi*, 2011, s.88.

²⁹⁹ Uğur Aktaş, *İstanbul’un Yüz Bahçesi*, 2011, s.82.

³⁰⁰ Yücel Dağlı, Nurhan Atasoy, *Bebek Garden*, <https://www.doaks.org/resources/middle-east-garden-traditions/catalogue/C115>

³⁰¹ Yücel Dağlı, Nurhan Atasoy, *Bebek Garden*, <https://www.doaks.org/resources/middle-east-garden-traditions/catalogue/C115>

³⁰² Volkan Ertürk, *17. ve 18.yüzyıllarda Osmanlı Sultanlarının Bir Eğlenme ve Dinlenme Mekanı Olarak Tersane Bahçesi*, Tarih Okulu Dergisi, sayı15, 2019, s.s. 91-125.

Evlia çelebi anlatımıyla 17.yüzyıl Büyükdere semti şu şekildedir:³⁰³

Büyük kasaba dahi Sultan Selim II'nin teferrüçgahı idi. Bir dağlık dere içinde bina olunmuştur. Burada çınar, kavak, servi, salkım ve söğüt ağaçları vardır ki her biri gökyüzüne ulaşmış ulu ağaçlardır. Zemine güneş tesir etmez bir cilvegahtır ve nice akarsularla müzeyyen bir mesire-i dileradır. İşte böyle emsali bulunmaz mesire olduğu cihetle yanında Büyükdere kasabası kurulub, mamur olunmuştur.

Yanı sıra Osmanlı Sultanlarının avlanmak için gözde mekanlarından olduğu da söylenmektedir.³⁰⁴

Uğur Aktaş, Kanlıca bahçelerine değindiği eserinde aynı zamanda eski Bizans sayfiye yerlerinden olan Kanlıcadaki Mesire yerlerinden birisinin Kanlıca Tekkesi'nden Çay Körfez'ine Mihrabad Mesiresi olduğundan ve bu mesirenin üç yüz yıllık uzun serviler, fıstık çamları ve çınarlarla dolu olduğundan bahseder.³⁰⁵

Beşiktaş'ta Yahya Efendi Bahçesi olarak anılan bir başka mesire vardır. Adını taşıdığı Yahya Efendi Trabzon'dan geldiği İstanbul'da aldığı bahçeye konut ve mescit yaptırmıştır. Bir müddet sonra dünyevi hayattan elini eteğini çeken Yahya Efendi mescidi bir dergaha çevirmiştir. Dergahın Bahçesi, halkın her zaman gezip dolaşımına açık olmuş içini de çınar, söğüt, sakız, servi, ceviz, çitlembik ağaçlarının gölgelendirmiştir. Boğazı geniş bir açıdan gören güzel bir mesire yeri olarak sayılmıştır.³⁰⁶

Alemdağ'dan doğup Anadoluhisarı'na dökülen Göksu ve Küçüksu derelerinin iki yanında boylu dişbudak, kavak, söğüt ve pek tabii servi ağaçlarının gölgelendirdiği çayırıklar zamanında mesire alanı olarak ünlenmişti bilhassa Göksu mesiresi devrinin ünlü bir eğlence yeri idi. 16.yüzyılın sonunda bu çayırık bir hasbahçe idi ve altmış bostancı çalışıyordu. Sık

³⁰³ Gönül Evyapan, *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*, 1972, s.34.

³⁰⁴ Emma Clark, *İslam Medeniyetinde Bahçe Sanatı*, 2017, s.133.

³⁰⁵ Uğur Aktaş, *İstanbul'un Yüz Bahçesi*, 2011, s.101.

³⁰⁶ Adnan Uzun, Asuman Efe, Fail Yaltırık, *Tarih Boyunca İstanbul'un Park Bahçe ve Koruları Egzotik Ağaç ve Çalıları*, 1997, s.16.

servilerle donanmış Göksu çayırılığını çok seven Sultan IV.Murad dere kıyılarını düzenletip hasbahçeyi daha da güzelleştirdiği bilinmektedir.³⁰⁷

Evliya Çelebi, Bizans zamanında imparatorlara ayrılmış bir bağ olan Hasköy bahçesini Fatih Sultan Mehmed'in fetih sırasında çadırını ilk buraya kurarak çevrenin "mamur ve abadan edilmesini" buyurduğunu söylemektedir. Doğa sevgisi bilinen Fatih, Haliç kıyısından Kasımpaşa sırtlarına dek geniş bir alanı kaplayan koruya geldiğinde otağını buraya kurdurup, yanındaki Okmeydanı'nda kemankeşlik³⁰⁸ yaptığı da söylenmektedir. Evliya Çelebi daha sonra Tersane Bahçesi ve Aynalıkavak olarak da anılacak olan bu alanla ilgisi son olarak şöyle söylemektedir:³⁰⁹

Fermanı ile hamam ve kasır, sofralarla havuz ve şadırvanlar yapılmış, satrançvari 12 bin servi ağacı dikilmiştir ki riyhası dimağı ta'tir eder. Bu ağaçlardan dolayı bu bağa güneş girmez. Bu bağın abdar şeftalisi, kayısı pek memduhtur. Bu bağın bir ustası, 300 kadar halifesi vardır ki hizmet ederler.

İstanbul'un fethinin ardından ilk defa II.Selim zamanında dikkat çeken Tarabya o zamanlarda Boğaziçi'nin meskun yerlerinden biriymiş ve burada yalnızca bir balık dalyanı mevcutmuş. Sultan II.Selim bir gün gezinti yaparken bu dalyana uğramış ve tuttuğu balıkları servi ağaçlarının gölgesi altında pişirterek yemiş. Bu bilginin ışığında anlıyoruz ki Bebek-Baltalimanı-Emirgan-İstinye gibi Tarabya'da da servilikler vardı.³¹⁰

Mezarlıklar bölümünde de değindiğimiz gibi boğazın tamamen serviliklerle dolu olmasında mesire ve koruların yanı sıra büyüklü küçüklü mezarlıklarında payı büyüktür. Hatta Eyüp, Edirnekapı ve Karacaahmet çeşitli kaynaklarda mezarlık olarak değil de servilik adıyla anılır. Bilhassa Karaahmet içinde yer alan serviler başlı başına bir tez konusu sayılabilecek niteliktedir.

³⁰⁷ Adnan Uzun, Asuman Efe, Fail Yaltırık, *Tarih Boyunca İstanbul'un Park Bahçe ve Koruları Egzotik Ağaç ve Çalıları*, 1997, s.16.

³⁰⁸ Kemankeşlik: Osmanlı zamanında yapılan okçuluk sporu.

³⁰⁹ Gönül Evyapan, *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*, 1972, s.48.

³¹⁰ Adnan Uzun, Asuman Efe, Fail Yaltırık, *Tarih Boyunca İstanbul'un Park Bahçe ve Koruları Egzotik Ağaç ve Çalıları*, 1997, s.16.

Son olarak; Cevdet Çulpan 1961 yılında kaleme aldığı eserinde Halkalı Ziraat Okulu Serviliği Beykoz Fidanlığı'nın İstanbul civarında, park halinde ve ilmi şekilde yetiştirilen yegane servilik olduğundan söz etmektedir. Bu servilikte o yıllarda 5-15 yaşları arasında on bin 30-60 yaşları arasında ise on bin olmak üzere toplamda yirmi bin servi fidanı yetiştirilmiştir.³¹¹

6.3.5. Servi ile Anılan Mekanlar

Serviden münezzeh bir İstanbul tahayyülünün eksik kalacak oluşu betimlemelerin yanı sıra isimlendirmelere de yansımıştır. İstanbul ve servi ilişkisinde hala gösterdiği fiziksel varlık yahut bir zamanlar orada varoluşu bugün bazı yerlerin servili isimlerle anılmasına sebep olacak boyuta ulaşmıştır. Kimi zaman direkt adını verirken, kimi zaman da dolaylı yollar seçmiştir.

Bugün Göksü Çayırı olarak bildiğimiz bölge hasbahçe idi ve bu hasbahçeyi ilk kimin yaptırdığı bilinmemekteydi. Sultan IV.Murad sık servilerle donanmış bu çayırı çok severdi bu sebepten dere kıyılarını düzenletip bahçeyi daha da güzel hale getirmiştir. Kandilliye kadar uzanan servi ormanı IV.Murad'ın buraya 'gümüş servi' adını koymasına neden olmuştur.³¹²

Sultan IV.Murad'ın servilerle ilişkisi Kandilli'de bitmemiştir. Revan seferi dönüşü Nev-a-bad Köşkü'nün bahçesindeki bir serviyi yeni doğan şehzadesi şerefine yedi gece kandillerle donatması önce bahçeye sonra bütün bir bölgeye Kandilli denmesine sebep olmuştur. Yani bugün Kandilli diye bildiğimiz semtin adı kandillerle donatılmış bir serviden ileri gelmektedir.³¹³

Eyüp'te bulunan Servi mahallesi, Cağaloğlu'nda bahçesine Servili Babanın defnedilmiş olduğu mescidin bulunduğu Servili mescit sokağı, Haliç tarafında Fatih Sultan Mehmed'in

³¹¹ Cevdet Çulpan, *Antik Devirden Zamanımıza Kadar İlahiyat-Edebiyat-Tıp ve Sanat Tarihinde Serviler II*, 1961,s.70.

³¹²Gönül Evyapan, *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*, 1972, s.41.

³¹³ Adnan Uzun, Asuman Efe, Fail Yaltırık, *Tarih Boyunca İstanbul'un Park Bahçe ve Koruları Egzotik Ağaç ve Çalıları*, 1997, s.16.

inşa ettirdiği Servili Medrese – Servili Kütüphane servinin adıyla yaşayan mekanlardan sadece bir kaçıdır.³¹⁴

Bugün hiç birine rastlamasak da zamanında servilerle bezeli olduğuna inanılan Sıraserviler Caddesi, Üsküdar’da bulunan Yalnız Servi Mahallesi ve İstanbul’un muhtelif yerlerinde bulunan Servi Burnu Sokağı, Selvi Revan Sokağı gibi pek çok sokak ve cadde servinin adını taşımaktadırlar.³¹⁵

6.4. İstanbul’un Servilerinin Seyyahların Gözünden Anlatımı

Kültürün kendi içinde ürettiği servi temsilleri, aynı zamanda yabancılar tarafından da gözlemlenmiştir. Servinin fiziksel varlığı ve taşıdığı anlamsal katmanlar, her ne kadar İstanbul kentlisi için önemli ise de; yabancılar da bu peyzaj elemanın varlığını pek çok farklı örnekte işleyerek göstermişlerdir.

İstanbul tarihi boyunca görsel anlatımı şehrin yerlileri tarafından değil de daha ziyade gelip geçen seyyahlar, bir süreliğine yaşayan askerler, diplomatlar ve kendi şehirlerine, ülkelerine döndüklerinde gördüklerini anlatacak olan yabancılar tarafından yapılmıştır. Bu bağlamda ortaya konmuş seyahatnameler, resimler, gravürler incelendiğinde servi ögesine çok sık rastlandığı görülmektedir. Bu bölümde servinin yer aldığı yazınsal ve görsel anlatımlara yer verilmektedir.

6.4.1. Yazınsal Anlatım ile Öne Çıkan Seyahatnameler

Sanat tarihinin resim, minyatür, çini, mimari yapılar gibi fiziksel eserlerin yanı sıra en önemli kaynak enstrümanı seyahatnamelerdir. Günümüze kadar varlığını korumuş sanat eserlerinin yanı sıra fiziki olmayan kültürel mirasları kayıt altına almak arşivlemek son yüzyıllarda elde edilmiş bir pratiktir. Önceki yüzyıllarda yazarlar muhtemelde içinde beraber yaşanan kültürü yanındakine betimleme ihtiyacı hissetmediğinden başka eserler icra etmeyi tercih ederken seyyahlar gezip gördükleri, deneyimledikleri her şeyi orada olmayanlara ulaştırmak adına kayıt altına almışlardır. Bilhassa İstanbul gibi hem doğal

³¹⁴ Cevdet Çulpan, *Antik Devirden Zamanımıza Kadar İlahiyat-Edebiyat-Tıp ve Sanat Tarihinde Serviler II*, 1961,s.67.

³¹⁵ Cevdet Çulpan, *Antik Devirden Zamanımıza Kadar İlahiyat-Edebiyat-Tıp ve Sanat Tarihinde Serviler II*, 1961,s.68.

afetler yaşanan hem de sürekli nüfusu artarak değişim gösteren yapıya sahip bir şehirde tarihi okumanın en güvenilir ve en keyifli yolu seyahatnamelerdir.

Sekiz bin yıllık tarihe sahip bir imparatorluk şehri olan İstanbul çok sayıda seyyahı ağırlamıştır. Gelmeyenler tarafından da neye benzediği, nasıl yaşandığı çokça merak edildiği için seyyahlar uzun uzun ve çok detaylı şekilde İstanbul'u ve kültür yaşantısını kaleme almışlardır. İstanbul'a gelen seyyahların hemen hepsi ağaçlarımızın güzelliğinden bahseder. Özellikle 16., 17., 18. ve 19. yüzyıllarda yazılmış seyahatnameleri incelediğimizde İstanbul silüetini servilere değinmeden betimlemenin mümkün olmadığını, servinin varlığından ve güzelliğinden bahsedilmeyen bir bahçe tasavvuru olmadığını görüyoruz. Başta Evliya Çelebi ve Miss Julia Pardoe olmak üzere bazı seyyahların servili tasavvurlarından örnekler aşağıdaki gibidir.

Evliya Çelebi³¹⁶ bir doğabilimci kadar tabiat meraklısıdır.³¹⁷ Gezdiği yerlerin arazi şekillerinden ve bitki örtüsünden çokça söz eder. Çelebi kırk yılı aşkın sürede yazdığı ve bütün Osmanlı coğrafyasını anlattığı seyahatnamesinde İstanbul'u anlatırken silüet betimlemelerinde serviye değinmiş yanı sıra bilhassa padişahların kendi elleriyle diktikleri efsaneleşmiş servilerden söz etmiştir.³¹⁸

Dolmabahçe eskiden servili küçük bir bağ idi. Sultan Osman-i Şehid fermanı ile bütün donanma gemileri, sandallar ve fırkaları, İstanbul'un yirmi bin kadar kayık ve mavunları toplanıp taşlar doldurulup önündeki deryaya döktüler, liman gibi bir yer iken, doldurulup ismine Dolmabahçe denildi.

Gönül Evyapan'ın eski Türk bahçelerini anlattığı eserinde Kandilli Bahçesine neden Kandilli dendiğinin hikayesini Evliya Çelebi'den alıntılıyarak yapmıştır; “Murad IV Revan seferinden döndüğünde bahçedeki Nev'abad köşkündeki bir şehzadenin doğumu üzerine

³¹⁶ Evliya Çelebi: “Hayatı hakkında bilinenler seyahat hâtıralarını topladığı on ciltlik muazzam eserine dayanır. Kırk yılı aşkın bir süre boyunca hemen hemen bütün Osmanlı ülkesini ve diğer memleketleri dolaşarak Türk kültür tarihinde örneğine rastlanmayan büyük bir seyahatnâme kaleme almış ve günümüzde önemi giderek artan bu eseriyle âdeta bütünleşmiştir.” (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1995, cilt: 11, s.s. 529-533)

³¹⁷ Asuman Boytop, *Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları*, 2003, s.30.

³¹⁸ Uğur Aktaş, *İstanbul'un Yüz Bahçesi*, 2011, s.24

uzun servi ağacını yedi gece kandillerle donatıp yaktırdığından, bahçe bundan böyle Kandilli Bahçesi diye anılmıştır.”³¹⁹

Miss Julia Pardoe³²⁰ 19. Yüzyılın başlarında yazdığı ve on ay kaldığı İstanbul’u anlattığı ‘Sultanın Şehri ve 1836 Yılında Türkler’in Yaşamları’ isimli seyahatnamesinde şehrin her şeyden önce bir doğa ve bitki cenneti olduğundan söz eder. Nilüfer Mizanoğlu *Miss Pardoe’nin İstanbul’unu* kaleme aldığı makalesinde “İstanbul’a vardığı gecenin sabahında güverteye koşar- aralık ayının son gününde İstanbul karla kaplanmıştır, denizin üstünde martılar uçmaktadır. İstanbul’un camiler ve servi ağaçları ile çizilmiş silueti altındaki liman kayıkların vızır vızır işlediği çok canlı ve hareketli bir yerdir.” Pardoe’nin İstanbul ile buluşma anını ve 1800’lerin İstanbul’unu betimlemektedir. Bütün bitkilerin, ağaçların ve çiçeklerin ismini bildiğinden söz ettiği yazarın İstanbul’un asırlık çınarları, servileri, ilkbaharda çiçek açan badem ağaçları, akasyaları, kır çiçekleri hatta Karacaahmet ve başka mezarlıkların güzellikleri karşısında büyülediğinden bahsetmiştir.³²¹

Pardoe’nin Beylerbeyi Sarayı anlatımı o günün İstanbul’unun doğa ile bütünleşerek insanı şairane duygulara sürüklediğini silüette yer alan servilerden de söz ederek gözler önüne seriyor:³²²

En tepedeki servi ve çınarlar arasında yaldızlı bir köşk parıldar. Buradan görünen güzelliği hiçbir sanatçı renk ve çizgi şeklinde saptamadan geçemez: Gür ormanlı tepelerin eteklerini çeviren ve konutlarla bezeli kıvrıntılı kıyılar.. boğazdan geçen gemilerin yelkenleri ve daha uzaklarda ... Karadenizin.. dalgaları.. bütün bunlar bir şairin dikkatini, ressamların gözlerini çekecek bir görünüm meydana getiriyor.”³²³ “Sarayın arkasındaki dağın tepesine kadar kademe kademe yükselen vadi ve muhteşem bahçelere geçelim... Bunların en nefisi Kuğular Gölünün bulunduğu kısım... Tepede serviler, çınarlar arasında yaldızlı bir köşk vardır.

³¹⁹ Gönül Evyapan, *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*, 1972, s.42.

³²⁰ Miss Julia Pardoe; İngiliz ordusunda binbaşı olan babası Thomas Pardoe ile 1835 yılında İstanbul’a gelmiştir. İstanbul karşısında büyülediğini ifade eden yazarın yazdığı seyahatname İstanbul tarihi çalışmaları için önemli bir kaynak niteliğindedir.

³²¹ Julia Pardoe’nun Sultan’ın Şehri ve 1836 yılında Türklerin Yaşamları Kitabı Üzerine Bir İnceleme, 1999, s.s.6-10

³²² İdil Sürer, *XIX. Yüzyıl İstanbul’unda Bahçe Köşkleri*, 2012, s.119.

³²³ Gönül Evyapan, *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*, 1972, s.44.

İstanbul'un güzelliği karşısında büyülenen İngiliz yazar Miss Julia Pardoe şehrin bahçelerinden söz şu şekilde söz ediyor:³²⁴

Miss Pardoe 1830'lu yıllardaki Tepebaşı'nı şu sözlerle anlatır: “bu noktaya hakim görüntü, tepenin meyli ile karanlık servi ağaçlarının zirvelerinde güneş ışınlarının kırılmasından oluşan koyu çizgilerdir. Mezarlık, yüzlerce pencereden yüksek sesle birbiriyle selamlaşan ve dedikodu yapan insanlarla dolu evlerle çevrilidir. Ama üst kısmı liman ile karşı kıyının uçsuz bucaksız ve görkemli manzarasına sahiptir. Mezar alanı, güneş ışınlarının hiç ulaşmadığı derin, küçük vadiler ve güneşin birdenbire çıkıp, bu ölüler alanını adeta silkeleyerek yukarıdaki mavi gökyüzüne kavuşan setlerden oluşmuştur. Ağaçların arasında patikalar vardır. Ağaçların seyredildiği bazı boşluklarda ise güneş, karanlık gölgelerin arasından parıltılarını saçar. Mezar taşları, çimenli yamaçlarla kümelenmiştir. Nöbetçi kulübelerin kapılarındaki askerlerin sebep olduğu çelik seslerinin yankıları bu ölü ormandaki sessizliği bozar.

“Beşiktaş Sarayı'nın bahçeleri pek geniştir, fakat tarif ve tasvire şayan olmaları için daha çok zaman lazımdır. Binanın arkasındaki sath-ı mailin büyük bir kısmı hal-i aslisi ile bırakılmıştır. Buranın bütün tezyinatı serviler, şurada burada tek tük bademler, akasyalar, muazzam çınarlar ve Bulgar amelenin yaz kamplarını andıran beyaz çadırlarıdır.

1835-1839 yılları arasında Türk ordusunda askeri öğretmen ve tahkimat uzmanı olarak çalışan Mareşal Moltke³²⁵ 1837'de II.Mahmud tarafından kabul edildiği Beşiktaş Bahçesi'ni şu şekilde betimliyor:³²⁶

Yaldızlı kapıları, küçük, etrafları şimşir fidanlarıyla çevrili çiçek tarhları deniz kabukları serpiştirilmiş yollarıyla tam bir Türk bahçesine girdim. İçeride kırmızı balık yüzen fiskiyeli havuzların etrafını servilerden ve portakal ağaçlarından piramitler çevreliyordu.

17. yüzyıl seyyahlarından Ermeni asıllı Eremya Çelebi ve ünlü gezgin İnciciyan tarafından Fener bahçesinden ve bahçesinin servilerinden söz ediyorlar:³²⁷

Eremya Çelebi Fener Bahçesi'nin çınar ve servi ağaçlarıyla dolu olduğundan, çevresinde bağların uzandığından bahsederken, İnciyan söz konusu bahçe hakkında Şunları söyler; “ Kalamış'tan sonra Fener Bahçesi gelir ki, önünde, büyük taşlar üzerine yapılmış, geceleri yakılan

³²⁴ Uğur Aktaş, *İstanbul'un Yüz Bahçesi*, 2011, s.70.

³²⁵ Kemal Beydilli, MOLTKE, Helmuth von, *İslam Ansiklopedisi* cilt 30, 2012,s. 267.

³²⁶ Uğur Aktaş *İstanbul'un Yüz Bahçesi*, 2011, s.71

³²⁷ Uğur Aktaş, *İstanbul'un Yüz Bahçesi*, 2011, s.118.

bir kule yükselir. Dil şeklinde denize uzanmış, çınar ve servi ağaçlarıyla süslü Fener Bahçesinin içinde bir padişah köşkü vardır. ...

Fransız gezgin Frense Canaye seyahatnamesinde Sultaniye bahçesinden söz ediyor ve hayranlık uyandıran servilerin 1573 yılında da İstanbul'u süslediği gözler önüne seriliyor.³²⁸

Sultan yalnız yürüdüğü için dar olan yolların hepsinin kenarlarında, hayranlık uyandıran serviler dizilmiş. Bunun arkasında başta padişahın sürekli mücadele ettiği yabandomuzları olmak üzere her türlü av hayvanı ile dolu dağ ve ormanlar vardır.

18. yüzyıl sonlarında İstanbul'a gelen Seyyah Olivier anılarında şehrin zengin bitki örtüsünden söz ederken bittabi servilerden de söz etmeden geçmemiştir. Nurhan Atasoy İstanbul Bahçeleri'ni anlattığı İstanbul Ansiklopedisi'nde bundan şu şekilde bahsetmiştir.³²⁹

Olivier; anılarının çeşitli yerlerindeki ağaçların bolluğu ve çeşitliliğini; Boğaziçi boyunca çok verimli alanları, gördüğü bitki örtüsünü, selvi, meşe, ıhlamur, kestane, kocayemiş, mersin, katırtırnağı, asma gibi sıralayarak yazar.

Nurhan Atasoy gezgin Frense Canaye'nin Sultaniye Bahçesi anlatımını alıntılamıştır, 1500'lerde yaşamış olan Fransız gezgin bahçeyi anlatırken servilerin varlığından da söz etmiştir.³³⁰

XVI. yüzyılda bahçeyi gören gezgin Fresne-Canaye ile 1673 yılında buraya gelen Galland, bahçedeki serviler ve çiçekler ile denize doğru yüksek sütunlar üzerine inşa edilmiş, içi çinilerle bezeli bu sultan köşkünden övgüyle söz etmişlerdir.

Yine aynı tezin metinlerde bahçe köşkleri bölümünde 19. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'a gelen Edmondo de Amicis'in anlatımına yer verilmiş ve yine İstanbul'da bir bahçe anlatımında servilerden söz edilmemesinin mümkün olmadığı görülmüştür.³³¹

...sular üstünde yüzer gibi duran, sarmaşıklarla örtülü taraçaları çiçek dolu; servi, defne ve portakal ağaçlı küçük ormanlar içinde yarı gizlenmiş sarı, mavi ve al renkli evler; korent üslubunda frontonlu, beyaz mermer sütunlarla bezenmiş yapılar; şaleler, Japon pavyonları

³²⁸ Uğur Aktaş, *İstanbul'un Yüz Bahçesi*, 2011, s.96.

³²⁹ Nurhan Atasoy, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* Cilt 4,2015,s.534.

³³⁰ İdil Sürer, *XIX. Yüzyıl İstanbul'unda Bahçe köşkleri*, 2012, s.12.

³³¹ İdil Sürer, *XIX. Yüzyıl İstanbul'unda Bahçe köşkleri*, 2012, s.119.

[pavyonları], küçük Arap sarayları, önlerinde suların okşadığı küçük merdivenler ve bahçelerde bulunan birbiri üstünde üç katlı Türk köşkleri ki, Boğaz'ın gök rengi üstünde Harem dairelerinin kafesli balkonlarını sarkıtlarlar.

Cevdet Çulpan serviler hakkında yazdığı kitapta 1700'lerde İstanbul'da yaşamış bir İngiliz seyyah olan Lady Montague'nin mektuplarından alıntılama yaparak bu kez servinin doğadaki yerinden değil de çok daha enteresan bir kullanım amacından söz etmiş bulunmaktadır.³³²

Lady Montague 29 Mayıs 1717 tarihli mektubunda : Küçükçekmece Petit Pnt'de, vaktiyle tekke olan bir binada kaldığından, halen burada öğretmenlik yapan bir hocanın, karısı ve iki çocuğu ile geceleri yüksek bir servi ağacı üzerindeki yuvada yattıklarını hayretle öğrendiğinden hayretle bahsetmektedir...

6.4.2. Görsel Anlatım ile Öne Çıkan Resim ve Gravürler

İstanbul kültüründe resim sanatının inanç temelli gerekçelerle yaygın olmayışı Oryantalistlerin ortaya koyduğu eserlerin daha baskın olmasına neden olmuştur. Saray'ın yahut toplumun mahremine fazlaca dahil olamayan yabancı ressamın insan odaklı eserleri daha ziyade hayal ürünü olabilirken, şehir silüetine dair çalışmalarının gerçeği yansıttığı bilinmektedir. Bu eserler bilhassa 18.yüzyıl ve 19.yüzyıl İstanbul'unu okumak açısından kaynak niteliğindedir. İvan Ayvazovski'nin, Carl Gustaf Löwenhielm resimleri ve Antoine Ignace Melling ile Eugène Flandin gravürleri başlıca örneklerdendir.

1817-1900 yılları arasında yaşamış olan İvan Ayvazovski ömrünün yaklaşık 60 yılında ressamlık yapmış ve bu sürece yaklaşık 6000 eser sığdırmış sıradışı bir sanatçıdır. Rusya'da doğmuş ve önemli eserlerinin büyük çoğunluğunu Rusya'da resmetmiş olan ressam dünyanın pek çok yerini gezmiş, dünya çapında büyük üne kavuşmuş ve 135 kentte kişisel sergiler açmıştır.³³³ İstanbul'a ilk ziyaretini 1845 de gerçekleştiren Ayvazovski Beylerbeyi Sarayı'nda Sultan Abdülmecit tarafından kabul edilmiştir. Toplamda İstanbul'a gerçekleştirdiği dört ziyarette Sultan Abdülaziz ve Sultan II.Abdülhamid'in de huzurlarına

³³² *Letters choisies de Ledy Montague*, 1853,s.81.

³³³ Ozan Onat'ın Ayvazovski'nin İstanbul'unu anlattığı yazısından ressam hakkında bilgiler edinilmiştir..
<https://www.cnnturk.com/yazarlar/guncel/ozan-onat/ayvazovskinin-istanbulu>

kabul edilmiştir.³³⁴ Bazılarını sipariş üzere bazılarını hediye olarak resmettiği eserlerinin bir kısmı günümüzde Cumhurbaşkanlığı Sarayı, Dolmabahçe Sarayı, Deniz Müzesi, Fener Rum Patrikhanesi ve İstanbul Kumkapı Ermeni Patrikhanesi'nin koleksiyonlarında yer alıyor. Bu eserlerden bu eserlerden servi ağacının yer aldığı bazı örnekler şu şekildedir.

Şekil 6.11. Tepebaşı'ndan Galata ve İstanbul, 1846 tuval üzerine yağlı boya, İvan Aivazovski. Kaynak: Sinan Genim *Aivazovski'nin İstanbul'u*, s.s. 52-53.

³³⁴ İvan Aivazovski'nin hayatı ve eserleri hakkındaki bilgilere, https://en.wikipedia.org/wiki/Ivan_Aivazovsky adresinden erişilmiştir.

Şekil 6.12. Tepebaşı'ndan İstanbul'un Gece Görünüşü, 1845 veya 1857 tuval üzerine yağlı boya, İvan Aivazovski. Kaynak: Sinan Genim *Aivazovski'nin İstanbul'u*, s. 45.

1763-1831 yılları arasında yaşamış olan Alman asıllı mimar Antoine-Ignace Melling aynı zamanda peyzaj mimarı, dekoratör ve ressamdır. Hayatının on sekiz yılını İstanbul'da geçirmiştir.³³⁵ Rus Elçisi Bulgakov himayesinde 1784 yılında İstanbul'a gelen Melling, III.Selim'in kız kardeşi kanalıyla Osmanlı sarayına girmiştir.³³⁶ Osmanlı mimarisinde inşa ettiği çeşitli yapılar ve restorasyonlarla bilinen saray mimarlarından olur, ortaya koyduğu gravür ve resimlerle sanatın pek çok dalında İstanbul'a kazandırdığı eserler olmuştur. Bilhassa Boğazı tasvir eden bir dizi resim yapan sanatçı 1803'te Paris'e döndükten sonra da İstanbul gravürleri yapmayı sürdürür. Bu eserlerin birkaçı aşağıdaki gibidir.

³³⁵ Antoine Ignace Melling'in hayatı ve eserleri hakkındaki bilgilere, <https://en.wikipedia.org/wiki/Melling> adresinden erişilmiştir.

³³⁶ Kıymet Giray'ın, Antoine Ignace Melling'i anlattığı yazısından ressam hakkında bilgiler edinilmiştir. <https://www.tarihnotlari.com/antoine-ignace-melling/>

Şekil 6.13. Melling Albümünde Taksim, 1800'ü yıllar Antoine-Ignace Melling. Kaynak: İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Turizm Atölyesi Arşivi; *Çevre, İnsan ve Tarih* s.1000.

Şekil 6.14. ve **Şekil 6.15.** Görsellerde yer alan Melling Gravürleri Solda Beşiktaş Sahil Sarayı ve Sağda Topkapı Sarayı'nı tasvir etmektedirler. 1800'ü yıllar, Antoine-Ignace Melling. Kaynak: *İstanbul'un Yüz Ağacı*, s.s.13-191.

1790-1858 yılları arasında yaşamış olan Carl Gustaf Löwenhielm ordu üyesi ve diplomattır.³³⁷ 1824 yılında geldiği İstanbul'da 3 yıl boyunca İsveç elçisi olarak görev yapmıştır. Ülkede bulunduğu süre zarfında çeşitli konularda 250 farklı resim yapan Löwenhielm'in³³⁸ eserlerinde Boğaziçi'nde resmettiği servilerin bir kısmı aşağıdaki gibidir.

Şekil 6.16. İsveç Elçiliğinin Üst Katından Topkapı Sarayının Görünüşü suluboya, 1800'lü yıllar, Carl Gustaf Löwenhielm. Kaynak: *Bir Zamanlar Türkiye* s. 29.

Şekil 6.17. Eyüp Sırtlarından İstanbul Görünüşü suluboya, 1800'lü yıllar, Carl Gustaf Löwenhielm. Kaynak: *Bir Zamanlar Türkiye* s.59

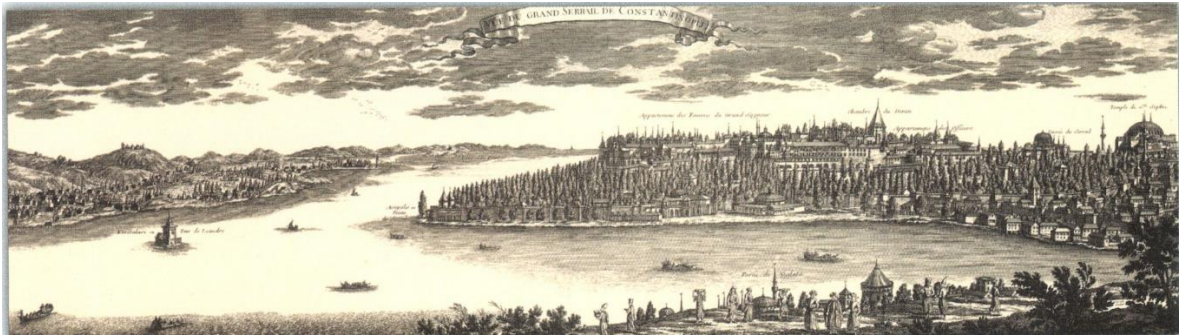
³³⁷ Carl Gustaf Löwenhielm'in hayatı ve eserleri hakkında bilgilere, https://en.wikipedia.org/wiki/Carl_Gustaf_L%C3%B6wenhielm adresinden erişilmiştir.

³³⁸ Engin Yenal, *Bir Zamanlar Türkiye*, <http://kitap.ykykultur.com.tr/kitaplar/bir-zamanlar-turkiye-turkey-as-it-was>

Şekil 6.18. Fenerbahçe Görünüşü Sulu Boya, 1800’lü yıllar, Carl Gustaf Löwenhielm. Kaynak: *Bir Zamanlar Türkiye* s.133.

1713-1764 yılları arasında yaşamış olan Jean-Antoine Guer Fransız bir avukattır. Doğu’ya hiç seyahat etmediği halde “Türkler’in gelenekleri ve alışkanlıkları” isimli bir eser kaleme almıştır. Bu eserdeki bilgiler farklı kaynaklardan toplanmış olmakla birlikte içinde yer alan görseller eseri kıymetli hale getirmiştir.³³⁹ Aşağıda yer alan Topkapı Sarayı’nı panoramik olarak tasvir eden gravür bunlardan biridir.

Şekil 6.19. Topkapı Saray, İstanbul, 1746, Jean-Antoine Guer. Kaynak: *Souvenir of Üsküdar Hatırası*, s.15.

³³⁹Ioli Vingopoulou, Jean-Antoine Guer’in hayatı ve eserleri hakkında bilgilere , <http://tr.travelogues.gr/collection.php?view=200> adresinden erişilmiştir.

1817-1904 yılları arasında yaşamış olan Hubert Sattler Avusturyalı bir manzara ressamıdır. 1846 yılında İstanbul'a gelmiş ve Pierre Loti Tepesi ile Beyazıt Yangın Kulesi'nden İstanbul'u resmetmiştir.³⁴⁰

Şekil 6.20. İdris Köşkü (Piyer Loti) Tepesi'nden Eyüp Sultan ve Suriçi İstanbul, 1851, Hubert Sattler. Kaynak: *Payitaht İstanbul*, s.s. 60-61.

1809- 1889 yılları arasında yaşamış olan Eugene Napoleon Flandin Fransız asıllı oryantalist bir ressamdır.³⁴¹ 1842 yılında İstanbul'a gelmiş ve Fransız elçiliğinin konuğu olarak şehri gezmiştir. İstanbul'da yaptığı manzara, anıtsal yapılar ve günlük yaşam konulu Oryantalist anlayıştaki resimleri, Doğu gezisinde yaptığı diğer resimlerle birlikte L'Orient adıyla 1853 yılında Paris'te basılıp yayınlanmıştır.³⁴² Bu eserde yer alan gravürlerden biri olan ve Beşiktaş iskelesini servilerle beraber tasvir eden gravür aşağıdadır.

³⁴⁰ Hubert Sattler'in hayatı ve eserleri hakkında bilgilere, [https://en.wikipedia.org/wiki/Hubert_Sattler_\(painter\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Hubert_Sattler_(painter)) adresinden erişilmiştir.

³⁴¹ İoli Vingopou, Eugene Flandin'in hayatı ve eserleri hakkında bilgilere, <http://tr.travelogues.gr/collection.php?view=94> adresinden erişilmiştir.

³⁴² Eugene Flandin hayatı ve eserleri hakkında bilgilere <https://www.istanbulsanatevi.com/sanaticilar/soyadi-f/flandin-eugene-napoleon/eugene-flandin-1809-1889/> adresinden erişilmiştir.

Şekil 6.21. Beşiktaş iskelesi, 1800'lü yıllar, Egene Napoleon Flandin. Kaynak: *Flandin İstanbul* s. 23.

Şekil 6.22. Üsküdar Karacaahmet Mezarlığı, 1839, Thomas Allom. Kaynak: *Souvenir of İstanbul* s.35.

1804 – 1872 yılları arasında yaşamış olan Thomas Allom İngiliz mimar ve ressamdır. 1836-1838 yılları arasında mesleki gelişim sağlamak için çıktığı seyahatte İstanbul'a da gelmiş ve gözlemlerde bulunmuştur.³⁴³ Bu gözlemleri daha sonra tuvale döken ressamın Karacaahmet mezarlığında kabir başında bir kadını ve servileri tasvir ettiği bir gravür yukarıdadır.

1809-1854 yılları arasında yaşamış olan William Henry Bartlett İngiliz bir ressamdır. Mimarlık eğitimi görmüş olan ressam dünyanın pek çok yeriyle beraber İstanbul'u da gezdi. Gittiği her yer hakkında resim yaparak belgeleyen Ressam İstanbul konulu 1500 eser ortaya koymuştur.³⁴⁴ Bu eserlerden olan Tophane meydanında yer alan çeşmeyi ve yanındaki serviyi resmettiği gravür aşağıdadır.

Şekil 6.23. Tophane Meydanı Çeşme, 1800'lü yıllar, William Henry Bartlett. Kaynak: *Sultanlar Şehri İstanbul*.

³⁴³ Thomas Allom'ın hayatı ve eserleri hakkında bilgilere

<https://www.istanbulsanatevi.com/sanaticilar/soyadi-a/allom-thomas/thomas-allom-biyografi/> adresinden erişilmiştir.

³⁴⁴ William Henry Bartlett'ın hayatı ve eserleri hakkında bilgilere

<https://www.istanbulsanatevi.com/sanaticilar/soyadi-b/bartlett-william-henry/william-henry-bartlett-biyografi/> adresinden erişilmiştir.

7. SONUÇ

Osmanlı arşivleri incelendiğinde bahçelerin kendine ait tasvirlerini içeren herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Köşkler ve saraylara ait belgeler incelendiğinde ise saraya bağlı bağ ve bahçelerin gelir ve giderlerine ait belgeler, bahçelerin içerisinde yer alan köşkların onarımlarından bahseden belgeler ve bostanlara ait bazı hükümler yer alır. Bu belgeler tasvire müsaade etmese de saraya ait bahçelerin sayı ve isimlerini öğrenmemiz açısından yararlılık sağlarlar.³⁴⁵ Bu durum İstanbul'un yeşil örtüsünün tarihini öğrenmek için başka kaynaklardan yararlanmaya sebep olmuştur. İstanbul'da gördüklerini bir röportörmüşçesine en ince detayına kadar tasvir ederek okuyucuların mekanı deneyimlemesini sağlayan seyyahların seyahatnameleri İstanbul'un servilerini anlamak ve tanımlamak için incelenen birincil kaynaklardır. Yine sanatçıların yaşadıkları dönemin İstanbul'unun tasvirleriyle yüklü sanat eserleri de servilerin şehirde kullanım alanları, kullanım şekilleri ve görünüşlerini anlayabilmek için incelenen kaynakların başında gelmiştir.

Serviyi her yönüyle ele almaya özen gösterdiğim çalışmada bilhassa Türkiye ve İstanbul özelinde servi sanat alanında bir güzellik motifi, edebiyatta güzelin tasviri, tıp alanında tedavi vasıtası ve peyzajın vazgeçilmez bir ögesi olarak karşımıza çıkarken yalnızca ilahiyat konusu ile kabristanlarda ve mezar taşlarında ahiret ile ilişkilendirilmiştir. Nitekim mezarlıklarda kullanımının da uhrevi bir atfın yanı sıra aslında fiziksel olarak mezarlıkları temizleyebilen yapısı baskın gelmektedir. Yapılan çalışmada da gözler önüne serildiği gibi eskiden İstanbul'un çeşitli semtlerini, Saray bahçelerini ve Hasbahçeleri serviler süslemekteydi. Bunlardan günümüze kalan izler pek az olduğundan kabristanlardaki varlığı daha yoğun olarak anlaşılmaktadır. Bu durum ise serviyi daha ziyade kabristanlarda gören neslin ona mezarlık ağacı nazariyle bakmasına neden olmuştur.

Sedad Hakkı Eldem Türk Bahçelerini çalıştığı geniş çaplı eserinde servilerin İstanbul'daki yerini anlatır:³⁴⁶

³⁴⁵ Sedad Hakkı Eldem, *Türk Bahçeleri*, 1976, s. 272.

³⁴⁶ Sedad Hakkı Eldem, *Türk Bahçeleri*, 1976, s.283.

Eskiden bahçelerde süs ağacı olarak kullanıldıklarını hatırlatmayı faydalı görüyorum, çünkü bu ağaca karşı belki bir buçuk yüzyıldan beri gösterilmiş ilgisizlik, hatta sevgisizlik, bu ağacın eski bahçelerimizde yeri olmadığı kanısını ortaya atmıştır. Herhalde eski bir mezarlığın son zamanlarda park haline çevrilmesi esnasında ilk iş olarak bütün servilerin kesilmesi gibi bir tedbir başka türlü nasıl açıklanabilir? (Abbasağa Mezarlığı) halbuki servinin eski Türk bahçelerinde çınar kadar köklenmiş bir ağaç olduğu artık kesin olarak anlaşılmıştır.

Eldem'in anlatımında da söylediği gibi şehrin karakter unsurlarından olan servilerin zamanla kişilik algısının değişmesinin ana unsuru yok olan ağaçlar ve kaybolan tarihtir. İstanbul'a gelen bütün seyyahlarında anlatımında gördüğümüz gibi Eski İstanbul'da Mimariye rakip gösterilebilecek yegane şey ağaçlardır. Bugün dahi hem mimarının hem de tüm hayatın en lütfekar destekleyicileri olan ağaçlara yeteri derecede kıymet vermiyoruz. Yakın geçmişin ve bugünün önemli edebiyatçılarından bir İstanbul aşığı Ahmet Hamdi Tanpınar bir ağacın kaybının aslında yalnızca bir ağaç kaybetmekten çok daha fazlası olduğunu ve maalesef İstanbul'un bu durma alışmak zorunda bırakılmasını şu sözlerle anlatıyor:³⁴⁷

İstanbul gittikçe ağaçsız kalıyor. Bu hal, aramızdan şu veya bu adetin, geleneğin kaybolmasına benzemez. Gelenekler, arkasından başkaları geldiği için veya kendilerine ihtiyaç kalmadığı için giderler. Fakat asırlık bir ağacın gitmesi başka şeydir. Yerine bir başkası dikilse, bile o manzarayı alabilmesi için zaman ister. Alsa da evvelkisi, babalarımızın altında oturdukları, zamanın kutladığı ağaç olamaz...

Bir ağacın ölümü, büyük bir mimari eserinin kaybı gibi bir şeydir. Ne çare ki biz bir asırdan beri, hatta biraz daha fazla, ikisine de alıştık. Gözümüzün önünde şaheserler birbiri ardınca suya düşmüş kaya tuzu gibi eriyor, kül, toprak yığını oluyor.

Fiziksel mevcudiyeti ve yüklendiği anlamlarla servi dünya ve İstanbul tarihinde kendine önemli bir yer edinmiştir. Bir ağaç olmaktan çok daha fazlası olduğu onu yalnızca mezarlık ağacı olarak algılayan nesil tarafından dahi bilinmektedir. Yapılan çalışmada dünya ve İstanbul'da fiziksel ve tarihsel yönüyle ele alınan servilerin bir şehrin karakter oluşumundaki etkisi ve peyzaj kültüründeki yeri gözler önüne serilmiştir. Ağaçlar tarih boyunca İstanbul denince akla gelen birkaç şeyin başında yer almaktadır. Ve hiç şüphesiz dün ve bugün bu ağaçların başında servi gelmektedir.

³⁴⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, 2016, s.s. 227-230.

Yapılan çalışmada servileri botanikteki yönüyle, dünyadaki yeriyle, dinlerdeki anlamlarıyla ele alındı. Tarih boyunca İstanbul şehri için anlamını idrak etmek adına kullanım alanlarını ve sanattaki yerini incelendi. Elde edilen donelerin ışığında bir ağacın bir şehrin karakterini tanımlamadaki asli unsurlardan olduğu gözler önüne serilmiştir. Nasıl ki Ayasofya İstanbul denilince dün ve bu gün akla gelen başlıca unsurlardansa servi de kendine şehrin tarihinde kalıcı bir yer edinmiştir. Yüklendiği anlamlar ve kullanım amaçları tarihin akışında farklılıklar gösterse de servi dün ve bugün İstanbul için önemli olduğu gibi yarında olacaktır.

8. KAYNAKLAR

- Acun, E., *Ormanın Kara Kitabı*, Seçil Ofset, İstanbul, 1998.
- Akdağ, N., Atatoprak, A., Güngör, İ., Kandemir, İ., Özer, F., *Bitkileri Dünyası Bitki Tanıtımı Detayları İle Fidan Yetiştirme Esasları*, Lazer Ofset, Ankara, 2007.
- Akduran, G., Gürsoy, F., Akardaş, S., Kahraman, K., Yeşildal, A., Ünlü, S., *Mısralardan Gönüllere Üsküdar'ın Anıt Ağaçları*, Milsan Baskı, İstanbul, 2004.
- Akkemik, Ü., “Dendroloji kitaplarında orman ağaçlarına verilen Türkçe adlara ilişkin bir değerlendirme- açık tohumlular (gymnospermiler)”, *Avrasya Terim Dergisi*, Seri: 2, Sayı: 5, s.s. 25-39, 2017.
- Aktaş, U., *İstanbul'un Yüz Ağacı*, Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2011.
- Aktaş, U., *İstanbul'un Yüz Bahçesi*, Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2011.
- Aktepe, M., “Erbain”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 11, s.270, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, İstanbul, 1995.
- Ali, S., *Bütün Şiirleri*, Şefik Matbaası, İstanbul, 1999.
- Asan, Ü., *Boğaziçi'nde Yaşayan Tarih Zamana Tanıklık Eden Anıt Ağaçlar*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Asan,Ü., “Mistik Yönü ile Anıt Ağaçlar”, *İstanbul'un Doğal Mirası Anıt Ağaçlar*,s.s. 28-37, İhlas Gazetecilik, İstanbul, 2014.
- Apaydın A., Kanıcı, T., *Payitaht İstanbul*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2017.
- Atasoy, N., *15.Yüzyıldan 20.Yüzyıla Osmanlı Bahçeleri ve Hasbahçeler*, Mas Matbaacılık, İstanbul, 2005.
- Atasoy, N., *Hasbahçe Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, MAS Matbaacılık, İstanbul, 2011.
- Atasoy, N., “*İstanbul Bahçeleri*”, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Cilt 4, s.s. 534-573, MAS Matbaacılık, İstanbul, 2015.

Atasoy, N., “*Gaznevi Albümü, İÜK T5461, 25v. Tersane Bahçesi ve Aynalıkavak Kasrı*”

<http://doaks.org/resources/middle-east-garden-traditions/catalogue/C124>

(20 Ekim 2018 tarihinde erişilmiştir).

Atasoy, N., Kahraman, S. A., “*Tersane Bahçesi*”,

[https://www.doaks.org/resources/middle-east-garden-](https://www.doaks.org/resources/middle-east-garden-traditions/catalogue/C124)

[traditions/catalogue/C124](https://www.doaks.org/resources/middle-east-garden-traditions/catalogue/C124) (16 Ekim 2018 tarihinde erişilmiştir).

Atasoy, N., Kahraman, S. A., “*Üsküdar Saray Bahçeleri* ”,

[https://www.doaks.org/resources/middle-east-garden-](https://www.doaks.org/resources/middle-east-garden-traditions/catalogue/C127)

[traditions/catalogue/C127](https://www.doaks.org/resources/middle-east-garden-traditions/catalogue/C127) (16 Ekim 2018 tarihinde erişilmiştir).

Atasoy, N., Kahraman, S. A., “*Karabali Bahçesi*”,

[https://www.doaks.org/resources/middle-east-garden-](https://www.doaks.org/resources/middle-east-garden-traditions/catalogue/C118)

[traditions/catalogue/C118](https://www.doaks.org/resources/middle-east-garden-traditions/catalogue/C118) (17 Ekim 2018 tarihinde erişilmiştir).

Atasoy, N., Kahraman, S. A., “*Sultaniye Bahçesi* ”,

[https://www.doaks.org/resources/middle-east-garden-](https://www.doaks.org/resources/middle-east-garden-traditions/catalogue/C134)

[traditions/catalogue/C134](https://www.doaks.org/resources/middle-east-garden-traditions/catalogue/C134) (17 Ekim 2018 tarihinde erişilmiştir).

Atasoy, N., Kahraman, S. A., “*Emirgan Bahçesi* ”,

[https://www.doaks.org/resources/middle-east-garden-](https://www.doaks.org/resources/middle-east-garden-traditions/catalogue/C117)

[traditions/catalogue/C117](https://www.doaks.org/resources/middle-east-garden-traditions/catalogue/C117) (16 Ekim 2018 tarihinde erişilmiştir).

Atasoy, N., *1582 Surname-i Hümayun- Düğün Kitabı*, Me-Pa Medya Pazarlama A.Ş., İstanbul, 1997.

Atasoy, N., *Silahşör, Tarihçi, Matematikçi, Nakkaş, Hattat Matrakçı Nasuh ve Menzilnamesi*, Masa Yayınları, Kağıthane- İstanbul, 2015.

Atıl, E., *Levni ve Surname Bir Osmanlı Şenliğinin Öyküsü*, Me-Pa Medya Pazarlama, İstanbul, 1999.

Ayvazoğlu, B., “İstanbul’un Önsözü Üsküdar”, *Dünya Mirası İstanbul*, İklim Matbaacılık, İstanbul, 2011.

- Bettini, A., *Il Millepiante*, Editrice Maxi Srl, Italy, 2000.
- Beydilli, Kemal., “MOLTKE, Helmuth Von”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 30, s.s. 267-268, Ali Rıza Baskan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 2001.
- Bloom, J., Blair, S., *İslamic Arts*, Phaidon Press Limited, London, 1997.
- Boytup, A., Türkiye’de Botanik tarihi Araştırmaları, Yenigün Matbaası, Ankara, 2003.
- Boztepe, H. N., *Ağaç Kasidesi*, Ankara, 1947.
- Cansever, T., *İstanbul’u Anlamak*, Erkam Matbaacılık, İstanbul, 1998.
- Clarck, E., *İslam Medeniyetinde Bahçe Sanatı*, Erkam Yayınları, 2017.
- Çalış Kural, B.D., “*Şehr-engiz-i Hayal I: Bahçeler ve Kentler, Osmanlı Kültüründe Peyzaj Metaforları*”, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara, 2008. s.s. 95-110.
- Çulpan, C., *Antik Devirden Zamanımıza Kadar İlahiyat-Edebiyat-Tıp ve Sanat Tarihinde Serviler I*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1961.
- Çulpan, C., *Antik Devirden Zamanımıza Kadar İlahiyat-Edebiyat-Tıp ve Sanat Tarihinde Serviler II*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1961.
- Dağgülü, M., *Yıldız Sarayı- Selamlık Bahçesi Has bahçe- İç Bahçe*, Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1993.
- Dağlı, Y., Atasoy, N., “*Bebek Bahçesi*” , <https://www.doaks.org/resources/middle-east-garden-traditions/catalogue/C115> (16 Ekim 2018 tarihinde erişilmiştir).
- Dağlı, Y., *Historical Dictionary of Ottoman Turkish Terms for Gardens and Gardening*, Harvard University Press, Washington D.C., 2007.
- Dağlı, Y, Kahraman, S.A., *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi:İstanbul*, Şef İK Matbaası, İstanbul, 2003.
- Demirel, H., *Tevrat*, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, 1996.

- Demirkent, I., “İstanbul”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 23, s.s. 205-212, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, İstanbul, 2001.
- Eldem, S. H., *Türk Bahçeleri*, Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1976.
- Ertürk, Volkan., “17. ve 18.yüzyıllarda Osmanlı Sultanlarının Bir Eğlenme ve Dinlenme Mekanı Olarak Tersane Bahçesi”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı:15, s.s. 91-125, 2019.
- Evyapan, G., *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*, ODTÜ, Başnur Matbaası, Ankara, 1972.
- Gianni D. R., Caudullo, G., “Akdeniz servisi dağılım haritası”, 2016.
https://www.researchgate.net/publication/311309424_Distribution_map_of_Cupressus_sempervirens_Mediterranean_cypress (12 Aralık 2018 tarihinde erişilmiştir).
- Genim,S., *Ayvazovski 'nin İstanbul'u*, Boyut Matbaacılık, İstanbul, 2016
- Goodwin, G., “Gardens of The Dead in Ottoman Times”, *Muqarnas* 5, s.s. 61-69, 1988.
- Gökbilgin, T., “Serviler”, 1961, <http://tayyibgokbilgin.info/gazete-makaleleri/> (23 Kasım 2018 tarihinde erişilmiştir).
- Gülersoy, Ç., *İstanbul'un Anıtsal Ağaçları I Rumeli Kavağı – Kağıthane arası*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1984.
- Güngör, İ., Atatoprak, A., Özer, F., Akdağ, N., Kandemir, İ., *Bitkilerin Dünyası Bitki Tanıtımı Detayları İle Fidan Yetiştirme Sanatı*, Lazer Offset Matbaa, Ankara, 2007.
- Güngör, N., *Boğaziçi Büyüsü*, Anka Baskı, İstanbul, 1999.
- Haskan, Mehmet Mermi., *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, III c., İstanbul, 2001.
- Hikmet, N., “Üç Selvi”, *Kendini Yazan Ağaç Türk Edebiyatından Seçme Ağaç Şiirleri, Hikayeleri, Yazıları*, s.s. 172-173 Seçil Ofset, İstanbul, 1997.
- İlgürel, M., “Evliya Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 11, s.s. 529-533, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, İstanbul, 1995.

- Johnson,B., “İstanbul’un Hristiyan ve Yahudi Mezarlıkları”, *Antik Çağdan XXI.Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Cilt 5, s.s. 418-427, Mas Matbaacılık, İstanbul, 2015.
- Kahraman, K., Yeşildal, A., Celil, G., Ünlü, S., Souvenir Of Üsküdar Hatırası, Kelebek Matbaası, İstanbul, 2003.
- Kahraman, S., *Hafız Mehmed Efendi 1720 Şehzadelerin Sünnet Düğünü Sur-I Hümayun*, Kitap Yayın Evi, İstanbul, 2008.
- Kankal, Recep., “Türk Kültüründe Servi Ağacı”, *Yunus Emre Enstitüsü Türkiye’nin Kültür Dergisi*, Sayı:11, s.s. 50-57, 2016.
- Kaplan, M., *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, Güven Mücellit Matbaacılık, İstanbul, 2006.
- Kısakürek, N. F., *Çile*, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 1996.
- Kocaçalışkan, İ., “Mezarlıklara Dikilecek Bitkiler ve Çevre Sağlığı Bakımından Önemi”, *Hüvelbaki: İstanbul Büyükşehir Belediyesi çevre Koruma ve Kontrol Daire Başkanlığı Mezarlıklar Müdürlüğü*, Seçil Ofset, İstanbul, 2008.
- Koz S., Hadzibegoviç D., *Ottoman Figurative Arts 1: Miniature Metin And*, Ofset Yapımevi, İstanbul, 2014.
- Kucur, Sadi D. “İstanbul’un Tarihi Müslüman Mezarlıkları”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Cilt 5, s.s. 428-434, MAS Matbaacılık, İstanbul, 2015.
- Kuhnke, R.W., “Bizans ve İslam Bahçeleri; Yeryüzündeki Cennet”, *Bahçelerin ve Parkların Tarihi*, ,Pelin Ofset, Ankara ,2003.
- Mamıkoğlu, N. G., *Türkiye’nin Ağaçları ve Çalıları*, Ofset Filmcilik ve Matbaacılık, İstanbul, 2008.
- Matrakçı, N. *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*, Türk Tarih Kurumu Basıevi, Ankara, 1976.
- Nair, G., *İstanbul’un Tarihi Korularının Değerlendirilmesi*, Bahçeşehir Üniversitesi, 2006.
- Nihat, H., *Ağaç Kasidesi*, Cumhuriyet matbaası, İstanbul, 1931.

- Ortaç, Y. Z., “*Bir Selvi Gölgesi*”, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1938.
- Öztürk, M., *Kuran’ı Kerim Meali*, Ankamat Matbaa, Ankara, 2015.
- Öztürk, S., *Çevre İnsan ve Tarih*, Fsf Printing House, İstanbul, 2007.
- Özderen, Gülümser, *Divan Şiirinde Servi/15. ve 16. Yüzyıllar*, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, 2015.
- Pala, İ., “Serviler ve Çınarlar”, *Kendini Yazan Ağaç Türk Edebiyatından Seçme Ağaç Şiirleri, Hikayeleri, Yazıları*, s.s. 35-60, Seçil Ofset, İstanbul, 1997.
- Pamay, B., *Bitki Materyali I Ağaçlar ve Ağaçcıklar*, Küçükkuşu- İstanbul, 1992.
- Pardoe, J., *Sultanlar Şehri İstanbul*, Yaylacık Matbaacılık, İstanbul, 2009.
- Peker, M., Cebeci, M., Bahadır, B., Balık, S., *Bitki Kataloğu*, Bilnet Matbaacılık, İstanbul, 2016
- Ruggles ,D.F., *İslamic Gardens and Landscapes*, University of Pennnsylvania Press, Philadelphia, 2008.
- Reddy Mizanoğlu, N., “Julia Pardoe’nun Sultan’ın Şehri ve 1836 yılında Türklerin Yaşamları Kitabı Üzerine Bir İnceleme”,
<https://tr.scribd.com/document/15671776/JULIA-PARDOE-NUN-SULTAN-IN-%C5%9EEHR%C4%B0-VE-1836-YILINDA-TURKLER%C4%B0N-YA%C5%9EAMLARI> (1Kasım 2018 tarihinde erişilmiştir).
- Sözen, M., Güner, S., *Arts in The Age of Sinan*, Cem Ofset Matbaacılık Sanayi A.Ş., İstanbul, 1988.
- Sürer, İ., *XIX. Yüzyıl İstanbul’unda Bahçe Köşkleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2012.
- Şahabettin, C., *Kendini Yazan Ağaç Türk Edebiyatından Seçme Ağaç Şiirleri, Hikayeleri, Yazıları*, s.237 Seçil Ofset, İstanbul, 1997.
- Şahin, Kuş, C., Erol, E. U., “Türk Bahçelerinin Tasarım Özellikleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Seri: A, Sayı: 2, s.s. 176-187, 2009.
- Tanpınar, A. H., *Beş Şehir*, Seçil Ofset, İstanbul, 2016.

- Tanpınar, A. H., *Bütün Şiirleri*, Dergah Yayınları, Çağaloğlu İstanbul, 1989.
- Torlak, Hasan., “Anadolu Kültüründe Ağaçlar”, *Bilim ve Gelecek Dergisi*, Sayı: 71, 2010.
- Tulum, M., *Vehbi Surname Sultan Ahmet’in Düğün Kitabı*, Yaylacık Matbaacılık, İstanbul, 2007.
- Tunç, Gökhan., “Yahya Kemal’in “Rindlerin Ölümü” Şiirinin Biçimcilik Kuramı Açısından Analizi”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/1, p.2017-2024, Turkey, 2012.
- Türk Kültür Vakfı , “*Aynalıkavak Kasır*” ,
<http://www.turkishculture.org/architecture/architects/balyan-family/kirkoramira/aynalikavak-kasir-945.htm> (30 Kasım 2018 tarihinde erişilmiştir).
- Uzun, A., Efe, A., Yaltırık, F., *Tarih Boyunca İstanbul’un Park Bahçe Ve Koruları Egzotik Ağaç ve Çalıları*, Esen Ofset , İstanbul, Ocak 1997.
- Uzun, F., *Through Thickness Residual Stress Evaluation in Heat Affected Zone*, M.S. Report, YeditepeUniversity, 2009.
- Yaltırık, Faik., “Bahçeler”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 1, s.s. 542-548, İstanbul, 2000.
- Yıldırım, N., *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Yaylacık Matbaacılık, İstanbul, 2008.
- Yıldız, Murat., “Osmanlı Bahçelerinin Sultanı; Sultaniye Hasbahçesi”, *Belleten*, Seri:LXXVII Sayı: 282, s.s.547-595, 2014.
- Yılmaz, E., “Hayal Şehirde Güzelin Biçimleri:Üsküdar Örneğinden Hareketle Edebî Eserlerde Şehir Estetiği”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX Cilt II*, Seçil Ofset Matbaacılık, İstanbul, 2012.
- Zangheri, L., Lorenzi, B., Rahmati, N., *Il Giardino Islamico*, Leo S. Oski, İtalya, 2006.